

SOCIOLOGISK FORSKNING

TEMA VÄLFÄRDSSAMHÄLLET

1/99

PRIS 75:- INKL MOMS

SOCIOLOGISK FORSKNING

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund, utgiven med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, med redaktionen vid Örebro universitet, Humanistiska institutionen.

Redaktion

Mats Ekström(red), Berth Danermark, Monica Johansson, Rolf Lidskog och Berit Åberg

Adress

Sociologisk Forskning, Örebro universitet, Humanistiska institutionen, 701 82 Örebro. Tel 019-30 30 44, fax 019-30 34 77, e-post mats.ekstrom@hum.oru.se
Från och med nästa nummer byter tidskriften redaktion. Ny redaktör är Denny Vågerö, Stockholms universitet, Sociologiska institutionen, 106 91 Stockholm. Tel 08-16 23 13, e-post denny.vagero@sociology.su.se

Annonser

Halvsida i ett nummer 500 kronor, helsida i ett nummer 900 kronor, då heloriginal lämnas.

Data

Omslag Sune Andersson. Grafisk form Örebro universitet, Avdelningen för informations- och kontaktförhållanden, Ulla Fogelström, Teckensnitt Sabon och Franklin Gothic. Printed in Sweden by Graphic Systems AB Göteborg 1997. ISSN 0038-0342.

Prenumerationer, lösnummer, adressändringar och reklamationer

Vi anlitar Uppdragsbyrån i Örebro för dessa uppgifter. Ange alltid att det gäller Sociologisk Forskning och om du är medlem i Sveriges Sociologförbund eller ej.

För medlemmar i Sveriges Sociologförbund ingår tidningen i medlemsavgiften.

Prenumerationspriser	Institutionsprenumeration	300 kr
	Enskild prenumeration	200 kr
Lösnummerpriser	Enkelnummer	75 kr
	Dubbelnummer	125 kr

Priset inkluderar portot. Ingen faktureringsavgift tillkommer vid förskotts-
betalning.

Postgiro: 67 06 67-5, Sociologisk Forskning

Postadress: Sociologisk Forskning, Uppdragsbyrån c/o Martin Lind, Åkerbyvägen 22,
715 72 Stora Mellösa

Telefon: 019-30 35 02, 019-30 34 92

INNEHÅLL

NUMMER 1 1999

	Sid
Förord	5
 ARTIKLAR	
Omsorgsarbetets olika former: Nya klasskillnader och gamla könsmönster i äldreomsorgen AV MARTA SZEBEHELY	7
Inte av kärlek allena: Makt i hemarbetets fördelning AV CHRISTINE ROMAN	33
Robin Hood, Matteus eller strikt likhet? En jämförande studie av välfärdsstatens institutioner och strategier för att minska ojämlikhet och fattigdom i västländerna AV WALTER KORPI OCH JOAKIM PALME	53
Välfärdsregimer och välfärdsopinioner: En jämförelse mellan åtta västländer AV STEFAN SVALLFORS	93
Klassidentitet vid seklets slut AV GÖRAN CIGÉHN	121
 FÖRELÄSNING	
Att begå samhällsförändring: Välfärdsstatens sociologi och dess sociologer AV ANTOINETTE HETZLER	141
 DEBATT	
Sju år med ekonomer i sjukvården – vad kan vi lära? AV ROLF Å GUSTAFSSON OCH HELENA JOHANSON	155

RECENSIONER

- Michael Gähler: Life after divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adults and children following family dissolution.** 167
Stockholm: Swedish Institute for Social Research. Dissertation series number 32, 1998
ANNEMETTE SØRENSEN
- Rafael Lindqvist (red): Organisation och välfärdsstat.** 171
Lund: Studentlitteratur, 1998
BERTH DANERMARK
- Charles Tilly: Durable Inequality.** 175
Berkeley: University of California Press, 1998
APOSTOLIS PAPAKOSTAS
- Lars Axel Petersen: Oplysning på trods.
Videnssociologi og samtidsdiagnose hos Karl Mannheim** 178
Forlaget Modtryk, 1997
CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Inkommen litteratur

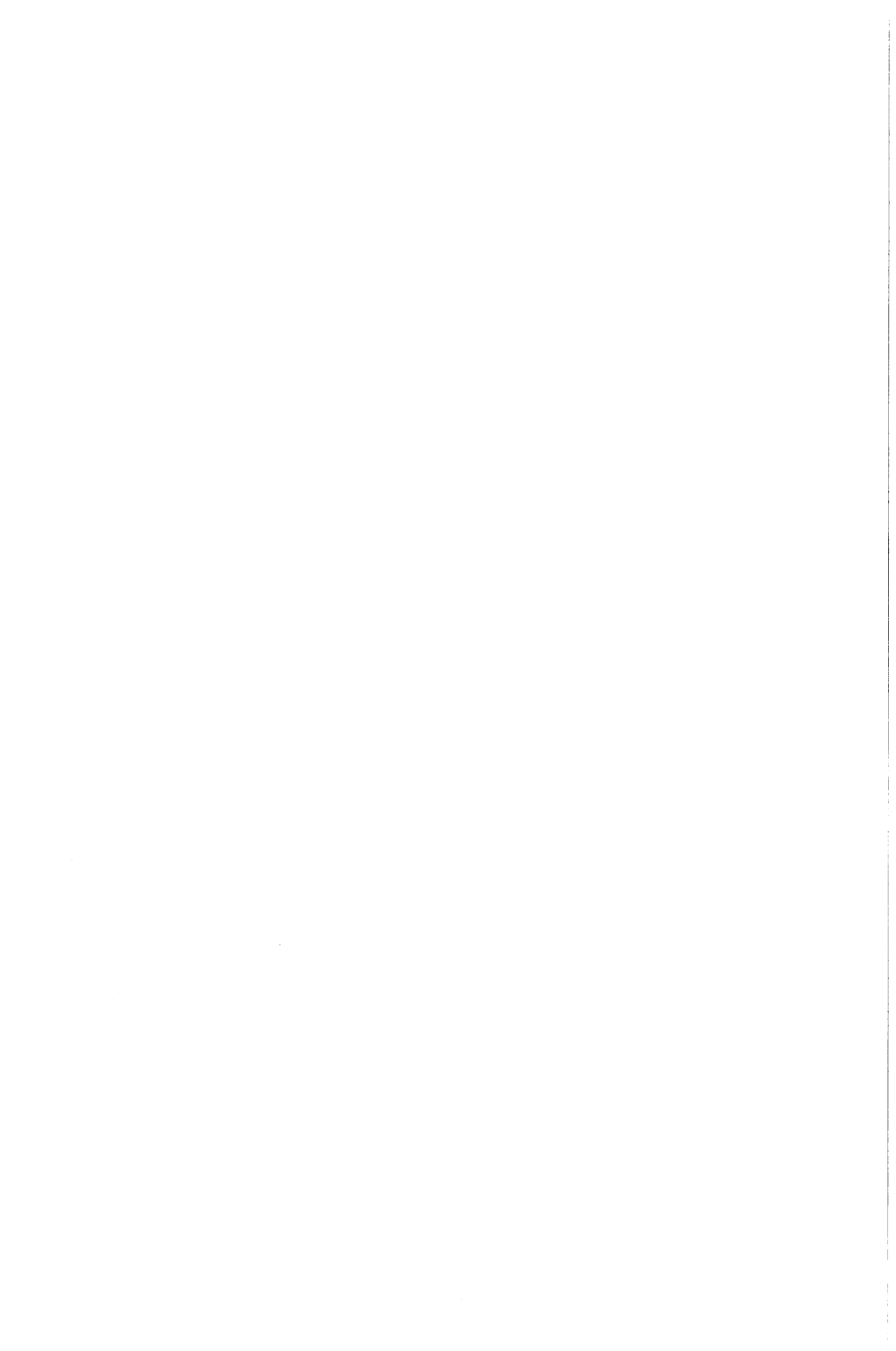
FÖRORD

Från och med nästa nummer av Sociologisk Forskning flyttar redaktionen från Örebro universitet till Stockholms universitet. Då vi i Örebro övertog redaktionen uttryckte vi en särskild ambition med tidskriften under vårt redaktörskap. Vi framhöll att sociologin i många fall riskerar att vara för blygsam och självkritisk. Det är ett problem om sociologin lägger för mycket energi på intern reflektion istället för att använda sina teorier och metoder för att studera aktuella sociala förhållanden och samhällsförändringar. Vår ambition var att tidskriften skulle ge många exempel på sådana studier. Vi själva anser att dessa ambitioner lyckats. Vi har publicerat ett stort antal artiklar som visar prov på sociologins förklaringskraft, aktualitet och vitalitet. Det var i linje med denna ambition som vi tog initiativ till det temanummer om välfärdssamhället som nu föreligger. Tidigare har vi också publicerat ett omfattande temanummer om medier och samhälle, samt artiklar om ungdomsvåld, narkotikakarriärer, de svenska böndernas situation inför EU-inträdet etc. Tidskriften har också innehållit ett flertal viktiga bidrag till den sociologiska teori- och metodutvecklingen. Ett stort tack riktar vi till de författare som bidragit med artiklar.

En nyordning som införts under denna redaktionsperiod är att vi konsekvent tillämpat ett refereesystem. Publicerade artiklar har granskats av personer utanför redaktionen. Ett sådant system bidrar till att höja tidskriftens kvalitet. Vi vill här tacka samtliga granskare som ställt upp. De finns namngivna på sista sidan i detta nummer.

Vi lämnar nu över till den nya redaktionen. Ny redaktör är Denny Vågerö. Övriga i redaktionen är Susanne Alm, Martin Hörnqvist, Ilkka Mäkinen, Sten-Åke Stenberg och Viveka Östberg, samtliga verksamma på Stockholms universitet. Vi önskar den nya redaktionen lycka till!

Berth Danermark, Mats Ekström, Monica Johansson, Rolf Lidskog och Berit Åberg

Omsorgsarbetets olika former

Nya klasskillnader och gamla könsmönster i äldreomsorgen*

AV MARTA SZEBEHELY

Merparten av den forskning som under 1990-talet har belyst välfärdsstater från ett könsperspektiv har på ett eller annat sätt tagit sin utgångspunkt i Gøsta Esping-Andersens *Three Worlds of Welfare Capitalism* (se t ex Lewis 1992 och 1997, Orloff 1993, Sainsbury, red 1994, O'Connor 1996). Esping-Andersens verk har därvid fungerat som inspiration och som något att kritiskt ta spjärn mot – som avstamp för utveckling av mer genuskänsliga begrepp och perspektiv för att belysa konsekvenser för kvinnor (och män) av skilda socialpolitiska system inom olika välfärdsregimer.

En vanlig linje i de feministiska välfärdsstatsforskarnas kritik är att den komparativa välfärdsstatsforskningen i Esping-Andersens anda alltför starkt har fokuserat på hur medborgarna skyddas mot inkomstbortfall till följd av sjukdom, ålderdom eller arbetslöshet. Forskningen har således koncentrerats till den del av den moderna välfärdsstaten som Anttonen (1990) benämner *socialförsäkringsstaten*, till skillnad från den *sociala servicestaten* (jfr även Leira 1994 som använder begreppen försörjningsstat och omsorgsstat med ungefär motsvarande innebörder). Att moderna välfärdsstater – särskilt de skandinaviska – vid sidan av transfereringarna också har ett stort inslag av offentliga tjänster har blivit mindre uppmärksammat. De sociala tjänsterna har varit ”en mörk kontinent inom manligt teori bygge” (Anttonen 1998:84). Det stora inslaget av offentligt finansierade och i huvudsak offentligt producerade sociala tjänster riktade till och använda av alla samhällsklasser – kännetecknen för just den skandinaviska modellen – har därmed fått relativt begränsad uppmärksamhet inom välfärdsstatsforskningen (Sipilä 1997).

MARTA SZEBEHELY är filosofie doktor i socialt arbete och arbetar som forskarassistent vid Socialhögskolan, Stockholms universitet. Hennes forskning rör socialpolitik, omsorgsarbete och äldreomsorg i Sverige och Norden.

En följd av koncentrationen på olika välfärdsregimers förmåga att skydda medborgarna mot tillkortakommanden på arbetsmarknaden är att huvudintresset rikts mot relationen mellan stat och marknad. Därmed har den gängse välfärdsstatsforskningen inte närmare intresserat sig för familjens insatser för medborgarnas välfärd, och följaktligen inte heller för fördelningen mellan avlönat och oavlönat arbete.¹

Välfärdsstatsforskningens ointresse (eller kanske snarare sent väckta intresse) för sociala omsorgstjänster är egentligen förvånande. Det sätt på vilket ett samhälle organiserar omsorgen om barn, skröpliga gamla och andra grupper som tillfälligt eller varaktigt behöver andra människors omsorg för att överleva eller ha ett dragligt liv, är av avgörande betydelse för många människors vardagsliv – inte bara för den som behöver andras omsorg, utan också för den (oftast en kvinna) som avlönat eller oavlönat utför det nödvändiga omsorgsarbetet.

I denna artikel diskuteras aktuella förändringar av den svenska äldreomsorgen ur ett klass- och könsperspektiv. Med utgångspunkt från en modell om olika former av omsorgsarbete diskuteras förskjutningar av omsorgsarbetet mellan olika välfärdssektorer, samt kort- och långsiktiga konsekvenser därav för omsorgsgivare och mottagare, liksom för välfärdsstatens legitimitet.

Avlönat och oavlönat arbete i Sverige och Europa

Att fler kvinnor i Skandinavien än i stora delar av Europa förvärvsarbetar har i allmänhet setts som uttryck för att den väl utbyggda offentliga barn- och äldreomsorgen i Skandinavien har givit fler kvinnor möjlighet att förena omsorgsansvar och förvärvsarbete. Socialförsäkringssystemets betydelse för att (bl a genom pensionerna) premiera högt förvärvsdeltagande har också uppmärksamrats.

Det är inte bara den höga andelen kvinnor i förvärvsarbete generellt sett som är utmärkande för den svenska och skandinaviska situationen. Skillnaden i förvärvsfrekvens är särskilt stor när det gäller vissa grupper: 1994 förvärvsarbetade 75 procent av alla svenska kvinnor jämfört med EU-genomsnittet på 53 procent. Bland svenska småbarnsmödrar förvärvsarbetade 81 procent, i EU 53 procent; och bland svenska kvinnor i åldern 45-64 år (den ålder när föräldrarna brukar börja behöva hjälp) förvärvsarbetade 75 procent i Sverige jämfört med 41 procent i EU (Vogel 1997:38).

Ett annat särdrag för den svenska arbetsmarknaden är (eller har åtminstone varit) att både lågutbildade och högutbildade kvinnor förvärvsarbetar. Att högutbildade kvinnor arbetar är vanligt i hela Europa: i OECD-länderna var 1994 i genomsnitt 85 procent av kvinnor med universitetsutbildning förvärvsaktiva, men bara i ge-

nomsnitt 50 procent av kvinnorna med grundskoleutbildning. I Sverige var motsvarande andelar 93 respektive 85 procent (OECD 1996a:49, se även Stark & Regnér 1997). Det höga arbetskraftsdeltagandet bland svenska kvinnor med kort utbildning kan tolkas som en effekt av den välutbyggda sociala servicestaten. Framväxten av den offentliga omsorgssektorn skapade en arbetsmarknad som i praktiken främst kom att befolkas av kvinnor, samtidigt som tillgången till de subventionerade omsorgstjänsterna gjorde det möjligt också för lågutbildade (och därmed låglönade) kvinnor att förvärvsarbeta även om det fanns små barn eller hjälpbehövande gamla inom familjen eller släkten. Svenska kvinnor har – oavsett samhällsklass – haft större möjligheter att vara ”working mothers and daughters” (jfr Anttonen 1990:18).

Bilden av den skandinaviska välfärdsstaten som på detta sätt potentiellt kvinnovänlig har problematiserats av flera forskare (se t ex Fraser 1994, Lewis 1997). Ett moment i kritiken tar fasta på den offentliga sektorn som arbetsgivare: den arbetsmarknad som skapades genom den sociala servicestatens framväxt innebar låga löner och i många fall mer belastande arbetsvillkor än andra sektorer. Även påtvingat deltidsarbete och tillfälliga anställningar är vanligare inom den offentliga sektorns vård- och omsorgsyren än inom andra sektorer (SOU 1998:6 s 88).

Ett annat moment i problematiseringen av den skandinaviska välfärdsstaten som kvinnovänlig är att betoningen av de offentliga tjänsterna medför en tendens att osynliggöra det omsorgsarbete som utförs inom familjen, och därmed den könsmissigt ojämlika fördelningen av det oavlönade arbetet.² Eftersom omsorgsarbetsdelningen inom familjen inte förändrades i takt med att kvinnorna trädde ut på arbetsmarknaden efter 1950-talets hemmafruparentes, ’betalar’ i praktiken många kvinnor för att de utför större delen av det oavlönade omsorgsarbete genom att förvärvsarbeta deltid (gäller 40 procent av den kvinnliga svenska arbetskraften) (Stark & Regnér 1997:89). Den ojämna fördelningen av avlönat och oavlönat arbete visar sig genom att svenska män och kvinnor arbetar totalt sett lika många timmar per vecka – ca 60 timmar i genomsnitt, men för kvinnor består 33 av dessa timmar av oavlönat arbete i hemmet, för män 20 timmar (Rydenstam & Wadenskog 1997: 102). Som Jenson (1997:183) har påpekat: den manliga familjeförsörjarmodellen är svag i Sverige, men den kvinnliga omsorgsgivarmodellen har fortsatt hegemoni. Eller med Leiras ord: ”The dual-earner family is not a dual-carer family” (1993: 67). Utbyggnaden av den sociala servicestaten och det höga arbetskraftsdeltagandet bland svenska kvinnor har inte nämnvärt ändrat arbetsdelningen mellan könen – omsorgsarbetet i Skandinavien är troligen lika könsojämnt fördelat som i andra länder, men skillnaden är att en större del av detta arbete utförs av kvinnor som får lön för arbetet.

Föga uppmärksammat inom välfärdsforskning ur könsperspektiv är de klassmäsiga aspekterna av omsorgsarbetets organisering. Vad innebär det t ex för kvinnor från olika samhällsklasser att det finns offentligt finansierade alternativ till den oavlönade familjeomsorgen? Fördelas omsorgsarbetet mer eller mindre klassjämnt om en större del av detta arbete utförs i avlönade former? Frågor om kön har oftast överskuggat frågor om klass inom den kvinnovetenskapliga välfärdsstatsforskningen.

Anglosaxisk omsorgsforskning

Den forskningstradition som ofta benämns omsorgsforskning karakteriseras, åtminstone i sin anglosaxiska form, av samma ointresse för klassaspekter (Arber & Ginn 1992). Forskare inom denna tradition har uttömmande studerat och begreppsliggjort omsorgsarbetets innehåll och relationen mellan omsorgsgivare och mottagare. Däremot har man endast i begränsad utsträckning intresserat sig för omsorgsarbetets relation till olika socialpolitiska modeller, och 'omsorg' har också länge ganska oreflekterat setts som synonymt med oavlönad och familjebaserad omsorg. Först på 1990-talet uppmärksammade exempelvis brittiska och amerikanska omsorgsforskare att all familjeomsorg inte är oavlönad och att omsorgsarbete i hemmet kan utföras av personer som inte alls är släkt med den som får hjälpen, till exempel i form av tjänstefolk eller offentligt anställd omsorgspersonal. Omsorgsrelationen började i det sammanhanget att betraktas ur ett mindre klasslöst perspektiv – den utförande och mottagande partens klasstillhörighet börjande uppmärksammas, liksom frågor om vilka sociala grupper som får vilken slags omsorg (se t ex Abel & Nelson 1990, Thomas 1993).³

Omsorgsfrågor som välfärdsfrågor

Även om omsorgsfrågor har betonats av de forskare som kritiserat den gängse välfärdsstatsforskningen för könsblindhet, så är det inte förrän under de allra senaste åren som omsorgsfrågorna på allvar har börjat studeras ur ett bredare välfärdsperspektiv (O'Connor 1996, Anttonen & Sipilä 1996, Lewis, red 1998). Enligt Jenson (1997) bör det vara centralt för komparativ välfärdsforskning att studera hur olika socialpolitiska program utformas i syfte att minimera de risker och de belastningar som förknippas med såväl att behöva omsorg som att vara omsorgsgivare. Viktiga frågor är då: Vem ger omsorg? Vem betalar? Hur/var utförs omsorgen? Svaren på dessa frågor ger andra bilder av välfärdens organisering än om man fokuserar på arbetslöshetsersättning eller pensioner. Svaren på frågorna

har också möjlighet att ge en bild ur både köns- och klassperspektiv av vem som får och vem som ger vilken slags omsorg under vilka villkor.

Jensons frågor är viktiga för att vidga omsorgsforskningens fokus utanför den nuvarande tyngdpunkten på familjen. Men de är också viktiga för att vidga den kvinnovetenskapliga välfärdsstatsforskningens fokus. Denna forskningstradition har nämligen i första hand intresserat sig för relationen mellan familj och stat och för frågan om i vad mån omsorgsarbetet är avlönat eller oavlönat, medan omsorgsarbete utfört av andra aktörer än familj och stat har rönt begränsad uppmärksamhet.

Välfärdsstat eller välfärdsmix?

Det finns dock forskare som intresserat sig för omsorgsarbete utfört inom olika "välfärdssektorer" – ofta uppdelat på stat, marknad, familj och frivilligsektor (se t ex Evers 1993, Abrahamson 1995). Inom dessa forskningstraditioner används ofta begrepp som välfärdssamhälle, välfärdspluralism, välfärdsmix eller "mixed economy of care" för att belysa samspelet mellan de olika sektorerna. Dessa begrepp har inte i första hand vuxit fram i forskning utan i politiken – framför allt efter Thatchers maktövertagande 1979. Så t ex lyftes begreppet "welfare society" fram i den inflytelserika OECD-rapporten *Welfare state in crisis* (1981:5) i betydelsen en utveckling från välfärdsstaten "i riktning mot att stärka de primära institutionernas (familjens och närsamhällets) roll" – en utveckling som beskrivs som "ofrånkomlig och önskvärd" (aa:13). Även inom forskningen har begreppen ofta använts normativt: forskarna undersöker inte bara vilka andra system än den offentliga sektorn som bidrar till välfärden. Det finns också ofta ett ställningstagande att de icke-statliga aktörernas andel av välfärdsproduktionen bör öka – mindre stat och mer marknad, frivilligsektor och/eller familj (för kritik se exempelvis Johnson 1990).

En begränsning i "välfärdssektortraditionen" är att man i allmänhet inte skiljer på vem som utför och vem som betalar; man intresserar sig bara för utförandet. Det innebär att t ex allt omsorgsarbete som utförs inom familjens ram ses som en enhetlig kategori, oavsett om det är oavlönat, ersatt direkt av den hjälpbehövande ur egen ficka eller ersatt genom skattemedel utbetalda antingen till omsorgsgivaren eller omsorgsmottagaren. Även "marknad" som omsorgssektor är en ganska blandad kategori bestående av både offentligt finansierade privata entreprenader ("kvasimarknad") och alltigenom privat finansierade tjänster köpta på en omsorgsmarknad – vit eller grå/svart.

En typologi över omsorgsarbete

Som ett försök att skilja på betalning och utförande, och därmed systematisera svaren på två av Jensons tre frågor – vem betalar och vem utför – vill jag föreslå en typologi för analys av omsorgsarbetet.⁴

Figur 1. Omsorgsarbetets olika former

		Vem utför? (Inom vilken sektor)			
		1. Familj	2. "Stat" ⁵	3. Marknad	4. Frivillig- sektor
Vem betalar?	A. Oavlönat omsorgsarbete	1a	2a	3a	4a
	B. Offentligt finansierat omsorgsarbete	1b	2b	3b	4b
	C. Privat finansierat omsorgsarbete inom den formella ekonomin	1c	2c	3c	4c
	D. Privat finansierat omsorgsarbete inom den informella ekonomin	1d	2d	3d	4d

Med modellen som utgångspunkt är det möjligt att diskutera förändringar av omsorgsarbetets utförande och finansiering över tid, men också att analysera vilka grupper som får vilken form av omsorg vid en given tidpunkt. I det följande kommer jag att med hjälp av modellen diskutera den svenska äldreomsorgen – främst omsorgen om gamla människor som bor kvar i hemmet – med betoning på vad senare års förändringar innebär ur klass- och könssynpunkt. Först dock några metodologiska anmärkningar och reflektioner kring modellens begränsningar.

Begreppet omsorgsarbete – en problematisering

Ett problem med att använda modellen för en analys av förändringar över tid eller av skillnader mellan grupper är svårigheten att avgränsa begreppet omsorgsarbete. Omsorg är ett vitt och mångfacetterat begrepp, som i både vanligt språkbruk och forskning omfattar såväl praktiska arbetsuppgifter som en känslomässig relation; både "caring for" och "caring about" (se t ex Thomas 1993).

De metodologiska problemen är stora när det gäller att studera omsorgsarbetets omfattning och fördelning. I de flesta studier definieras "omsorg" eller "omsorgsarbete" som ett antal praktiska uppgifter utförda som hjälp åt en person som inte

själv kan klara av detta arbete.⁶När det gäller hemmaboende äldre omfattas oftast både *omsorg om hemmet* (som t ex städning, matlagning eller tvätt) och *omsorg om kroppen* (som t ex hjälp att bada/duscha eller klä på sig). I studierna ingår däremot oftast inte *emotionellt omsorgsarbete* (t ex att trösta), inte heller sådant tidskrävande men för mottagaren osynligt omsorgsarbete som ”tillsyn”. Särskilt det omsorgsarbete som utförs av familj och släkt är ofta osynligt i den mening att varken den som får eller den som ger omsorg har reflekterat över vilka aktiviteter som är omsorg och vilka som t ex är socialt umgänge. Därför är det svårt att mäta anhörigomsorg med intervjuer, alldeles särskilt om det är den hjälpbehövande som tillfrågas – det ligger i omsorgsgivandets ideal att den som tar emot hjälpen inte alltför mycket ska påminnas om sin hjälplöshet; omsorg ska ges så finkänsligt och osynligt som möjligt (Wenger m fl 1996).

Genom den officiella statistiken är det bara möjligt att få kunskap om en begränsad del av det totala omsorgsarbetet, nämligen det offentligt finansierade omsorgsarbete som utförs inom den offentliga sektorn eller i entreprenadform (cell 2b resp. 3b), samt i någon mån också olika former av offentligt finansierade anhöriginsatser (1b).⁷För övriga celler i modellen saknas reguljära statistikuppgifter. Inte heller existerande intervjustudier ger information om alla celler i modellen. Framför allt saknas data om omsorgsarbetets finansiering – man kan få veta t ex hur många som uppger att de får hjälp från anhöriga, men man får inte veta om (och i så fall hur) detta arbete ersätts ekonomiskt.

Även om kunskapen är begränsad när det gäller många av cellerna, förekommer sannolikt arbete i de flesta celler – även i dem man inte omedelbart förknippar med omsorgsarbete. Så kanske man t ex inte tänker sig att det kan finnas offentligt utfört oavlönat omsorgsarbete (cell 2a). Enligt flera studier om hemhjälp i olika länder är det dock inte ovanligt att offentligt anställda hemhjälpare inom äldreomsorgen hjälper sina hjälptagare utanför arbetstid och utan lön (se t ex Szebehely 1995, Christensen 1997); det finns också exempel på kommunala vårdbiträden inom hemtjänsten som får extra betalt av sina hjälptagare (cell 2d) (Szebehely 1995). Bristen på data försvårar analysen, men förmodligen förekommer ganska mycket omsorgsarbete inom den informella ekonomin – förmodligen såväl inom marknadssektorn som inom familjens och släktens ram. En norsk studie visar att var femte äldre person med hjälp från anhöriga betalar sina släktingar ur egen ficka (Lingsom 1988).

Det är viktigt att notera att gränserna mellan modellens olika rutor är flytande, till exempel gränsen mellan oavlönat och avlönat omsorgsarbete. Som Ungerson har påpekat (1995, 1997) finns det en rad betalningsformer mellan helt oavlönat arbete och formell avlöning, särskilt när det gäller ekonomiska ersättningar för an-

hörigas omsorgsarbete. I flertalet europeiska länder ökar användningen av "cash for care", dvs offentliga bidrag utbetalda till den omsorgsgivande eller omsorgsbehövande parten, ofta i form av mer eller mindre symboliska ersättningar för omsorgstjänster, t ex anhörigbidrag eller vårdnadsbidrag. Familjemedlemmars omsorgsarbete ersätts i princip aldrig fullt ut, den offentliga ersättningen innebär endast en delfinansiering av arbetsinsatsen (jfr Stark & Regnér 1997:50). Dessa ekonomiska ersättningsformer innebär därför en uppluckring av gränsen både mellan avlönat och oavlönat omsorgsarbete, och mellan formell och informell omsorg.

Men gränsen är också flytande mellan offentlig och privat finansiering. Det som i modellen kallas offentligt finansierat omsorgsarbete innebär egentligen offentligt *subventionerad* omsorg; den "offentliga omsorgen" är idag så gott som aldrig helt utan kostnad för individen.⁸ Inom den kommunala äldreomsorgen (till skillnad från sjukvården) beror egenandelen (omsorgsavgiften) på både individens inkomst och hjälpens omfattning (jfr Lehto 1998). Dessutom varierar avgiften starkt mellan olika kommuner. Det innebär att det finns stora variationer i graden av offentlig respektive privat finansiering i den rad som i modellen betecknas "offentligt finansierat omsorgsarbete".

Inom varje cell i modellen ryms ganska olika former av omsorgsrelationer, bl a beroende på att modellen inte skiljer på vem som anställer och vem som betalar. Omsorgsarbete utfört av en person anställd direkt av den hjälpbehövande hamnar t ex i samma cell som omsorgsarbete utfört av en person anställd inom ett privat omsorgsbolag. För omsorgsrelationen, liksom för den anställdes anställningstrygghet, kan dessa olika anställningsformer ha vitt skilda innebörder.

Omsorgsarbetets fördelning – en europeisk utblick

Få gamla människors omsorgsmönster faller inom endast en av modellens celler.⁹ Runt de flesta människor som behöver hjälp i sin vardag finns ett komplicerat omsorgspussel med aktörer inom olika välfärdssektorer, oavlönade eller avlönade på olika sätt. Inte heller på aggregerad nivå kan ett lands omsorgslösningar fångas i endast en av modellens celler – enbart oavlönad familjeomsorg eller enbart t ex offentliga lösningar har aldrig varit tillräckligt för alla. Omsorgsarbetets fördelning mellan olika omsorgssektorer varierar dock mellan länder och över tid.

Även i utvecklade välfärdsstater som de skandinaviska ryms mest omsorgsarbete inom cell 1a – den oavlönade familjeomsorgen. Mer specifikt för de skandinaviska välfärdsstaterna är den relativt stora omfattningen av omsorgsarbete inom cell 2b (offentligt finansierat, offentligt utfört omsorgsarbete). Detta framgår av tabell 1 som visar omsorgsmönstret bland hemmaboende äldre i Sverige, Storbritannien

Tabell 1. Omsorgsmönster bland hemmaboende äldre i Sverige, Storbritannien och Tyskland

Äldre (60 år+) med regelbunden hjälp i hemmet 1992-93: andel (%) som får hjälp från...	Sverige	Storbritannien	Tyskland
FAMILJ:			
...maka/make	32	35	40
...barn eller annan anhörig/vän boende i samma hushåll	5	15	24
...barn eller annan anhörig/vän/granne boende i annat hushåll	28	42	58
...OFFENTLIG SOCIAL SERVICE/HEMTJÄNST ("STAT")	51	26	5
...PRIVAT BETALD HJÄLP ("MARKNAD")	7	21	11
...FRIVILLIG ORGANISATION	0	2	5
...ANNAN (INKLUSIVE 'VET EJ')	0	2	3

Källa: Andersson, 1993:24 (Totalsumman överstiger 100 % eftersom mer än en hjälpare kunde anges)

och Tyskland enligt den sk Eurobarometern, en omfattande surveystudie genomförd 1992-93 i de (då) tolv EU-länderna samt Sverige.

Eurobarometer-studien visar att med undantag för hjälpinsatser makar emellan (där skillnaden mellan länderna är måttlig) är anhörigas omsorgsinsatser mycket mer omfattande i Storbritannien och Tyskland än i Sverige. Allra vanligast är anhörighjälpen i Tyskland, där det också är vanligare att äldre bor med sina barn. Till skillnad från i Skandinavien och Storbritannien har vuxna barn i Tyskland (liksom i de flesta länder på kontinenten) lagstadgat ansvar att försörja/vårda sina föräldrar (Millar & Warman 1996).

Med reservation för att Eurobarometern inte ger någon information om omfattningen av de olika parternas omsorgsinsatser och inte heller om omsorgsarbetets finansiering, tyder ovanstående uppgifter på att omsorgsarbetets sammansättning skiljer sig avsevärt mellan de tre länderna. Även om familjen är den viktigaste omsorgskällan för hemmaboende äldre i alla tre länderna, är familjen mindre ensam om omsorgsansvaret i Sverige där omsorgsarbetet fördelas ganska jämnt mellan familjen och den offentliga sektorn.¹⁰ Enligt Eurobarometern har inte marknaden och (ännu mindre) frivilligsektorn någon större del i omsorgsarbetet för svenska äldre. I Storbritannien är familjens dominans större än i Sverige, och omsorgshjälp köpt på marknaden nämns nästan lika ofta som den offentliga hjälpen. I Tyskland, slutligen, är familjeomsorgen nästan helt dominerande, och marknaden är den hjälpkälla utom familjen som uppges av flest äldre.

Uppgifterna från Eurobarometern bekräftar därmed bilden av Storbritannien som

en marknadsdominerad (men ännu mer familjepräglad) liberal välfärdsregim, Tyskland som en kontinental familjebaserad konservativ välfärdsregim och Sverige som en socialdemokratisk välfärdsregim med betydande offentlig äldreomsorg (men också betydande anhörigomsorg).

Eurobarometerens uppgifter är inte könsuppdelade, men svenska uppgifter från en liknande studie (den sk Ädel-ULF-studien från 1994) visar på ett tydligt köns-mönster: hustrun är den vanligaste omsorgsgivaren för gamla män som bor kvar i hemmet, medan den vanligaste omsorgsgivaren för gamla hemmaboende kvinnor är hemtjänsten, den näst vanligaste är familjen/slakten – oftast en dotter (Szebehely 1998b). Dessa könsskillnader sammanhänger i första hand med att fler kvinnor lever ensamma vid livets slut – 71 procent av männen men bara 26 procent av kvinnorna är gifta vid tidpunkten för sin död (Lundin & Sundström 1994) – och såväl kommunal hemhjälp som hjälp från andra anhöriga än maka/make ges främst till ensamboende äldre. Men det finns ytterligare en könsskillnad: det är vanligare att ett gift par får hemhjälp eller hjälp från vuxna barn om det är kvinnan och inte mannen som är den hjälpbehövande. En gift kvinna med en skröplig man står därför mer ensam om omsorgsarbetet än en gift man i samma situation (Szebehely 1998b).

Den offentliga äldreomsorgens åtstramning i Sverige

Sedan slutet av 1970-talet har antalet äldre som får del av den offentliga äldreomsorgen minskat kontinuerligt.¹¹ Mellan 1980 och 1996 minskade antalet personer som fick hemhjälp med 100 000. Antalet personer med hjälp överhuvudtaget från den offentliga äldreomsorgen minskade från ca 360 000 till 280 000 personer. Under samma period ökade antalet 80 år och äldre i befolkningen med drygt 150 000 (Socialdepartementet 1998). Även om hjälpinsatserna under perioden allt striktare har koncentrerats till de allra äldsta, är det färre också inom denna grupp som får del av de offentliga äldreomsorgsresurserna, se tabell 2.

Tabell 2. Institutioner, servicehus och hemhjälp 1980–1996

Andel (%) av befolkningen 80 år+ som ...	1980	1996
... är i institutionsvård	24	15
... bor i servicehus	4	8
... får hemhjälp i sin vanliga bostad	34	20
Summa	62	43

Källa: Socialdepartementet 1998:38¹²

Att institutionsvården har minskat är inget utmärkande vare sig för äldreomsorgen (jämfört med andra vård- och omsorgsområden) eller för Sverige. I stort sett i hela Europa minskar äldreomsorgsinstitutionerna (OECD 1996b). Mer specifikt för svenska förhållanden är den kraftiga minskningen av antalet äldre som får hjälp från den kommunala hemtjänsten. Vid början av 1980-talet hade Sverige den högsta hemhjälpstäckningen i Norden; idag har Sverige den lägsta. Det är idag minst dubbelt så vanligt med kommunal hemhjälp i alla de nordiska länderna jämfört med Sverige (Socialstyrelsen 1998a:21). Andelen av den svenska äldre befolkningen (80 år+) som har hemhjälp är idag nere på samma nivå som vid mitten av 1960-talet – en minskning som knappast kan förklaras av förbättringar av dessa äldres hälsa (Regeringens prop. 1997/98:113). Jämfört med 1965 har också andelen äldre (75 år+) som lever ensamma ökat från 34 till 63 procent, och andelen förvärvsarbetande bland kvinnor i 'döttrarnas ålder' har mer än fördubblats – två förhållanden som innebär ett ökat, snarare än minskat, behov av offentliga hemhjälpssatser (Szebehely 1998b).

Den kraftiga minskningen av antalet/andelen äldre med offentlig äldreomsorg innebär inte att de offentliga utgifterna har minskat i motsvarande utsträckning. Kostnaden för den kommunala äldreomsorgen i relation till antalet äldre i befolkningen (80 år+) var i stort sett konstant från 1980 fram till 1993-94 (Prütz & Lindgren 1994) för att därefter minska något (Regeringens prop. 1997/98:113). Nedgången av andelen äldre med hemhjälp kan i huvudsak tolkas som att den minskade institutionsvården i kombination med sjukvårdens kraftiga minskning av vårdplatser och förkortade vårdtider har gjort att kommunerna idag förväntas ta hand om fler mycket skröpliga hemmaboende gamla, utan motsvarande resurstillskott. Kommunerna har i allmänhet valt att prioritera de allra mest hjälpbehövande samtidigt som en växande grupp äldre med mer måttliga hjälpbehov, vilka tidigare omfattades av hemtjänstens insatser, idag inte längre får denna hjälp. Det är framför allt äldre med få hjälptimmar som har försvunnit ur systemet, vilket innebär att de som idag får hemhjälp är skröpligare och får fler hjälptimmar än tidigare (Szebehely 1998b). I förhållande till hjälpbehov tycks dock inte hjälptiden ha ökat, snarare tvärtom (Sundström & Malmberg 1996).

Striktare tilldelning av kommunal hemhjälp

Även om det finns mycket stora kommunala skillnader har, generellt sett, tröskeln för att beviljas hemhjälp höjts. Den kommunala äldreomsorgen regleras av 1980 års socialtjänstlag, paragraf 6: "Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden ...".¹³ Under senare år har många kommuner börjat tolka lagen striktare på två olika sätt:

definitionen av vad som är ett behov som kommunen behöver engagera sig i har snävats in, och definitionen av hur behoven kan tillgodoses på annat sätt har vidgats.

Vilka "behov" som kommunen är skyldig att bemöta omdefinieras på så sätt att allt fler kommuner idag tolkar socialtjänstlagen så att de inte är skyldiga att ge hjälp med husliga sysslor, t ex genom att kommunen formulerar egna riktlinjer i besparingssyfte där det hävdas att man inte beviljar hemhjälp med exempelvis städning eller tvätt. Ibland har insatserna helt lyfts bort ur kommunens åtaganden, ibland erbjuds hjälpen bara om den hjälpsökande också har behov av personligt omvårdande insatser (Socialstyrelsen 1998b).

Kommunernas ökade krav på att hjälpbehov ska tillgodoses "på annat sätt" än genom kommunens insatser yttrar sig genom att allt fler kommuner väger in *närhet till anhöriga* eller *den sökandes privatekonomi* när beslut fattas om hemhjälp.

De tjänstemän som har till uppgift att bedöma hjälpbehoven uppmanas i vissa kommuner att mer noggrant än tidigare undersöka vad eventuella närstående – inom eller utom den äldres eget hushåll – kan bidra med (Socialstyrelsen 1994, Eliasson-Lappalainen & Szebehely 1998). Dessa ökade krav på anhörigas insatser har bl a fått som konsekvens att hemhjälpen minskat särskilt mycket bland gifta makar. Även om begäran om hemhjälp alltid har kunnat avslås med hänvisning till att det finns en frisk person inom hushållet tycks definitionen av "frisk" blivit mycket vidare – oftast har inte ens mycket skröpliga gamla makar hemhjälp. Nytt är också att närhet till barn tycks påverka hemhjälpstilldelning: äldre med barn i närheten har mindre ofta hemhjälp jämfört med barnlösa äldre och äldre med barnen på längre avstånd (Szebehely 1998b). Om detta är en följd av att biståndsbedömarna anser att kommunens hjälpansvaret upphör när det finns anhöriga i närheten, innebär det ett avsteg från den skandinaviska välfärdsmodellen som har individen och inte familjen som mål för insatserna. Det är också ett avsteg från den familjerättsliga lagstiftning som, i Sverige och övriga Norden, inte ålägger vuxna barn något formellt ansvar att försörja eller vårda gamla föräldrar (Millar & Warman 1996).

Ett ännu tydligare avsteg från den generella välfärdsmodellen är det förhållande att ett ökande antal kommuner (dock en minoritet) avslår begäran om hemhjälp med husliga sysslor som städning, inköp och tvätt med en ekonomisk motivering – "sökanden har ekonomiska medel att själv ordna insatsen". Vanligtvis sätts inkomstgränsen vid kommunens socialbidragsnorm. I de fall den sökande överklagar till högre instans får kommunen rätt: efter ett prejudikat i regeringsrätten redan 1984 lönar det sig inte att överklaga ett "ekonomiskt avslag" för den som har en pensionsinkomst över socialbidragsnivån.

Tre statliga utredningar har föreslagit att lagen skall ändras på denna punkt så att

den äldres ekonomiska situation inte får vägas in vid prövning av hemhjälp. Senast var det Socialtjänstkommittén som 1993 i samband med förslaget till ändring av socialtjänstlagen avvisade inkomstprövningen med följande ord: ”Det frågan ytterst gäller är om socialtjänstens insatser skall vara tillgängliga på lika villkor för hela befolkningen eller om de som har förhållandevis goda ekonomiska resurser skall hänvisas till den öppna marknaden. Detta skulle i så fall på nytt riskera att ge socialtjänsten prägelse av fattigvård” (SOU 1993:30 s 283). Kommitténs förslag till lagtext (SOU 1994:139 s 75) föll dock bort när lagändringen genomfördes. Den nuvarande socialtjänstlagen innebär därför fortfarande att äldreomsorgen riskerar att få en fattigvårdsprägelse (Bagger-Sjöbäck 1997).

Exclusion eller exit?

Minskningen av den offentliga äldreomsorgen beror inte enbart på att grupper av äldre genom striktare kommunala bedömningar har uteslutits från hjälpen. Det rör sig också om en mer eller mindre påtvingad sorti: fler äldre väljer att lösa sina omsorgsbehov på annat sätt än genom den kommunala hemtjänsten.

En anledning är de *höjda avgifterna*. Även om avgiften är låg i en internationell jämförelse har den stigit kraftigt under senare år. Avgiftens andel av de totala kostnaderna har ökat från knappt sex till nio procent mellan 1992 och 1997. Variationen mellan olika kommuner är stor – avgiftsfinansieringsgraden varierar mellan två och 19 procent. Den som får lite hjälp betalar en betydligt större del av kostnaden än den som får mycket hjälp; det är inte ovanligt att kommuner debiterar 150 kr eller mer per timme för hjälp av servicekaraktär, t ex städning, tvätt eller inköp (Svenska Kommunförbundet 1997). I Stockholmsområdet i genomsnitt tredubblades hemhjälpavgiften mellan 1989 och 1994 (Socialstyrelsen 1994).

De höjda och i ökad utsträckning inkomstrelaterade avgifterna påverkar sannolikt äldre med höga såväl som låga inkomster. För den som har en relativt god pension och måttligt hjälpbehov är det idag oftast billigare att köpa hjälp på den privata marknaden – särskilt om tjänsterna köps inom den grå/svarta ekonomin. För den som har låg pension kan även en måttlig hemhjälpkostnad vara svår att bära – när hemhjälp- och sjukvårdavgifterna är betalda ligger 37 procent av hemhjälp-mottagarna under existensminimum (Socialstyrelsen 1998c:13). Enligt en studie har var tionde pensionär som anser sig behöva hjälp avstått från att söka hemhjälp pga avgiftens storlek – vanligast bland kvinnor med låg pension (Socialstyrelsen 1997:42).

Också *hjälpens utformning* har förändrats och hemhjälpens utformning har på många håll rationaliserats och standardiserats på ett sätt som gjort den mindre attraktiv för många äldre. Bland annat har de husliga sysslorna nedprioriterats och den tid som

avsatts för sådana sysslor har minskat. Städning har glesats ut, matlagning ersatts av matlådor och hjälp med tvätt har (på sina håll) ersatts av hyrlakan. Men också förändringar av *hjälpens organisering* kan ha gjort den mindre attraktiv. Den traditionella organiseringen innebar att en hemhjälpsmottagare i allmänhet fick hjälp av en och samma person som regelbundet kom på i förväg bestämda tider. Idag växlar ofta både personal och tidpunkt för hjälpen dag för dag (Szebehely 1995, Eliasson-Lappalainen & Motevasel 1997).

Ett marknadsorienterat språk och tänkande har trängt in i omsorgen (oavsett om utförandet sker inom den offentliga sektorn eller på marknaden), och kostnadseffektivitet som ledstjärna för omsorgsarbetet hotar att slå ut den traditionella hemtjänstens målsättning att tillhandahålla en omsorg anpassad efter den enskilda individens varierande behov. Den äldre hjälpmottagaren betraktas som kund väljande mellan olika omsorgsprodukter (Eliasson-Lappalainen & Szebehely 1998), ett synsätt som endast undantagsvis är tillämpligt på skröpliga gamla människor (jfr Walker 1995, Möller 1996).

Förskjutningar mellan omsorgssektorer?

De olika sektorer där omsorgsarbete kan utföras (familj, "stat", marknad och frivilligsektor) kan inte ses som kommunicerande kärl, dvs att om en aktörs insatser minskar så ökar en annans. Den totala mängden omsorgsarbete är inte konstant över tid, och omsorgsarbetet är i viss mening gränslöst – det är alltid möjligt att göra mer, och det är nästan alltid möjligt att göra mindre. Men samtidigt är det svårt att tänka sig att stora förändringar inom en omsorgssektor – utan motsvarande påtagliga förbättringar av de äldres hälsa och funktionsförmåga – lämnar andra sektorer opåverkade. En stor del av omsorgsarbetet är av sådan art att uppgifterna måste utföras av någon om inte andra människor ska fara illa (jfr Sommestad 1994:628). Det finns därför anledning att ställa frågan om den kraftiga minskningen av kommunal hjälp i hemmet har åtföljts av en ökning av omsorgsarbete utfört inom andra sektorer.

Mer anhörigomsorg?

Uppgifter baserade på rikstäckande surveystudier är av begränsad hjälp när det gäller att studera eventuella förskjutningar mellan omsorgssektorerna. En studie baserad på SCBs undersökningar om levnadsförhållanden visar dock att under 1980-talet ökade anhörigas omsorgsinsatser bland rörelsehindrade hemmaboende äldre samtidigt som den kommunala hemhjälpens minskade (Szebehely 1993). Utvecklingen under 1990-talet (enligt motsvarande källor) är mindre entydig, den tydli-

gaste tendensen är att det har skett en polarisering av omsorgen: medan det tidigare var vanligt att en person som behövde hjälp i sin vardag fick både hemhjälp och anhörighjälp är det idag vanligare att man får antingen/eller. Anhöriga som vårdar – ofta medelålders döttrar och ännu oftare gamla hustrur – står idag oftare ensamma om omsorgsansvaret (Daatland, red 1997).

Offentligt finansierade anhöriginsatser har minskat sedan en längre tid. Det gäller både anhöriga anställda som vårdbiträden inom hemtjänsten (sk anställda anhörigvårdare) och ersättningar på mer symbolisk nivå i form av kontantbidrag till den omsorgsbehövande (anhörigbidrag, hemsjukvårdsbidrag el liknande).¹⁴ Den avlönade anhörigomsorgen har således minskat samtidigt som också de kommunala hemhjälpinsatserna har minskat bland äldre som får anhörigomsorg. Detta har – paradoxalt nog – skett samtidigt som ‘det offentligas’ ansvar att stödja anhöriga som vårdar har uppmärksamats mer än tidigare i statliga policydokument (se t ex SOU 1994:139 kap15).

Mer marknadsomsorg?

Omsorgsinsatser utförda på marknaden är av åtminstone två principiellt olika slag. En form är de insatser som regleras och i huvudsak finansieras av kommunen, men som utförs inom en marknadsbaserad organisation. Här har det skett en förskjutning – en entreprenadisering – av äldreomsorgen under 1990-talet. Äldreomsorg i entreprenadform omfattar idag ca fyra procent av hemhjälp och tio procent av det sk särskilda boendet för äldre (institutioner och servicehus). Denna form av marknadsbaserad äldreomsorg är således inte så omfattande, men ökningen är påtaglig – särskilt när det gäller det särskilda boendet (Socialstyrelsen 1998a:18).

En annan form av marknadsbaserad äldreomsorg är mindre uppmärksam, men möjligen mer omfattande. Det gäller de omsorgsinsatser som utförs på marknaden och som finansieras helt av den hjälpbehövande själv – inom den vita eller grå/svarta ekonomin. Huruvida denna omsorgssektor har vuxit kan inte utläsas ur officiell statistik, men de kommuner som med eller utan hänvisning till den äldres privatekonomi inte längre beviljar hemhjälp med vissa husliga sysslor hänvisar ofta de hjälpsökande till utförare på marknaden; ofta tillhandahåller kommunen också en förteckning över exempelvis privata städfirmor. I vad mån de äldre som på detta sätt avvisas från hemtjänsten verkligen anlitar dessa firmor, om de i stället vänder sig till en svart marknad eller om de får hjälp av anhöriga finns ingen samlad kunskap om. Den marknadsbaserade omsorgen är troligen geografiskt ojämnt fördelad vilket föranleder Socialstyrelsen (1998b:36) att undra: ”Frågan är om det finns en fungerande marknad för samtliga de servicetjänster som kommunen nu drar ner på.”

Mer omsorg från frivilligsektorn?

Frivilligsektorn har i Sverige snarare varit en innovatör av sociala tjänster än utförare i stor skala. Så t ex initierades hemhjälp för gamla i Sverige 1950 av Röda korset i Uppsala; strax därefter startade motsvarande verksamhet i flera kommuner av andra ideella organisationer. I takt med att verksamheten växte blev dock kommunen snart den dominerande organisatören (Szebehely 1995). Under senare år har det skett en ökad politisk betoning av frivilligsektorns roll som utförare av omsorgsarbete (Jeppsson Grassman & Svedberg 1996). Om denna ideologiska förskjutning också har lett till en reell förskjutning av omsorgsarbetet inom äldreomsorgen är okänt. Enligt Eurobarometern (se tabell 1) är det dock mycket få äldre som uppger att de får praktisk hjälp i hemmet genom någon frivilligorganisation.

Informalisering och marknadisering

Det finns inget rikstäckande material som kan användas för att belysa förändringar under 1990-talet av omsorgsarbetets olika former bland äldre som bor hemma. Däremot finns ett material från Stockholm; det sk Kungsholmsprojektet, en omfattande studie av äldre människor boende på Kungsholmen, en stadsdel i Stockholms innerstad.¹⁵ Enligt denna studie har den hjälp som hemmaboende äldre får från den kommunala hemtjänsten minskat samtidigt som både anhörigas omsorgsinsatser och hjälp köpt på marknaden har ökat, se tabell 3.

Tabell 3. Hemhjälp, anhörighjälp och marknadshjälp bland äldre i Kungsholmens församling, Stockholm

Andel (%) av hemmaboende äldre (82 år+) på Kungsholmen som får ...	1991-1993 (n=583)	1994-1996 (n=519)
... kommunal hemhjälp	28,7	23,2*
... hjälp av anhöriga utanför det egna hushållet	30,4	39,1*
... privat köpt hjälp	8,6	15,3*
... hjälp från någon av dessa källor (flera hjälpgivare kunde anges)	54,9	59,5

Källa: Kungsholmsprojektet, egna bearbetningar

* förändringen signifikant ($p < 0,05$)

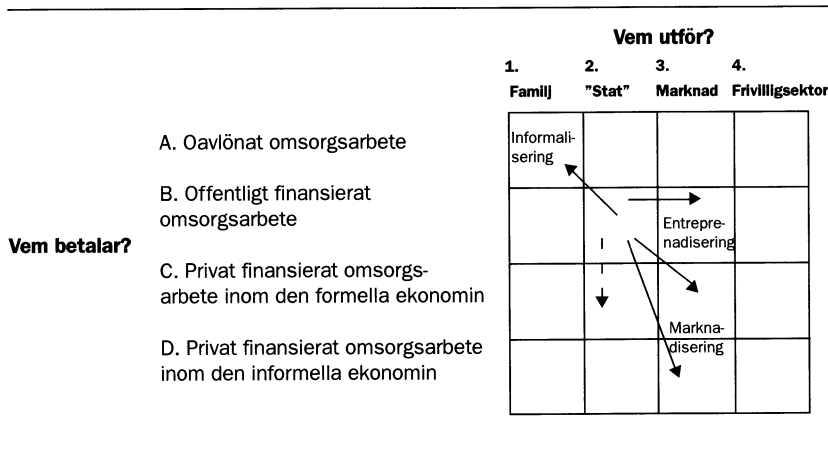
Förändringarna mellan de två undersökningstillfällena är påtagliga. När det gäller hemhjälp är nedgången enligt Kungsholmsstudien något större än motsva-

rande nedgång enligt den officiella statistiken på riksnivå.¹⁶ Ökningen av såväl anhörighjälpen som den privata marknadshjälpen är ännu större än hemhjälpminsningen – framför allt är det andelen som får enbart anhörighjälp och andelen som får anhörighjälp i kombination med privat hjälp som har ökat.

Jämfört med den tidigare redovisade Eurobarometern (tabell 1) är både hjälp från anhöriga och hjälp köpt på marknaden mer omfattande enligt denna studie från Stockholms innerstad. En orsak till dessa skillnader kan vara att färre har hemhjälp i Stockholm än i riket, och därmed i högre grad är beroende av anhänginsatser eller marknadslösningar.¹⁷ När det gäller den relativt stora användningen av privata omsorgstjänster kan också geografisk tillgänglighet vara av betydelse; det finns troligtvis en större omsorgsmarknad i en storstad. Den äldre befolkningen i den aktuella stadsdelen har också en socio-ekonomiskt mer gynnad situation jämfört med riks- och Stockholmsgenomsnittet (USK 1998), vilket också talar för en högre användning av marknadsbaserad hjälp, se vidare nedan.

Uppgifterna i tabell 3 kan ses som en illustration av att det – åtminstone i en äldre storstadsbefolkning – har skett en förskjutning av den hembaserade äldreomsorgens arbetsdelning under 1990-talet: minskningen av den offentliga omsorgen har åtföljts av såväl ökad anhörigomsorg som ökad användning av marknadstjänster.¹⁸ Även om materialet inte innehåller uppgifter om anhörigomsorgens eventuella avlöning tyder uppgifterna på en förskjutning av gränsen mellan avlönat och oavlönat omsorgsarbete – det har skett en *informalisering* av omsorgsarbetet. Det har även skett en *marknadisering* av omsorgsarbetet – en förskjutning mot omsorgstjänster köpta på en privat marknad, troligen inom både den vita och den grå/svarta ekonomin. Dessa trender tillsammans med den tidigare nämnda utveck-

Figur 2. Förskjutningar av äldreomsorgens arbetsformer under 1990-talet

lingen i riktning mot *entreprenadisering* av äldreomsorgen åskådliggörs i figur 2.

Den informalisering och marknadisering av omsorgsarbetet som visas i figur 2 gäller *omsorgen om hemmet* snarare än *omsorgen om kroppen*. Dels ifrågasätter kommunerna sitt ansvar för hemmets vård snarare än för kroppens vård – personlig omvårdnad finns i betydligt högre grad än hushållsarbete kvar inom det kommunala åtagandet. Dels finns det knappast någon omsorgsmarknad för omfattande personliga omsorgssysslor i Sverige idag – kroppens vård har möjligen förskjutits i riktning mot familjen, men knappast mot marknaden (Szebehely 1998a).

Det pågår ytterligare en viktig förskjutning av omsorgsarbetet. Den har i figuren markerats med en streckad pil, och avser den ökande egenavgiften för det offentligt utförda omsorgsarbetet. När individens andel av totalkostnaden för det offentligt utförda omsorgsarbetet ökar, förskjuts finansieringen gradvis och oförmärkt från offentligt till privat finansiering av omsorgsarbetet – en *stegvis privatisering* (jfr Walker 1995, Lehto 1998).

Det är möjligt att ytterligare en förskjutning av omsorgsarbete har ägt rum under perioden. Det gäller minskningen av den offentligt finansierade anhörigomsorgen som kan ha lett till en ökning av oavlönade anhöriginsatser (en förskjutning från cell 1b mot 1a) – en utveckling som i så fall kan ses som en variant av informaliseringstendensen.

Klass-skiktade omsorgsmönster

Enligt tidigare studier har den kommunala hemhjälpen varit klassmässigt ganska jämnt fördelad – det har varit en hjälpform som har använts av alla samhällsklasser (Sundström 1984). När den offentliga hjälpen minskar, och troligen fler äldre får anhörigomsorg och fler köper hjälp på marknaden, ändras då detta klassmönster? Använder fortfarande alla grupper i samhället den offentliga hjälpen, eller sker det en skiktning efter klasstillhörighet – i så fall åt vilket håll? Och använder alla samhällsklasser anhörigomsorg respektive marknadshjälp i samma utsträckning?

I tabell 4 används data från Kungsholmsstudien 1994-96 för att belysa i vad mån äldre med olika utbildningsbakgrund använder samma slags hjälp.

Enligt Kungsholmsmaterialet har äldre med olika utbildningsbakgrund hemhjälp i ungefär samma utsträckning. Däremot finns det ett tydligt skiktat mönster när det gäller omsorgsarbete utfört av anhöriga och omsorgsarbete köpt på marknaden. Äldre med kortare utbildning får betydligt oftare anhörighjälp än mer välutbildade äldre.¹⁹ Äldre med högre utbildning får i stället betydligt oftare marknadshjälp. (Jfr också Szebehely 1998a för diskussion om ett liknande klassmönster baserat på ett annat empiriskt underlag.)

Tabell 4. Hemhjälp, anhörighjälp och marknadshjälp bland äldre med olika utbildningsbakgrund, Kungsholmens församling, Stockholm, 1994–1996

Andel (%) av hemmaboende äldre (82 år+) på Kungsholmen som får ...	Äldre med högst folkskola eller yrkesskola (n=266)	Äldre med realskola eller högre utbildning (n=251)
... kommunal hemhjälp	22,2	24,4
... hjälp av anhöriga utanför det egna hushållet	44,4	33,9*
... privat köpt hjälp	9,4	21,6*
... hjälp från någon av dessa källor (flera hjälpgivare kunde anges)	57,1	62,8

Källa: Kungsholmsprojektet, egna bearbetningar

* skillnaden mellan grupperna signifikant ($p < 0,05$)

Minskningen av den jämlikt fördelade offentliga omsorgen tycks således innebära en tilltagande klassrelaterad skiktning av äldre människors omsorgsmönster – *marknadisering för de resursrika och informalisering för dem med mindre resurser.*

Smygande selektivisering

När den kommunala hemhjälpen växte fram på 1950-talet innebar den ett brott mot äldreomsorgens tidigare fattigvårdsprägel. Det var (vid sidan av hälso- och sjukvården) den första omfattande serviceinsats som den framväxande välfärdsstaten (sociala servicestaten) erbjöd medborgarna. Verksamheten blev snabbt populär i alla kretsar och bidrog till att svänga den allmänna opinionen inte bara gentemot den offentliga äldreomsorgen, utan också mot välfärdsstaten som helhet (Sunesson 1990, Eliasson-Lappalainen & Szebehely 1998). För många äldre innebar hemtjänsten (tillsammans med pensionsavin) deras kanske viktigaste möte med välfärdsstaten. Även om hjälpen alltid har varit behovsprövad har hemhjälpen ändå varit en viktig del av den generella välfärden – en insats som erbjöds, användes och uppskattades av äldre inom alla samhällsskikt.

Idag är den kommunala hemhjälpen på väg att bli mindre generell. Endast i mindre utsträckning sker denna process genom en klassrelaterad uteslutning av vissa grupper. Detta förekommer endast i de relativt få (men ökande antal) fall där kommuner öppet avslår hemhjälpbegäran med hänvisning till den enskildes betalningsförmåga. Denna ekonomiska behovsprövning är ett principiellt viktigt avsteg från

den generella välfärdsmodellen, men kan trots allt bara förklara en mindre del av den starka minskningen av den offentliga omsorgen.

Av betydligt större kvantitativ betydelse är de striktare biståndsbedömningar som innebär höjda trösklar in i systemet (oavsett samhällsklass). Till skillnad från förändringar inom socialförsäkringssystemen sker denna åtstramning smygande (jfr Thorslund m fl 1997, Sunesson m fl 1998). Förändringar av socialförsäkringsstaten (t ex införande av karensdagar i sjukförsäkringen eller sänkning av ersättningsnivån i arbetslöshetsförsäkringen) sker genom politiska beslut på central nivå, och föregås i allmänhet av intensiv debatt och ofta också aktiva protester. Förändringar av den sociala servicestaten sker i allmänhet betydligt mer diskret och på lokal nivå. När enskilda biståndsbedömare i olika kommuner följer mer eller mindre uttalade direktiv att vara mer återhållsamma med beviljande av hemhjälp har deras förändrade bedömningar sällan föregåtts av öppet diskuterade politiska beslut, och än mindre av lagändringar. Förändringen är överhuvud taget oftast inte synlig för de grupper som berörs.

I en europeisk rapport om förändringar av gränsdragningen mellan familjens och "det offentliga" ansvar konstateras att gränsen i de flesta länder förskjuts i riktning mot ökat familjeansvar utan några förändringar i lagstiftning, och ofta också utan förändringar av den officiella policyn. Det är oftast den effektivaste vägen: "The lower the visibility of any change and the weaker the losers, the more likely it is to succeed. Redrawing the family-state boundary might be very controversial if made visible and policy goals clearly spelt out" (Millar & Warman 1996:49).

Men åtstramningen av den kommunala hemhjälpen sker inte bara genom striktare tilldelning, utan också genom de äldres mer eller mindre frivilliga sorti från verksamheten bl a som följd av avgiftsökningar och kvalitativa försämringar (jfr Sunesson m fl 1998). Inte heller dessa förändringar föregås av öppna politiska diskussioner, möjligen med undantag av avgiftssättningen. Avgiftssystemen är dock så svåröverskådliga och så lokalt varierande (det finns inte två kommuner som har samma avgiftssystem enligt Svenska Kommunförbundet 1997) att inte heller avgiftsökningar är lätta att uppmärksamma.

Ännu svårare att överblicka och uppmärksamma är de förändringar som gäller verksamhetens innehåll, t ex när hjälp med städning glesas ut från varannan till var tredje vecka eller när arbetsuppgifterna styckas upp enligt en löpande-bandslik organisationsmodell. Dessa förändringar sker smygande, men kan få nog så påtagliga konsekvenser för såväl individen som välfärdssystemen. När den offentliga servicen blir mindre attraktiv (dyrare, sämre) är det troligt att den som har ekonomiska resurser väljer alternativ på marknaden, medan de med mindre resurser istället övergår till att få anhörighjälp. Även om den minskade hemhjälpen fortfarande

på ett allmänt plan tycks vara en klassjämnt fördelad resurs bidrar informaliseringen och marknadiseringen av äldreomsorgen till en *smygande selektivisering av välfärden* (jfr Svallfors 1996:222).

Enligt Sunesson m fl (1998) innebär selektiva välfärdssystem alltid att vissa grupper ersätter svårtillgängliga eller otillfredsställande offentliga tjänster med marknadslösningar, medan de som inte har råd hänvisas till familjeomsorgen. Ökad marknadisering och ökad informalisering går hand i hand.

De ökande avgifterna har en viktig betydelse i denna selektiviseringsprocess. Det gäller dels de äldre med låga inkomster (främst kvinnor) som av ekonomiska skäl avstår från hemhjälp, dels de äldre med goda inkomster, som av omvända ekonomiska skäl väljer att avstå från den kommunala hjälpen om alternativen upplevs som mer prisvärda.

I det första fallet hotas principen om att äldreomsorgen ska vara ”tillgänglig efter behov, inte efter köpkraft” (Regeringens prop. 1997/98:113 s 1). I det andra fallet hotas välfärdsstatens legitimitet när allt fler avstår från eller ställs utanför de gemensamma lösningarna. Regeringens nationella handlingsplan för äldreomsorgen varnar för detta: ”Regeringens bedömning är att alltför höga avgifter för vissa äldre undergräver viljan att delta i den gemensamma finansieringen och på så sätt hotar förtroendet för det solidariska systemet” (aa:65). Den som genom ekonomisk behovsprövning aktivt utesluts från hemtjänsten är sannolikt ännu mindre benägen att bidra till den gemensamma finansieringen av äldreomsorgen.

Denna selektivisering kan rubba det starka stöd som den offentliga äldreomsorgen hittills har haft – selektiva välfärdsåtgärder har mindre folkligt stöd än generella (Svallfors 1996). Detta kan i sin tur bidra till att omsorgsarbetet polariseras ytterligare i riktning mot familjen respektive marknaden.

De förskjutningar som redan skett påverkar sannolikt vardagen för stora grupper: både de gamla som behöver hjälp och de som utför omsorgsarbetet – i ökad utsträckning oavlönat och i ökad utsträckning troligen både på en vit och svart marknad. På ömse sidor av omsorgsrelationen berörs främst kvinnor: majoriteten av dem som idag får kommunal hemhjälp är kvinnor, och majoriteten av dem som utför omsorgsarbetet är kvinnor.

När det gäller den könsmissiga fördelningen av omsorgsarbetet är det inte troligt att äldreomsorgens marknadisering och informalisering har inneburit några avgörande förändringar. Förskjutningen av gränsen mellan det avlönade och det oavlönade omsorgsarbetet har snarare klassrelaterade konsekvenser: det är troligen arbetarklassens kvinnor som i ökad utsträckning oavlönat tar hand om sina gamla föräldrar. Framväxten av en omsorgsmarknad (fr a i den mån denna tillväxt sker inom den informella ekonomin) innebär sannolikt också att arbetarklassens kvinnor un-

der mindre ekonomiskt trygga former än inom den offentliga sektorn tar hand om medelklassens gamla. Ökningen av en grå/svart omsorgsmarknad innebär en risk för ett växande omsorgsproletariat bestående av invandrade och andra kvinnor med en svag relation till den öppna arbetsmarknaden (jfr Ungerson 1997).

Inom den feministiska välfärdsstatsforskningen har föreslagits flera olika dimensioner för att studera välfärdssystemen ur ett genusperspektiv. De flesta bygger på medborgarnas möjlighet att försörja sig utan att vara beroende av familjen. Orloff (1993) talar om *möjligheten att skapa och vidmakthålla ett eget hushåll*; Lister (1995) talar om *de-familisering* med innebörden individens möjlighet att upprätthålla en socialt acceptabel levnadsnivå oberoende av sina familjerelationer.

Om den svenska äldreomsorgens förskjutning i riktning mot mer marknad och mer familj värderas mot dessa dimensioner måste rimligen minskningen av den sociala servicestaten tolkas som ett ökat beroende av familjen såväl för de omsorgsbehövande äldre som för de kvinnor som i praktiken utför merparten av omsorgsarbetet – en förskjutning som har påtagliga klassmässiga förtecken. Det är arbetarklassens gamla som har blivit mer beroende av familjeomsorg, och det är arbetarklassens kvinnor som troligen i ökad utsträckning utför såväl oavlönat som svart avlönat omsorgsarbete. Dessa förhållanden ökar sannolikt lågavlönade kvinnors ekonomiska beroende av familjen på både kort och lång sikt. ■

Noter

* Denna artikel har tillkommit inom ramen för en forskarasistenttjänst finansierad av Socialvetenskapliga forskningsrådet. Jag är tacksam för stimulerande synpunkter på manus från Rosmari Eliasson-Lappalainen, Rolf Å Gustafsson, Agneta Stark, Karen Christensen, Håkan Jönsson samt tidskriftens anonyma referees. Jag vill också tacka professor Bengt Winblad och hans medarbetare inom Kungsholmsprojektet för att jag har fått tillgång till data från studien.

¹ Genom betoningen på relationen mellan stat och marknad har också frivilligorganisationernas betydelse för välfärden rönt begränsad uppmärksamhet inom den gängse välfärdsstatsforskningen (för denna kritik se t ex Kuhnle & Selle 1992).

² Detta förhållande har nyligen blivit grundligt uppmärksammat av Kvinnomaktutredningen.

³ Inom den skandinaviska omsorgsforskningen uppmärksammade Wærness (t ex 1983 och 1984) redan tidigt såväl det avlönade omsorgsarbetet som klassaspekter på omsorg, och hennes forskning var viktig för den anglosaxiska omsorgsforskningens vidgning på 1990-talet (för beskrivning av omsorgsforskningens framväxt och perspektivförskjutning se O'Connor 1996, och för ett svenskt bidrag Szebehely 1995).

⁴ Typologin som har publicerats tidigare i Szebehely 1998a är främst inspirerad av en modell för analys av barnomsorg, skisserad av Leira (1994). En liknande modell för analys av arbete har även presenterats av Stark (1993) och Stark & Regnér (1997) utifrån frågorna: Vem behöver/önskar en vara eller en tjänst? Vem utför arbetet? Vem (om någon) betalar?

⁵ "Stat" används här i betydelsen "det offentliga", innefattande i praktiken främst den lokala staten, dvs lands-ting och kommun.

⁶ Wærness (1983:19ff) gör en viktig distinktion mellan *omsorgsarbete* och *personlig service*. Arbetsuppgifterna kan vara de samma – t ex husliga sysslor – men medan "omsorgsarbete" innebär hjälp åt en person som inte själv kan utföra arbetsuppgifterna använder Wærness beteckningen "personlig service" för sådana tjänster som mottagaren har förmåga att själv utföra. Denna distinktion är viktig men ofta förbisedd i debatten om eventuella skattesubventioner av sk hushållsnära tjänster.

⁷ Till skillnad från exempelvis Rothstein (1994:246) diskuteras här endast vem som betalar och vem som utför, inte vem som reglerar/kontrollerar. Här ska bara konstateras att när det gäller omsorgsarbete är finansiering och reglering nära förknippade: staten/"det offentliga" reglerar och kontrollerar den verksamhet som man finansierar – mer direkt i de fall omsorgsarbetet utförs inom den offentliga sektorn eller i entreprenadform (cell 2b resp.

3b) än när det gäller offentligt finansierade anhörig- eller frivilligsatser (cell 1b resp. 4b).

⁸ Sverige skiljer sig härvidlag från Danmark där den kommunala hemhjälp är helt utan kostnad för användaren.

⁹ Eftersom artikeln fokuserar på hjälpbehövande äldre, kan det vara viktigt att påpeka att långtifrån alla äldre behöver andra människors omsorgsinsatser; många klarar sig utan andras hjälp, och många utför mer omsorgsarbete än de tar emot.

¹⁰ Enligt andra studier är den svenska anhörigomsorgen mer omfattande än vad Eurobarometern visar (se t ex Johansson 1991). Detta avspeglar troligen svårigheten att mäta anhörigas omsorgsarbete: fler äldre uppger att de får hjälp av anhöriga om de får konkreta frågor om vem som hjälper dem med olika uppgifter än i frågan, som i Eurobarometern, ställs mer allmänt (jfr Szebehely 1998b).

¹¹ "Offentligt äldreomsorg" omfattar i detta avsnitt all offentligt finansierad och administrerad omsorg, oavsett om den utförs av offentliganställd personal eller av privata entreprenader.

¹² För att möjliggöra en jämförelse över tid har Socialdepartementet räknat om den officiella statistiken och därmed kompenserat för statistikomläggningar under perioden.

¹³ Denna formulering av paragrafen gäller sedan 1998, dessförinnan var formuleringen att individen hade rätt till bistånd "om hans behov inte kan tillgodoseas på annat sätt". Den striktare lagtolkning som diskuteras i texten är inte en följd av lagändringen utan påbörjades långt tidigare.

¹⁴ Antalet *anställda anhörigvårdare* har minskat från 24 000 år 1973 till 3 000 år 1997, medan antalet personer med *kontantbidrag* har minskat från 20 000 vid mitten av 1980-talet till 6 000 år 1997 (Johansson & Sundström 1994, Socialstyrelsen 1998d). En tredje form av ekonomisk ersättning till anhöriga är *närstående-penning* – en socialförsäkring som inrättades 1989 och som ger rätt till ersättning på sjukpenningnivå för vård av anhörig eller annan närstående under högst 60 dagar. Denna ersättningsform har ökat kontinuerligt sedan den trädde i kraft, och användes år 1996 av 6 500 personer. Ersättningen är dock av begränsad omfattning såtillvida att två tredjedelar av vårdarna ersätts för kortare tid än tio dagar (Sundström & Hult 1996).

¹⁵ Inom Kungsholmsprojektet har sedan 1987 den äldre befolkningens (75 år+) medicinska, psykologiska och sociala situation studerats under ledning av prof. Bengt Winblad vid Karolinska institutet och Stockholms läns Äldrecentrum. För beskrivning av projektet se Fratiglioni m fl 1992.

¹⁶ Hemhjälpstäckningen i befolkningen 80 år+ minskade i riket med 4 procentenheter mellan 1992 och 1995 (Socialdepartementet 1998), medan hjälpminskningen enligt Kungsholmsstudien var 5,5 procentenheter.

¹⁷ 1995 hade i hela riket 29 procent av befolkningen 80 år+ hemhjälp i vanliga bostäder eller i servicehus. I Stockholm var motsvarande andel 23 procent (Socialstyrelsen 1996: tabell 9).

¹⁸ Kungsholmsmaterialet kan inte användas för att belysa en eventuell förändring av omsorgsarbete utfört inom frivilligsektorn, men visar att när det gäller praktisk hjälp i hemmet är frivilligsektorns insatser begränsade: frågan ställdes enbart vid 1994-96 års studie, varvid 0,8 procent uppgav att de fick hjälp från någon frivilligorganisation.

¹⁹ Också den offentligt avlönade anhörigomsorgen uppvisar ett liknande klassmönster: arbetare och lägre tjänstemän är överrepresenterade bland de anställda anhörigvårdarna (Mossberg 1994:19).

Referenser

Abel E & Nelson M (1990) "Circles of Care: An Introductory Essay", s 4-34 i Abel E & Nelson M (red). *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*. New York: SUNY.

Abrahamson P (1995) "Welfare Pluralism: Towards a New Consensus for a European Social Policy?", *Current Politics and Economics of Europe*, 5(1):29-42.

Andersson L (1993) *Äldre i Sverige och Europa. Resultat från en Eurobarometer*. Ädelutvärderingen 1993:4. Stockholm: Socialstyrelsen.

Anttonen A (1990) "The Feminization of the Scandinavian Welfare State", s 3-49 i Simonen L (red). *Finnish Debates on Women's Studies*. University of Tampere: Research Institute for Social Science.

Anttonen A (1998) "Den sociala servicestaten som feministiskt kampbegrepp", s 81-100 i Eliasson-Lappalainen R & Szebehely M (red). *Vad förgår och vad består? En antologi om äldreomsorg, kvinnoomsyn och socialpolitik*. Lund: Arkiv förlag.

Anttonen A & Sipilä J (1996) "European Social Care Services: Is it Possible to Identify Models?", *Journal of European Social Policy*, 6 (2):87-100.

Arber S & Ginn J (1992) "Class and Caring: A Forgotten Dimension", *Sociology*, 26(4):619-634.

Bagger-Sjöbäck B (1997) "Förvaltningsdomstolarnas uttorkningar", s 59-71 i *Hjälp till vardags - kommunala riktlinjer och rättspraxis inom äldreomsorgen*. Äldreuppraget 1997:2. Stockholm: Socialstyrelsen.

Christensen K (1997) *Omsorg og arbejde: en sosiologisk studie af ændringer i den hjemmehævede omsorg*. Universitetet i Bergen: Sosiologisk institutt.

Daatland S O, red (1997) *De siste årene. Eldreomsorgen i Skandinavia 1960-95*. NOVA-rapport 22/97.

Oslo: NOVA.

Eliasson-Lappalainen R & Motevasel I (1996) "Ethics of care and social policy", *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6(3):189-196.

Eliasson-Lappalainen R & Szebehely M (1998) "Omsorgskvalitet i svensk hemtjänst - hotad eller säkrad av att mätas?", s 124-159 i Eliasson-Lappalainen R & Szebehely M (red). *Vad förgår och vad består? En antologi om äldreomsorg, kvinnoomsyn och socialpolitik*. Lund: Arkiv förlag.

Esping-Andersen G (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Evers A (1993) "The Welfare Mix Approach. Understanding the Pluralism of Welfare Systems", s 3-32 i Evers A & Svetlik I (red). *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*. Aldershot: Avebury.

Fraser N (1994) "After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State", *Political Theory*, 22(4):591-618.

Fratiglioni L (1992) "Prevalence of Alzheimer's disease and other dementias in an elderly urban population: Relationship with age, sex, and education", *Neurology*, 41:1886-1892.

Jenson J (1997) "Who Cares? Gender and Welfare Regimes", *Social Politics*, 4(2):182-187.

Jeppsson Grassman E & Svedberg L (1996) "Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: The Case of Sweden", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 25:415-427.

Johansson L (1991) *Caring for the Next of Kin*. Uppsala University: Department of Social Medicine.

Johansson L & Sundström G (1994) "Sweden", s 87-100 i Evers A, Pijl M & Ungerson C (red). *Payments for Care. A Comparative Overview*. Aldershot: Avebury.

Johnson N (1990) "Problems for the Mixed Economy of Welfare", s 145-164 i Ware A & Goodin R (red). *Needs and Welfare*. London: Sage.

Kuhnle S & Selle P (1992) "Government and voluntary organizations: A relational perspective", s 1-33 i Kuhnle S & Selle P (red). *Government and Voluntary Organizations*. Aldershot: Avebury.

Lehto J (1998) *Universal right to public social and health care services? Paper presented at "Comparing Welfare Systems in Nordic Countries and France"*, International Conference, arranged by MIRE, France, 4-6 September 1998, Gilleleje, Denmark.

Leira A (1993) "The 'Woman-Friendly' Welfare State?: The Case of Norway and Sweden", s 49-71 i Lewis J (red). *Women and Social Policies in Europe*. Aldershot: Edward Elgar.

Leira A (1994) "Concepts of Caring: Loving, Thinking, and Doing", *Social Service Review*, 68(2):185-201.

Lewis J (1992) "Gender and the Development of Welfare Regimes", *Journal of European Social Policy*, 2(3):159-173.

Lewis J (1997) "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts", *Social Politics*, 4(2):160-177.

Lewis J, red (1998) *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*. Aldershot: Ashgate.

Lingsom S (1988) "Paying Informal Caregivers", *Comprehensive Gerontology*, B2:117-123.

- Lister R (1995) "Dilemmas in Engendering Citizenship", *Economy and Society*, 24(1):1-40.
- Lundin L & Sundström G (1994) "Det riskabla åldrandet", *Välfärdsbulletinen*, nr2/94:7-9.
- Millar J & Warman A (1996) *Family obligations in Europe*. London: Family Policy Studies Centre.
- Mossberg AB (1994) *De anhöriganställdas vardag*. Ådelutvärderingen 94:1. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Möller T (1996) *Brukare och klienter i välfärdsstaten*. Stockholm: Publica.
- O'Connor J (1996) "From Women in the Welfare State to Gendering Welfare State Regimes", *Current Sociology*, 44(2):1-123.
- OECD (1981) *The Welfare State in Crisis*. Paris.
- OECD (1996a) *Education at a Glance*. OECD indicators. Paris.
- OECD (1996b) *Caring for frail elderly people. Policies in evolution*. Social policy studies, rapport 19, Paris.
- Orloff AS (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender and Welfare States", *American Sociological Review*, 58:303-328.
- Prütz C & Lindgren B (1994) *Produktions-, kostnads- och produktivitetsförändringar inom äldre- och handikappomsorgen 1984-1993*. Ådelutvärderingen 94:15. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Regeringens prop. 1997/98:113 *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*. Stockholm
- Rothstein B (1994) *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.
- Rydenstam K & Wadenskog A (1997) "Vardagens organisation", s 95-104 i *Välfärd och ojämlikhet i 20-års-perspektiv 1975-1995*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Sainsbury D, red (1994) *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Sipilä J, red (1997) *Social Care Services: The Key to the Scandinavian Welfare Model*. Aldershot: Avebury.
- Socialdepartementet (1998) *Välfärdsfakta social – sammanställning av fakta/nyckeltal inom välfärdsområdet*. LA-sekretariatet. Stockholm.
- Socialstyrelsen (1994) *Äldreomsorg i nedskärningstider*. Huvudrapport. Aktiv uppföljning i Stockholms län.
- Socialstyrelsen (1996) *Vård och omsorg om äldre och personer med funktionshinder 1995*. Statistik Socialtjänst 1996:7. Sveriges officiella statistik.
- Socialstyrelsen (1997) *Pensionärshushållens kostnader för äldreomsorg och sjukvård*. Äldreuppdraget 97:8.
- Socialstyrelsen (1998a) *Äldreuppdraget. Årsrapport 1998*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1998:9.
- Socialstyrelsen (1998b) *Kommunernas avgiftsregler för äldre- och handikappomsorg 1997*. Äldreuppdraget 98:4.
- Socialstyrelsen (1998c) *Äldrehushåll under socialbidragsnorm*. Äldreuppdraget 98:3.
- Socialstyrelsen (1998d) *Vård och omsorg om äldre och personer med funktionshinder 1997*. Statistik Socialtjänst 1998:7. Sveriges officiella statistik.
- Sommestad L (1994) "Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstatens historiska formering", *Historisk Tidskrift*, nr 4/94:601-629.
- SOU 1993:30 *Rätten till bistånd inom socialtjänsten*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1994:139 *Ny socialtjänstlag*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 1998:6 *Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Stark A (1993) *A scheme for analyzing work – a tentative approach*. Paper presented at "Out of the margin. Feminist perspectives on economic theory." International Conference, 2-5 June 1993, Amsterdam.
- Stark A & Regné Å (1997) "Arbete – vem behöver, vem utför och vem betalar?", s 37-98 i Stark A (red) *Ljusnande framtid eller ett långt farväl? Den svenska välfärdsstaten i jämförande belysning*. SOU 1997:115. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Sundström G (1984) *De gamla, deras anhöriga och hemtjänsten*. Rapport i socialt arbete 22, Stockholms universitet: Socialhögskolan.
- Sundström G & Hult K (1996) *Det kan man bara få om nån skall dö! En undersökning av närståendepenningen i Jönköpings län 1996*. Rapport nr 80. Jönköping: Institutet för gerontologi.
- Sundström G & Malmberg B (1996) "The long arm of the welfare state shortened. Home help in Sweden", *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 5:69-75.
- Sunesson S (1990) "Att spränga fattigvårdsskalet", s 19-32 i *Scenförändring - FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje*. Meddelanden från Socialhögskolan 1990:2. Lunds universitet: Socialhögskolan.
- Sunesson S m fl (1998) "The flight from universalism", *European Journal of Social Work*, 1(1):19-29.
- Svallfors S (1996) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi*. Umeå: Boréa.
- Svenska Kommunförbundet (1997) *Taxor för vård och omsorg – ett hjälpmedel*. Stockholm.
- Szebehely M (1993) *Hemtjänst eller anhörigvård? Förändringar under 1980-talet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Szebehely M (1995) *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Lund: Arkiv förlag.
- Szebehely M (1998a) "Omsorgsstat i förändring – svensk äldreomsorg i nordisk belysning", s 130-148 i *Välfärden – verkan och samverkan*. Stockholm: Försäkringskasseförbundet.
- Szebehely M (1998b) "Hjälp i hemmet i nedskärningstid - hemtjänstens och anhörigas insatser för gamla kvinnor och män", s 93-179 i Sandqvist A-M (red). *Åt var och en efter behov*. Stockholm: Kommentus Förlag.
- Thomas C (1993) "De-constructing Concepts of Care", *Sociology*, 27(4):649-669.
- Thorslund M, Bergmark Å & Parker M (1997) "Difficult decisions on care and services for elderly people: the dilemma of setting priorities in the welfare state", *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6(3):197-206.
- Ungerson C (1995) "Gender, Cash and Informal Care: European Perspectives and Dilemmas", *Journal of Social Policy*, 24(1):31-52.
- Ungerson C (1997) "Social Politics and the Commodification of Care", *Social Politics*, 4(3):362-381.

USK (1998) *Områdesfakta*. Stockholm: Utrednings- och statistikkontoret.

Wærness K (1983) *Kvinnor och omsorgsarbete*. Stockholm: Prisma.

Wærness K (1984) "The Rationality of Caring", *Economic and Industrial Democracy*, 5:185-211.

Walker A (1995) "The Future of Long-Term Care in Canada – A British Perspective", *Canadian Journal of Aging*, 14(2):437-446.

Wenger C, Grant G & Nolan M (1996) "Older People as Carers as Well as Recipients of Care", s 189-206 i Minichiello, V m fl (red). *Sociology of Aging. International Perspectives*. International Sociological Association, Melbourne: Thoht.

Vogel J (1997) *Living conditions and inequality in the European Union 1997*, Eurostat Working Paper, European Commission.

ABSTRACT

Changing forms of care work: New class distinctions and old gender patterns in care for the elderly

MARTA SZEBEHELY

Comparative welfare state research has only recently broadened the sphere of interest from income transfers to include social care services as well; i.e., to consider the welfare state not only as a social insurance state but also as a social service state. In the article a typology of care work is suggested and used as a tool to analyse changes in the provision and financing of care for the elderly in Sweden in the 90s. Publicly financed care work, such as the municipal home-help services equally distributed among all socio-economic groups, has declined. The decrease in coverage is related both to stricter need assessments and to reduced demands due to raised user fees and changes in the content and organisation of the services; i.e., both exclusion and exit. At the same time, unpaid family care as well as care purchased on the market and paid entirely by the elderly themselves seem to be increasing. These boundary shifts lead to an increased class-related dualisation of care systems – an informalisation of care for less well-off groups and a marketisation for those better-off. These changes are effects of changing practice rather than explicit policy changes, and can be seen as signs of a creeping selectivisation of the universal welfare system.

Inte av kärlek allena

Makt i hemarbetets fördelning

AV CHRISTINE ROMAN

Inledning

Den ”traditionella” kärnfamiljen med en manlig huvudförsörjare och kvinnlig hemarbetare är nästan utdöd i Sverige.¹ Hemmafruarna är borta och kvinnorna förvärvsarbetar i nästan lika stor utsträckning som männen. Ändå ser kvinnors och mäns roller i familjen i allmänhet mycket olika ut. Välbekant är att kvinnorna har huvudansvaret för barnen, att de i jämförelse med männen lägger ner betydligt mera tid på hushållsarbete, liksom att de i stor utsträckning arbetar deltid för att hinna med arbetet i familjen. Det är också välkänt att kvinnors större familjeansvar ofta får negativa konsekvenser för deras inkomster och möjligheter i arbetslivet. Mindre klarlagt är vilken roll makt på interindividuell nivå spelar för reproduktionen (och transformationen) av denna arbetsdelning mellan könen, kanske delvis beroende på att det i mycket samhällsvetenskaplig forskning implicit antas att makar är överens om den existerande arbetsfördelningen, vare sig detta sedan förklaras med utgångspunkt från dominerande könsnormer eller hushållets rationella val.² Makar och sambor kan dock uppleva intressekonflikter i frågor som gäller fördelningen: hur den ska se ut, vem som ska göra vad, om barnomsorg och hushållsarbete är bådas ansvar, vems yrkesarbete som är viktigast, och så vidare.

CHRISTINE ROMAN innehar en forskarassistenttjänst vid sociologiska institutionen vid Uppsala universitet. Hon disputerade år 1994 på sin avhandling *Lika på olika villkor*, som är en studie av könssegregeringar i dataföretag och reklamföretag. Tillsammans med Göran Ahrne har hon därefter för Kvinnomaktutredningens räkning genomfört en undersökning av arbetets och ekonomins organisering i svenska familjer. Denna studie resulterade i skriften *Hemmet, barnen och makten* (1997). Hon är också medförfattare till läroboken *Det sociala landskapet* (1996).

Hushållsarbete och förhandlingsmakt

Intressekonflikter av ovanstående slag hanteras genom mer eller mindre uttryckliga förhandlingar mellan makar och sambor. Med utgångspunkt i svenska empiriska data ska jag i denna artikel diskutera maktens roll i sådana förhandlingar. Någon enighet om maktbegreppets tillämpning föreligger som bekant inte. Enligt Lukes (1974:9, 61) tillhör "makt" tvärtom en grupp av i grunden omtvistade samhällsvetenskapliga begrepp: dess tillämpning är föremål för ständiga meningsskiljaktigheter som inte kan få någon slutgiltig lösning. I min diskussion ansluter jag mig till synsättet att makt i vid bemärkelse handlar om transformativ förmåga: förmågan att uppnå eftersträvarde resultat (jfr Clegg 1989, Giddens 1984, Isaac 1987). Således ser jag en nära koppling mellan makt och handlingskapacitet (*agency*), men inte nödvändigtvis mellan makt och konflikt eller förtryck. Men makt handlar förstås också om asymmetriska relationer. I denna mer begränsade mening innebär makt att en part genomdriver sin vilja mot den andras önskemål och/eller intressen. De båda betydelserna av makt kallar jag i Cleggs (1989: 208-209) efterföljd för ett dispositionellt respektive ett episodiskt maktbegrepp. Det episodiska maktbegreppet innebär att en redan konstituerad part utövar makt över en annan redan konstituerad part, medan det dispositionella maktbegreppet handlar om hur de båda parterna konstitueras på ett sätt som gör det möjligt för den ena att dominera den andra. Det förra begreppet kan således sägas logiskt föregå det senare. Man måste "ha makt" för att kunna "utöva makt" (Isaac 1987:6). Maktskillnader är i stor utsträckning avhängiga position i den sociala strukturen. De är med andra ord socialt strukturerade, snarare än individuellt bestämda.

I diskussionen om maktens roll i hushållsarbetets fördelning kommer jag att använda både ett episodiskt och ett dispositionellt maktbegrepp. Det episodiska maktbegreppet fungerar, i artikelns första avsnitt, som ett redskap för att analysera kvinnors upplevelser av hushållsarbetets fördelning. Kvinnligt missnöje med fördelningen ses då som tecken på manlig maktutövning. Med syftet att visa denna makts Strukturella beskaffenhet – att den har sin grund i mäns större tillgång till ekonomiska och normativa resurser – lämnar jag i artikelns andra avsnitt interaktionsnivån och för in begreppet "könsordning" i analysen. Detta strukturella angreppssätt gör det möjligt att, i artikelns tredje och sista avsnitt, förklara konflikterna om hushållsarbetets fördelning också som ett resultat av kvinnors ökade tillgång till resurser och därmed som tecken på förändrade maktförhållanden mellan könen.

Materialiet

Huvudsakligen härrör de data jag refererar till från en undersökning av hushållsarbetets fördelning som jag har genomfört tillsammans med Göran Ahrne (Ahrne

& Roman 1997).³ I denna undersökning använde vi såväl kvantitativa som kvalitativa metoder. För det första genomfördes en surveyundersökning med ett representativt urval av sammanboende eller gifta kvinnor och män mellan 25-60 år. Denna kvantitativa del av studien gällde individer och utfördes som en kombination av postenkät och telefonintervjuer. 1 281 individer (659 kvinnor, 622 män), eller 68 procent, besvarade frågeformuläret. Frågor ställdes om bland annat orsaker till och upplevelser av hushållsarbetets och omsorgsarbetets fördelning. För det andra gjorde vi ett sextiotal längre semistrukturerade intervjuer med kvinnor och män i tre strategiskt intressanta familjesituationer: yngre barnlösa par, småbarnsföräldrar och skilda eller separerade mödrar och fäder. I denna kvalitativa del av studien ingick också intervjuer med experter av olika slag.

Konflikter – ett maktens tecken

Power is the probability that one actor within a social relationship will be in a position to carry out his own will despite resistance ...

MAX WEBER

Makt och missnöje

Ovan nämndes att det inbyggt i en del teorier om könsarbetsdelningen i familjen finns ett antagande om att makar är överens i frågor som gäller fördelningen av hushållsarbetet. I vår undersökning valde vi att istället empiriskt undersöka i vilken utsträckning kvinnors och mäns preferenser och önskningsar när det gäller hushållsarbetets fördelning sammanfaller. Därför formulerades i surveyundersökningen ett antal frågor och påståenden om kvinnors och mäns upplevelser av fördelningen: Önskar kvinnan att mannen gjorde mer hemma? Är hon nöjd med fördelningen? Tycker hon att den är rättvis? Brukar hon och hennes make diskutera hushållsarbetets fördelning? Händer det att de blir oense? Tjatar hon på sin man att göra mer? Vägrar han att göra sin del? Motsvarande frågor, fast något annorlunda formulerade, ställdes också till männen.

Resultatet av vår studie visar att det finns en stor grupp kvinnor som önskar att deras män skulle ta en större del av hushållsarbetet. Så mycket som var tredje kvinna är inte nöjd med arbetsfördelningen hemma. En nästan lika stor andel anser att fördelningen mellan henne och hennes man inte är rättvis. Ännu fler – två tredjedelar – önskar ibland eller ofta att deras make eller sambo gjorde mer hemma. Männens svar pekar åt samma håll. Nästan tre fjärdedelar av männen tror att deras hustrur eller sambor vill att de ska ta större del av hushållsarbetet.

Kvinnorna inte bara önskar en nyordning. De försöker också många gånger att

genomföra förändringar. Nästan hälften av kvinnorna svarade att de försöker att diskutera frågan om hushållsarbetets fördelning med sina män och en tredjedel uppgav att de och deras makar ofta eller ibland är oeniga om fördelningen. Också i detta avseende matchar männens svar ganska väl kvinnornas. Cirka var tredje man ansåg att hans maka eller sambo tjarar på honom att göra mera hemma och ungefär lika många att han och hans hustru eller sambo ibland eller ofta är oense om fördelningen. Till skillnad från kvinnorna uppgav dock männen överlag att de är nöjda med hemarbetets fördelning (Ahrne & Roman 1997:135-136).

Medan män i allmänhet tycks nöjda, finns således från kvinnors håll ett ganska utbrett missnöje med fördelningen av arbetet i hemmet (jfr Björnberg 1997). Denna skillnad i upplevelser förklaras av att makars och sambors önskingar och preferenser skiljer sig åt vad gäller hushållsarbetets fördelning. Kvinnorna vill, generellt sett, att männen ska göra mer, en önskan som sällan delas av männen. Den faktiska arbetsfördelningen – kvinnorna utför i allmänhet merparten av arbetet i hushållet – är tecken på att männens preferenser ofta blir rådande. Detta indikerar maktutövning. Kvinnornas önskan att deras män ska ta ett större ansvar för hushållsarbetet antyder hur situationen skulle se ut vore den fri från makt.

Ovanstående tolkning står i överensstämmelse med till exempel Dahls (1958:466) syn på makt, enligt vilken makt förekommer i situationer där parterna har olika visade preferenser och där den ena partens preferenser blir gällande. Denna syn på makt har när den involverar manifest konflikt kallats för "maktens första ansikte" och innebär ett "decisionistiskt synsätt" eftersom analysen begränsas till beslutsfattande. Inom familjeforskningen i USA finns en hel del studier med ett decisionistiskt synsätt. Då tänker jag framförallt på studier där "makt" operationaliseras till frågor om vem av makarna som fattar beslut inom olika och potentiellt konfliktladdade områden såsom boende, budget, umgänge, barnuppfostran, etc. Tolkningen av hur maktbalansen i äktenskapet ser ut sker i dessa studier sedan mot bakgrund av vem av makarna som oftast får sin vilja igenom (Blood & Wolfe 1960, Blumberg 1991, Blumstein och Schwartz 1983, Scanzoni 1970).

Konflikter i olika hushållstyper

I vårt material kunde vi urskilja fyra hushållstyper beroende på hur makarna eller samborna fördelar de tre mest tidskrävande hushållsuppgifterna: tvätten, städningen och matlagningen. I ungefär vart tionde hushåll gör makarna eller samborna dessa uppgifter lika ofta. I cirka vart fjärde hushåll delar de lika på två av de tre sysslorna, medan kvinnan alltid eller oftast utför den tredje sysslan. I drygt en tredjedel av hushållen utför kvinnan oftast eller alltid två av de tre sysslorna, och i drygt en fjärdedel av hushållen sköter hon så gott som alltid själv såväl tvätt och

matlagning, som städning. De olika hushållstyperna fick i studien beteckningarna "jämslällda", "semijämslällda", "konventionella" respektive "patriarkala" (Ahrne & Roman 1997:29).

Givet att könsarbetsdelningen i familjen delvis är resultatet av att männen kan tillgodose sina önsklningar på bekostnad av kvinnornas önsklningar, borde kvinnligt missnöje med och konflikter om hushållsarbetsfördelning vara vanligast i hushåll med traditionella fördelningar. En analys av olika hushållstyper visar att detta också verkligen är fallet. Ju mer av hushållsarbetet som faller på kvinnans lott, desto vanligare är det att makarna är oense om fördelningen och att kvinnorna är missnöjda med sin arbetsbörda (se tabell 1).

Tabell 1 visar att kvinnor som lever med män som tar stort ansvar för de tunga hushållssysslorna i mycket stor utsträckning anser att fördelningen av hushållsarbetet är rättvis. Nästan nio av tio anser detta. (Männen i denna hushållstyp anser i lika stor utsträckning att fördelningen är rättvis.) Upplevelserna bland kvinnor som själva står för matlagning, tvätt och städning är radikalt annorlunda. Inte ens hälft

Tabell 1. Förekomst av konflikter avseende hushållsarbetsfördelning i olika familjetyper. Kvinnors svar. Procent.

	Jämslälld	Semi-jämslälld	Konventionell	Patriarkal	Alla
Instämmer delvis eller helt i att fördelningen är rättvis	87	87	68	45	69
Instämmer delvis eller helt i att hon inte orkar tjata mer på sin man att han ska göra sin del av arbetet	23	29	53	63	46
Instämmer delvis eller helt i att maken/sambon vägrar ta sin del av ansvaret	1	1	9	37	14
Önskar ibland eller ofta att maken/sambon gjorde mer	34	53	74	78	66
Tar ibland eller ofta upp frågan till diskussion	28	41	54	54	47
Är ibland eller ofta oense om fördelningen	25	23	37	48	35
Håller ibland eller ofta tyst för husfridens skull	14	15	35	48	30

Källa: Ahrne & Roman 1997:131

ten av dessa kvinnor svarade att de anser att fördelningen är rättvis. Åtta av tio uppgav att de önskar att deras män gjorde mer och nästan fyra av tio svarade att deras män vägrar att ta sin del av ansvaret. Förekomsten av öppna konflikter om hushållsarbetets fördelning skiljer sig mycket mellan olika hushållstyper. Omkring hälften av kvinnorna i den patriarkala typen uppgav att de ofta eller ibland tar upp frågan om fördelningen till diskussion, liksom att det då och då händer att makarna blir oense i denna fråga. Motsvarande andel bland dem som lever tillsammans med en man som tar stor del av hushållsarbetet är ungefär en fjärdedel.

Det tysta missnöjet

Alla konflikter manifesteras inte i öppet missnöje, diskussioner eller gräl. Kanske kan den som har mest makt se till att potentiellt kontroversiella frågor aldrig kommer upp till debatt. I en inflytelserik artikel poängterade således Bachrach och Baratz (1962) att också undertryckande av konflikter - "maktens andra ansikte" - utgör en väsentlig del av en maktanalys. Data från vår undersökning tyder på att detta är en väsentlig insikt också när det gäller maktens roll i makars inbördes fördelning av arbete. Det är till exempel alls inte ovanligt att öppna äktenskapliga konflikter med tiden antar en mera dold karaktär. Såväl kvinnliga som manliga informanter beskrev sådana processer. Frågor som hade varit föremål för uttryckliga förhandlingar mellan makarna förvandlades till "icke-frågor" och föll därmed bort från förhandlingsordningen.

"Vanans makt" är en del av förklaringen. Den arbetsfördelning som läggs fast i förhållandets början, eller när paret får barn, har en tendens att reproducera sig själv (se Ahrne & Roman 1997:54-56, 78-85). Men vår studie visar också att mäns negativa reaktioner över kvinnors försök att få till stånd en jämnare fördelning bidrar till processen. Av de kvinnor som deltog i vår undersökning hade många mer eller mindre givit upp försöken att få sina män att ta ett större ansvar. Ett illustrativt exempel var när en kvinna berättade att hon "tänker både en och två gånger" innan hon ber sin man om hjälp för hon vet att "han reagerar så väldigt på det". En annan (frånskild) kvinna berättade att hon slutade att be sin man om hjälp för hon "orkade inte bråka med honom, för husfridens skull". Hon ville inte att barnen skulle höra sin "mamma och pappa gapa och skrika" och menade att det på alla sätt var "liksom lugnast" att inte fordra att mannen skulle ta ett större ansvar. Dolda konflikter av detta slag uppvisar ett liknande mönster som de öppna konflikterna. De är betydligt vanligare bland par som har en skev fördelning av hushållsarbetet, än bland dem som delar mera lika på uppgifterna. Tabell 1 visar att cirka två tredjedelar av kvinnorna i den patriarkala hushållstypen och hälften av dem i den konventionella uppgav att de inte orkar tjata på sina män att göra sin del

av jobbet. Ungefär hälften av kvinnorna i den patriarkala hushållstypen håller ofta eller ibland tyst ”för husfridens skull”. I hushåll där makarna hjälps åt med hushållssysslorna är det istället ganska ovanligt med dolda konflikter av denna typ.

Dolda konflikter om hushållsarbetet är mest frekventa när det finns barn i huset. Av kvinnor med hemmavarande barn uppgav cirka hälften att de inte orkar hålla på att tjata på sina män att göra mer hemarbete. Mest utbrett är fenomenet bland heltidsarbetande kvinnor med barn i skolåldern. Av dessa svarade nästan sex av tio att de har slutat att tjata på sina män att göra mera hushållsarbete och fyra av tio uppgav att de ”för husfridens skull” ofta eller ibland väljer att inte ta upp fördelningen av hushållsuppgifter till diskussion (Ahrne & Roman 1997:131).

De förnöjda

Kvinnor med en jämställdhetsorienterad fördelning av hushållsuppgifter tycks i det stora hela vara tillfreds med makarnas inbördes fördelning av uppgifter, medan det är vanligt att de som lever i hushåll med en mera traditionell uppdelning är missnöjda. Detta missnöje har här tolkats som ett tecken på att männen har större makt att påverka hushållsarbetets fördelning än kvinnorna. Vad kan man då säga om äktenskap och samboförhållanden där kvinnan är tillfreds med att göra lejonparten av hushållsarbetet? Ty även om en stor majoritet av kvinnorna i den patriarkala hushållstypen önskar att deras män ska göra mera, finns det en mindre grupp kvinnor som förefaller ganska nöjda med sin situation. Har arbetsfördelningen mellan dessa kvinnor och deras män inget med makt att göra?

Används ett maktbegrepp där empiriska konflikter uppfattas som förutsättningar för makt, blir svaret nekande. Då kan makt bara finnas i situationer där makarnas preferenser vad gäller arbetsfördelningen skiljer sig åt. En sådan syn negligerar dock frågan om hur interaktionen formas och begränsas. Detta framhöll Lukes (1974) i sin omdiskuterade skrift från sjuttioalet när han poängterade att ideologier och institutionella processer kan påverka människors preferenser så att latenta konflikter undertrycks. Således kan själva preferenserna vara effekter av maktutövning. Denna symboliska makt - ”maktens tredje ansikte” – är i själva verket den mest effektiva och försåtliga formen av maktutövning, menade Lukes.

Indeed, is it not the supreme exercise of power to get another or others to have the desires you want them to have - that is, to secure their compliance by controlling their thoughts and desires? (Lukes 1974:23)

Lukes lösning på problemet blev att skilja mellan ”subjektiva” och ”objektiva intressen”, med argumentet att makt förekommer i situationer där någon förmås handla mot sina ”verkliga intressen”. Med ett sådant synsätt skulle alltså en skev fördelning av hushållsarbetet, i princip, kunna förklaras som ett resultat av manlig

maktutövning även i fall där kvinnorna själva föredrar en sådan fördelning. Distinktionen mellan "subjektiva" och "objektiva intressen" ger dock upphov till stora problem. Inte minst är det vanskligt att finna en tillfredsställande lösning på problemet hur kvinnors "verkliga intressen" ska bestämmas. Inte bara utanför, utan också inom feminismen, torde det vara svårt, för att inte säga omöjligt, att uppnå någon enighet om detta. För mitt syfte räcker det dock att konstatera att den stora förekomsten av konflikter visar att mäns större makt spelar en roll i makars fördelning av hushållsarbetet. Utan att vidare beröra den komplicerade frågan om relationen mellan "makt" och "intresse", övergår jag därför till att diskutera denna manskrafts strukturella beskaffenhet.

Könsordning, resurser och äktenskaplig makt

... power is implicated in the enduring
structural relations that characterize a society ...
JEFFREY C ISAAC

Könsordning

Hur kommer det sig att männen i större utsträckning än kvinnorna tycks få sina önskemål och preferenser tillgodosedda vad gäller hushållsarbetets fördelning? Det episodiska maktbegreppet ger ingen vägledning till detta. Det säger inget om det fält av relationer som ger männen fördelar, och kvinnorna nackdelar, vad gäller tillgång till olika maktresurser (jfr Clegg 1989). Framdeles används således ett dispositionellt maktbegrepp. I strukturorienterade feministers efterföljd menar jag då att svaret på den ovan ställda frågan måste sökas i de sociala strukturer som tillsammans bildar samhällets könsordning (jfr Connell 1987, Mitchell 1971/1986, Walby 1990). Begreppet "social struktur" är i detta sammanhang viktigt, inte bara för att det avvisar biologisk determinism, utan också därför att det avvisar föreställningen att varje enskild man befinner sig i en överordnad position och varje enskild kvinna i en underordnad position. Sociala strukturer begränsar (och möjliggör) handlandet, men determinerar det inte. Exakt vilka huvudstrukturerna i könsordningen är, råder det delade meningar om.⁴ En gemensam utgångspunkt för ovan nämnda teoretiker är dock att könsrelationernas struktur kan vara internt motsättningsfull, och att varje struktur därför måste analyseras separat för att man ska få en bild av könsordningen i ett historiskt givet samhälle. Här ska jag diskutera och ge exempel på hur den "könade" (*gendered*) ekonomiska och normativa strukturen påverkar makars förhandlingar om hushållsarbetets fördelning.

Ekonomiska resurser och ekonomisk makt

Könsstrukturen i arbetet utgör en av könsordningens huvudstrukturer och innebär bland annat att allokeringen av arbetsuppgifter sker efter kön. Könsarbetsdelningen visar sig i uppdelningen mellan det betalda och det obetalda arbetet, där kvinnorna står för merparten av det obetalda arbetet. Denna uppdelning gynnar männens inkomster och karriärer och ger dem därigenom större tillgång värderade resurser som pengar, status och makt. Samma sak gäller könsuppdelningen inom det betalda arbetet. Såväl den horisontella som vertikala könssegregeringen i arbetslivet ger, generellt sett, männen högre löner och större utvecklingsmöjligheter än kvinnorna (se t ex Ahrne & Persson 1997, Nyberg & Sundin 1997, Persson & Wadensjö 1997). Inom familjen är det följaktligen vanligt att männen har både högre yrkespositioner och större inkomster än sina hustrur (se Nyberg 1997).

De i könsstrukturen grundade skillnaderna i ekonomiska resurser får konsekvenser för hushållsarbetets fördelning. Man kan säga att kvinnors krav på och kamp för att hushållsarbetet ska delas lika sker i "ekonomisk motvind" (SOU 1998:71). Kvinnornas i allmänhet lägre löner och yrkesstatus medför att könsarbetsdelningen kan framstå som ekonomiskt rationell för det enskilda paret. Hushållets sammanlagda inkomst blir ofta större om mannen ägnar mest tid och energi åt yrkeslivet och karriären, medan kvinnan tar huvudansvaret för hushållet och omsorgen om barnen.⁵ Som vi sett är det dock inte på förhand givet att det råder konsensus mellan makar i frågor som gäller arbetets fördelning. I fall där en manifest intressekonflikt föreligger kan männens större ekonomiska resurser användas som maktmedel i de äktenskapliga förhandlingarna. Detta är utgångspunkten för "resursteorin för äktenskaplig makt" när den antar att det föreligger ett samband mellan makars relativa socio-ekonomiska resurser och maktbalansen i äktenskapet. Hypotesen att den make som bidrar med mest resurser, i form av till exempel inkomster eller yrkesstatus, har störst inflytande över för hushållet viktiga beslut, gäller också hushållsarbetets fördelning (Blood & Wolfe 1960). Den bakomliggande tanken är att den make som har störst ekonomisk makt kan förhandla bort sitt potentiella ansvar för hushållsarbetet (Blumberg 1991, Blumstein & Schwartz 1983, Scanzoni 1970).⁶

Lika makar delar mest

Också resultaten från vår undersökning tyder på att ekonomiska resurser inverkar på fördelningen av hushållsarbete. Kvinnor med hög socio-ekonomisk ställning tycks ha störst möjligheter att påverka sina mäns ansvarstagande för hem och barn. Till exempel är det vanligare att kvinnor med högre tjänstemannajobb lever tillsammans med män som tar stort ansvar för hushållsarbetet, än att kvinnor med arbe-

taryrken gör det. Samma sak gäller kvinnor som tjänar lika mycket eller mer än sina män. Av dessa kvinnor har "bara" cirka hälften en konventionell eller patriarkal fördelning av hushållsarbetet, jämfört med sju av tio kvinnor som tjänar mindre än sina män. En del av denna skillnad beror på att de kvinnor som tjänar mindre än sina män oftare förvärvsarbetar på deltid, men makars respektive inkomster ett visst utslag också bland heltidsarbetande kvinnor (Ahrne & Roman 1997: 30, 47-48). Även Statistiska centralbyråns analyser av pappors uttag av föräldraledighet tyder på att makars relativa ekonomiska resurser inverkar på arbetsfördelningen i familjen. Det faktum att högutbildade män tar ut flest dagar av föräldrapenningen tycks inte bero på männens egen, utan på deras hustrurs eller sambors utbildningsnivå. Högutbildade män som lever tillsammans med kvinnor med lägre utbildning tar inte ut flera dagar än andra kategorier män (*Kvinnors och mäns liv*, 1995:2:4).

Att kvinnor kan få makt bakom orden när deras yrkesstatus och inkomster är likvärdiga deras makars visar också vår kvalitativa studie, vilket här får illustreras med uppgifter från ett av de par vi intervjuade (jfr också Hestbaek, 1995, Holter & Aarseth, 1994:146). Det är ett par med två barn i förskoleåldern. Båda makarna är välutbildade, välavlönade och har självständiga och kvalificerade arbeten. De har liknande yrkespositioner och tjänar nästan precis lika mycket. För båda är yrkesarbetet mycket viktigt. Liksom barnen och familjen.

De båda makarna strävar efter att dela på det praktiska ansvaret för familjen. Båda har varit föräldralediga och båda har deltidsarbetat under en kortare period. De är noga med att försöka ägna lika mycket tid och kraft åt barn och hushåll. Illustrativt är när mannen halvt på skämt, halvt på allvar, berättade att de ett tag "funderade på att ha en strecklista för blöjbyte" så att "vi byter lika många gånger". Även om just den idén aldrig realiserades, är den betecknande för parets ansträngningar att leva sina liv under liknande villkor. De "jobbar ungefär lika mycket och är hemma ungefär lika mycket", de delar på hushållsarbetet och om en "lämnar barnen hos dagmamman då hämtar den andra".

Emellertid var det för mannens vidkommande från början alls inte en självklarhet att dela lika på det praktiska ansvaret för familjen. Han hade snarast tänkt sig en traditionell fördelning, med en hustru som tar huvudansvar för hem och barn. Hans hustru vad dock bestämd på denna punkt. Hon klargjorde på ett tidigt stadium för sin man att ett delat ansvar för henne var en förutsättning för att bilda familj. Hustruns bestämdhet fick en avgörande betydelse och mannen var övertygad om att hemarbetets fördelning skulle sett annorlunda ut om hon inte hade krävt hans deltagande. Att han å sin sida accepterade att ta halva ansvaret var en konsekvens dels av att "hon inte hade gått med på" något annat, dels av att han inte

kunde finna några rationella skäl som talade mot en jämställd fördelning. Hans hustru tjänade ju lika mycket pengar som han och bedömdes ha lika goda karriärmöjligheter. Även kvinnan framhöll i intervjun att hennes inkomst och yrkesposition fungerade som resurser i diskussionerna med hennes man.

Efteråt har [min man] sagt att just då så tyckte han väl att det inte fanns något rationellt argument för att göra något annat, så det var bara att gilla läget så att säga, men att han så här efteråt inte skulle velat ha det på något annat sätt. Men då, första gången, så var det väl mer ett nödvändigt ont att man skulle dela på det.

Resultaten från såväl vår som andras undersökningar ger således visst stöd till resursteorin för äktenskaplig makt. Avsiktligt eller oavsiktligt fungerar ekonomiska resurser som maktmedel eller "argument" i äktenskapliga förhandlingar om hushållsarbetets fördelning. Rent statistiskt är dock sambandet mellan ekonomiska resurser och hushållsarbetets fördelning i allmänhet svagt (Ahrne & Roman 1997, Blumberg 1991, Nermo 1994, Ross 1987, Tyrkkö, 1997). En anledning är att andra och motverkande mekanismer samtidigt är verksamma. I synnerhet tenderar ideologier och normer om vad som är kvinnligt och manligt att försvaga effekterna av ekonomisk jämställdhet mellan makar.⁷

Kön och normativ makt

Tendensen för kvinnor och män att, mer eller mindre reflekterat, välja "kvinnliga" respektive "manliga" handlingsalternativ bidrar starkt till att upprätthålla status quo i arbetsfördelningen i familjen. Inte minst gäller detta föräldrarollerna. Ty även om uppfattningen att kvinnor och män bör dela lika på ansvaret för hushållsarbetet är utbredd i Sverige - enligt vår undersökning delar åtta av tio kvinnor och män en sådan uppfattning - finns starkt "naturaliserande" tendenser vad gäller synen på mödrars relation till sina barn. Till exempel är synsättet att mammans förhållande till barnet är mera "naturligt" än pappans, typiskt bland de unga blivande föräldrar som intervjuades i den kvalitativa delen av vår undersökning (Ahrne & Roman 1997: 62-64). Till detta anser många av dem som besvarade vårt frågeformulär att modern bör vara hemma med barnen när de är små.⁸ Det gör sex av tio kvinnor och sju av tio män. Tilläggas bör att denna uppfattning är betydligt vanligare bland kvinnor med arbetaryrken än bland kvinnor med högre tjänstemannayrken. Männens uppfattning i frågan uppvisar ingen klassvariation (Ahrne & Roman 1997:39, 63-64).

Föräldraskapets konsekvenser för arbetsfördelningen i familjen är mycket tydlig. Svenska mödrar tar ut cirka nio tiondelar av föräldraförsäkringens dagar och förvärvsarbetar sedan ofta på deltid under flera år. Detta får i sin tur stora konsekvenser för fördelningen av hushållsarbetet. Jämställdheten i hushållen minskar kraftigt när barnen kommer till världen och kvinnornas större ansvar för hushållsupp-

gifterna tenderar att bestå också när de återgår till heltidsarbete (Ahrne & Roman 1997:29, 78-85).

Internaliseringen av normer för hur en ("god", "riktigt" etc) moder/kvinna respektive fader/man handlar gör att könsarbetsdelningen i familjen delvis kan betecknas som en könskonstitueringsprocess (jfr Berk 1985). Resultatet av denna process kastar ljus över det faktum att även kvinnor med lika stora ekonomiska resurser som sina män i de allra flesta fall tar det största ansvaret för arbetet hemma (Ahrne & Roman 1997:48, Neremo 1994:168). Men den normativa strukturen ställer också kvinnor och män med liknande önskemål och projekt inför olika begränsningar och möjligheter. Detta visar sig till exempel när kvinnor som bryter mot en traditionell modersroll för att närma sig en "manlig" yrkesroll möts av negativa reaktioner från sina omgivningar, eller när män som vill prioritera sin fadersroll på bekostnad av sin yrkesroll får betala ett socialt pris för detta. Könsnormerna fungerar dock i väsentliga avseenden som maktresurser för männen. Detta gäller inte minst den historiska associationen mellan manlighet och auktoritet.

Manlig auktoritet

Auktoritet är detsamma som legitim makt och innebär att en person i en viss social position tilldelas "rätten" att fatta vissa beslut (Weber 1922/1978:213). Som sådan kan auktoritet bara existera så länge som den accepteras av omgivningen. Manlig auktoritet innebär därför att männens vilja blir gällande utan att de behöver mobilisera ekonomiska eller andra resurser, och den utgör en huvudaxel i könsmaktsstrukturen (Connell 1987:109).

Inom familjen innebär manlig auktoritet att män i vissa kulturellt definierade roller (make, pappa, bror etc) tilldelas rätten att besluta över kvinnor (och andra män) (Curtis 1986:171). Som en följd av de processer som ibland betecknas som "övergången från ett privat till ett offentligt patriarkat" har dock den manliga auktoriteten i stor utsträckning flyttat utanför hemmets väggar i det senmoderna samhället.⁹ Männen har förlorat mycket av den auktoritet de en gång hade i familjen. Detta betyder inte att den helt har spelat ut sin roll. Vår studie visar att mäns "rätt" att slutgiltigt fatta vissa viktiga beslut fortfarande kan påverka äktenskapliga förhandlingar om fördelningen mellan förvärsarbete och hemarbete (se också Bekkengen 1996). Nedan illustreras detta med beslutsprocessen hos ett småbarnspar. Exemplet gäller parets fördelning av föräldraledigheten.

Det intervjuade paret väntade vid intervjutillfället sitt tredje barn. Mannen hade varit föräldraledig med det äldsta barnet, men inte med det yngsta, och planerade heller inte att vara hemma med det väntade barnet. Han trodde inte att "det skulle ge så mycket" att vara föräldraledig en andra eller tredje gång. Kvinnan önskade

att hennes man skulle utnyttja föräldraledigheten. Hon trivdes inte med att uteslutande arbeta hemma under långa perioder. Det blev för isolerat och hon saknade sitt yrkesarbete och vuxenkontakterna där. Därför ville hon att hennes man skulle dela föräldraledigheten för det tredje barnet. Eftersom hon tjänade bra, om än inte lika mycket som sin man, skulle detta inte innebära några ekonomiska svårigheter för familjen. När hennes man klagade att han trots allt inte tänkte vara hemma med barnet, kände hon sig besviken, men några direkta konflikter förekom inte. Ty även om hon helst hade sett att mannen var föräldraledig, kunde hon inte tänka sig att försöka "tvinga" honom till detta. I hans egenskap av att vara man, ansåg hon att det var makens legitima rätt att välja om han ville eller inte ville vara föräldraledig. Följaktligen blev mannens önskemål tillgodosedda. Kvinnan anpassade sig därefter.

Jag tycker så här: att om ett par får barn, säger vi, så tycker jag att om båda vill och båda har jobb, då tycker jag mannen ska ha möjlighet att vara hemma. Men om han inte vill så ska han inte vara det, förstår du, bara med lagar och sådant tjafs.

(Om hon inte vill heller då?)

Då ska man ju inte skaffa barn. Det skulle aldrig falla mig in att tvinga honom, aldrig, för det måste ju komma inifrån och sedan behöver ju inte han älska sina barn mindre för det.

När både kvinnan och mannen, som i exemplet ovan, på ett ganska oreflekterat vis sätter mannens behov i främsta rummet kan man tala om förekomsten av en "dold maktmekanism" (Komter 1991). Den är dold därför att de normer som ger mannen rätten att välja har internaliserats också av kvinnan. Att en sådan internaliseringsprocess har ägt rum är en förutsättning för manlig äktenskaplig auktoritet, som ju definitionsmässigt utesluter öppna protester från kvinnornas sida.

Konflikter – ett förändringens tecken

Power is not, as such, an obstacle to freedom or emancipation but its very medium ...

ANTHONY GIDDENS

Konflikternas paradox

Ju mer auktoritet männen förläns i familjen, desto mindre är sannolikheten för öppna konflikter. Därför är den rikliga förekomsten av konflikter om arbetsfördelningen i svenska hushåll inte endast tecken på mansdominans. Tillika är den tecken på dess försvagning och speglar förändrade maktrelationer mellan könen. Således tycks vi stå inför det paradoxala att konflikter om hushållsarbetets fördelning sam-

tidigt är tecken på männens större makt och på deras minskade makt. En förklaring till denna paradox ger Korpis teori (1987) om relationen mellan maktresurser och konflikter. Denna säger i korthet att sannolikheten för öppna konflikter ökar när skillnaden i maktresurser mellan två parter minskar. Skälet är att "sannolikheten för framgång och motivation hos den svagare parten" då blir större. På motsvarande sätt är det mindre troligt att en intressemotsättning mellan två parter utvecklas till en öppen konflikt om skillnaden i maktresurser dem emellan är stor. I en sådan situation är det istället troligt att olika former av "icke-beslut" och/eller exploatering utvecklas (Korpi 1987:99). Med utgångspunkt i denna teori kan vi anta att det är minskade maktskillnader mellan makar som får latent intressekonflikter om arbetsfördelningen att utvecklas till öppna konflikter. Äktenskapliga konflikter om hushållsarbetet behöver därför – åtminstone ur en feministisk synvinkel – inte utslutande tolkas negativt.

Det samband mellan en traditionell fördelning av hushållsarbetet och äktenskapliga konflikter som vi funnit i vår studie, måste alltså förstås i den historiska och sociala kontext som Sverige utgjorde 1996. Svenska kvinnors förhållandevis stora ekonomiska oberoende är en högst väsentlig del av denna kontext. Som en följd av kvinnors ökade förvärvsfrekvens och välfärdsstatens utbyggnad under senare delen av detta sekel, har skillnaderna mellan makars ekonomiska resurser kraftigt minskat. Normen om den så kallade enförsörjarfamiljen har ersatts av tvåförsörjarfamiljen och liksom för männen är det numera lönearbetet och statliga bidrag och transfereringar som utgör de svenska kvinnornas huvudsakliga försörjningskällor (Björnberg 1992:164-167, Nyberg 1997). Det är numera direkt ovanligt att svenska kvinnor helt är ekonomiskt beroende av sina män och skillnaderna mellan makars inkomster har överhuvudtaget minskat (Nermo 1994:175). Till exempel hade år 1975 drygt en tredjedel av de gifta eller samboende kvinnorna en inkomst som understeg en fjärdedel av mannens inkomst. År 1993 var den siffran nere i cirka en tiondel (Nyberg 1997:46).

Könsarbetsdelningens minskade legitimitet

Jämställdhetsidealets inflytande utgör ytterligare en väsentlig komponent i den svenska kontexten. Detta ideal som innebär ett ifrågasättande, inte bara av mäns familjeauktoritet, utan också av könsarbetsdelningen inom familjen, är vida spritt bland svenska kvinnor och män (Sundström 1997:22, 24, Ellingsaeter 1998:68). Om män för att slippa hushållsarbete tidigare kunde hävda att detta är "kvinno-göra", kan numera istället kvinnor hänvisa till jämställdhetsnormen för att få sina män att öka insatserna i hemarbetet. Precis som ekonomiska resurser, kan därför jämställdhetsnormen utgöra en resurs för kvinnor i deras diskussioner med sina

män. Det är till exempel högst osannolikt att svenska kvinnor på, säg fyrtio- eller femtiotalet, i lika stor utsträckning som idag visade öppet missnöje med hushållsarbets fördelning. Detta trots att männens insatser i hushållsarbetet då var betydligt blygsammare än vad de är numera - också i familjer där kvinnorna förvärvsarbetade. En traditionell könsuppdelning av uppgifter var då tämligen allmänt accepterad och konflikter uppstod därför inte på samma sätt som idag (Dahlström 1962:213-219).

En jämförelse mellan svenska och nordamerikanska kvinnors upplevelser av hushållsarbets fördelning kan tolkas på liknande sätt. Mot bakgrund av en genomgång av studier om hushållsarbets fördelning i USA, konkluderar DeVault (1990: 190) att de flesta kvinnor "uppenbarligen accepterar en arbetsfördelning som ger dem huvudansvaret för hemarbetet" (se också Berk 1985, Pleck 1985). Lika korrekt som De Vaults utsaga säkert är för förhållanden i USA, lika dåligt stämmer den överens med resultaten från vår svenska studie. Som vi sett finns det bland svenska kvinnor tvärtom ett utbrett motstånd mot att ensamma axla ansvaret för hemarbetet. En förklaring kan vi söka i svenska kvinnors relativt sett större ekonomiska oberoende. Den svenska staten har understött ekonomisk jämställdhet mellan makar (utbyggnaden av föräldraförsäkring och daghem, utformningen av bidrag och transfereringar, individuell beskattning m.m.) på ett sätt som inte har sin motsvarighet i anglosaxiska länder (se Sainsbury 1994:153-166). I jämförelse med kvinnor från både USA och Storbritannien är således svenska kvinnor i mindre utsträckning ekonomiskt beroende av sina män (se Hobson 1994:173, Sörensen & McLahan 1987:665, Neremo 1994:176). Också ideologiskt sett utmärker sig de svenska kvinnorna genom att i större utsträckning än kvinnor från andra jämförbara länder omfatta synsättet att makar bör dela lika på ansvaret för såväl hushållsarbete som försörjningen (Sundström 1997). När könsarbetsdelningen i familjen på detta sätt förlorar i legitimitet, ökar parallellt kvinnornas anspråk på sina mäns delaktighet.

Relativ deprivation

Hushållsarbets absoluta fördelning kan alltså inte ensam förklara förekomsten av öppna och dolda konflikter. Det är först när det föreligger en skillnad mellan kvinnornas förväntningar och den faktiska situationen som konflikter manifesteras empiriskt. En sociologisk term för glappet mellan en individs eller grupps aspirationer och möjligheten att uppnå dessa är "relativ deprivation". Begreppet är ett specialbegrepp inom referensgruppsteori och utgår, enkelt uttryckt, från att en individ när hon värderar sig själv och sin situation jämför sig med sin referensgrupp. Relativ deprivation innebär att hon upplever en diskrepans mellan sin verkliga situation och de levnadsomständigheter hon anser sig ha rätt till (Merton 1949/1967:235).

Detta tillstånd kan ge upphov till starka känslor av missnöje och frustration, vilka i sin tur kan få sitt utlopp i öppna konflikter (Gurr 1979:23-24).¹⁰

Enligt min mening kan det förhållandevis stora missnöjet med hushållsarbetets fördelning bland svenska kvinnor tolkas som ett utslag av relativ deprivation. Trots att nästan alla kvinnor anser att makar bör dela lika på hushållsarbetet, tar likafullt många kvinnor ändå nästan hela ansvaret. Exempelvis uppgav i vår undersökning drygt tre fjärdedelar av kvinnorna i den patriarkala hushållstypen att de anser att makar bör dela lika på ansvaret för hushållsarbetet (Ahrne & Roman 1997:41). Med andra ord omfattar också kvinnor som själva gör nästan allt arbete i hushållet i mycket stor utsträckning tanken på jämställdhet. Detta antyder att de kvinnorna inte förfogar över de medel som behövs för att öka sina mäns insatser i hushållet, något som i sin tur förklarar deras missnöje över hushållsarbetets fördelning. Ju större skillnaden är mellan de förväntningar man har och vad man tror sig kunna uppnå, desto starkare blir upplevelsen av frustration.

Makt och motstånd

Själv det faktum att hushållsarbetet har förvandlats till en arena för äktenskapliga konflikter kan ses som en konsekvens av att mäns auktoritet inom äktenskapet har minskat. Allra mest stabil är ju mansmakten när den av kvinnorna uppfattas som legitim. I en i sammanhanget intressant artikel om iranska invandrade par visar Darvispour (1997) hur ökningen av kvinnors ekonomiska och normativa resurser tenderar att undergräva mäns äktenskapliga auktoritet.¹¹ Darvispour menar att männens auktoritet inom sina familjer i allmänhet var oomstridd så länge paren var bosatta i Iran. Männen fattade då alla viktigare familjebeslut, medan kvinnornas maktmedel i allmänhet var små. Öppna konflikter mellan makarna var (därför) sällsynta. I samband med de iranska parens emigration till Sverige förändras dock maktrelationerna mellan makarna. Kvinnorna får tillgång till nya resurser i form av utbildning, förvärvsarbete, egen inkomst, liberala normer och lagstiftning. Männen, däremot, får istället allt som oftast uppleva att deras status minskar i det nya landet. När många av männen i denna nya situation försöker behålla sin dominans i familjelivet genom att "bland annat referera till gamla normer och regler som legitimerade den gamla relationen", möter de ofta på motstånd från sina hustrur. Kvinnorna som "har fått bättre positioner än vad de hade i hemlandet" vill inte tillbaka till det gamla. Ofta utmanar de, tvärtom, den traditionella rollfördelningen i hemmet. Förändringarna i maktrelationerna mellan makarna, konkluderar Darvispour, tenderar att resultera i äktenskapliga kriser, som inte sällan leder fram till kvinnans önskan om en skilsmässa (Darvispour 1997:275).

Exemplet med iranska invandrade par visar att latentia intressekonflikter mellan

makar kan förvandlas till öppna konflikter när kvinnornas ekonomiska och politiska möjligheter förbättras. Också skilsmässotalens utveckling i Sverige antyder att en ökning av kvinnors resurser kan få latenta konflikter att blomma ut. Dessa höjdes parallellt med att kvinnornas förvärvsarbete ökade vid mitten av sextioalet (Trost 1993). Liksom i fallet med konflikter om hushållsarbetet tycks det ofta vara männens äktenskapliga dominans som utlöser skilsmässorna (Moxnes 1990, Wadsby & Svedin 1993, Ahrne & Roman 1997). Och precis som med öppna konflikter om hushållsarbetets fördelning är det minskade maktskillnader mellan könen – särskilt kvinnornas ökade ekonomiska oberoende - som möjliggör kvinnornas protester (i form av sorti). Detta illustrerades mycket tydligt i en av våra intervjuer när en kvinna som under årtal blivit misshandlad av sin före detta man förklarade att det var när hon fick ett arbete utanför hemmet som hon fick kraft nog att lämna sin man. Då förmådde hon att begära skilsmässa, därför att hon äntligen och genom sitt arbete erfor att hon "blev en betydelsefull person" efter det att hon hade "gått hemma och inte känt [sig] som någon" (Ahrne & Roman 1997:145).

Avslutning

Det har inom köns- och genusforskningen funnits en tendens till att snarare konstruera teorier om kvinnors anpassning till sin position som huvudansvariga för hushållsarbetet, än att teoretisera deras ansträngningar att förändra detta förhållande. Genom att tillämpa såväl ett episodiskt som ett dispositionellt maktbegrepp har jag i denna artikel försökt att visa att hushållsarbetets fördelning är föremål för konflikter mellan makar och sambor, men också att kvinnors motstånd mot en skev fördelning har sin grund i minskade maktskillnader mellan makar, och således kan tolkas som ett tecken på könsrelationernas förändring. Till sist vill jag nu understryka att påståendet att mäns större tillgång till maktresurser förklarar hushållsarbetets skeva fördelning, inte utesluter att denna fördelning ger kvinnorna viss makt i hemmet. En strikt könsarbetsdelning innebär att männen förlorar makt över delar av hushållet. I vårt material visar sig denna motsättning mellan arbetets könsstruktur och den "könade" maktstrukturen i att männens inflytande över hushållsarbetet och barnens uppfostran är minst i den patriarkala hushållstypen, medan kvinnornas inflytande över dessa områden är minst i de jämställdhetsorienterade hushållstyperna (Ahrne & Roman 1997:125). Viktigt att hålla i minnet är då att kvinnorna i patriarkala hushåll är de som i störst utsträckning är missnöjda med hushållsarbetets fördelning. Dessa kvinnors "makt i hemmet" emanerar alltså ofta ur en situation som de inte själva önskar. Kvinnorna i hushåll med jämställd fördelning är istället i allmänhet nöjda. Detta trots - eller kanske på grund av - att deras män har ett relativt sett stort inflytande över traditionellt "kvinnliga" områden. ■

Noter

¹ Jag vill tacka Ulla Björnberg och ytterligare två anonyma granskare – varav en inom tidskriftens redaktion – för värdefulla synpunkter på manus till denna artikel. Tack också Lars Udehn för att du tog dig tid att läsa och kommentera ett utkast till artikeln.

² Jag tänker bland annat på den så kallade New Home Economics-ansatsen inom nationalekonomi som utgår från att makar och sambor fördelar arbetet på det sätt som är mest ekonomiskt rationellt (jfr Becker 1981), men också på sådana sociologiska och feministiska teorier som med begrepp som "könsroll", "könsideologi", "köns-habitus" eller "könskonstruktion" söker förklara att kvinnor utvecklar handlingsdispositioner, önskemål och preferenser som medverkar i reproduktionen av könsarbetsdelningen inom familjen (jfr Parsons & Bales 1956, Barrett 1980, Mitchell 1966, Moi 1994, Oakley 1974, Berk 1985). Jag menar förstås inte att de sistnämnda begreppen (möjlig undantaget det könsrolls-begrepp som utvecklades av Talcott Parsons) utesluter ett strukturellt maktbegrepp, men att (en förutsatt) "konsensus" på interindividuell nivå förklaras med maktens verkningar på en annan nivå. Poängen är att ovanstående begrepp är bättre ägnade att förklara varför kvinnor finner sig i hushållsarrangemang som i allt väsentligt reproducerar deras underordnade ställning, än att förklara varför de gör motstånd mot desamma. Dock vill jag också nämna att det naturligtvis finns studier som undersöker maktens roll i interaktionen mellan makar vad gäller arbetets organisering (t ex Bekkenen 1996, Björnberg 1997, Blood & Wolfe 1960, Blumberg 1991, Blumstein & Schwartz 1983, Holmberg 1993, Komter 1991).

³ Undersökningen gäller tyvärr endast heterosexuella par.

⁴ Enligt Mitchell (1971/1986) är det produktionen, reproduktionen, sexualiteten och socialisationen av barn som utgör huvudstrukturerna i "kvinnans situation". I Connells (1987) teori består könsordningen av strukturerna i arbetet, makten och kathexis (sexualiteten och känslorna), medan Walby (1990), slutligen, urskiljer sex strukturer i sin teori om patriarkatet: förvärvsarbetet, hushållsproduktionen, kulturen, sexualiteten, våldet och staten.

⁵ Detta är en av utgångspunkterna för Beckers uppmärksammade teori om könsarbetsdelningen (Becker 1981). Beckers teori har dock utsatts för massiv kritik, bland annat för att den inte tar hänsyn till intressekonflikter och maktrelationer mellan makar. Det är inte på förhand givet att det som är ekonomiskt rationellt för den ena maken också är det för den andra. Särskilt tydligt blir detta om man skiljer mellan en kortsiktig och en långsiktig rationalitet. Vid en eventuell skilsmässa, till exempel, innebär makars "specialisering" ofta att kvinnan förlorar mest ekonomiskt (se Gähler 1998).

⁶ Kritiker har invänt att denna teori felaktigt utgår från att

hushållsarbete av alla är ett lågt värderat arbete som man vill slippa om man kan, underförstått att detta antagande utgår från männens, men inte från kvinnornas erfarenheter (Berk 1985). Även om det förvisso ligger något i denna kritik, är det dock slående att såväl kvinnor som män i allmänhet försöker undslippa (en del av) detta arbete så snart de får en möjlighet, vare sig detta sker genom förhandling med maken/makan – och här är alltså männen betydligt mera framgångsrika än kvinnorna – eller genom att köpa hushållstjänster på en marknad.

⁷ Också makarnas tillgång till andra typer av resurser, såsom kärlek och känslomässigt beroende inverkar på förhandlingsprocessen. Enligt "teorin om minst intresse" får den make som är minst engagerad i ett förhållande ett övertag över den som är mer engagerad (Waller 1938:275). Således kan också affektiva resurser utgöra källor till makt. Samma sak gäller kunskap som kan resultera i "expertmakt". Sådana resurser är dock inte könsbundna på samma sätt som ekonomiska och normativa resurser. Detsamma kan inte sägas om fysiska styrka. Den som kontrollerar fysiska resurser har möjlighet att med våld tvinga den andra till underkastelse. Om auktoritet är den ena ytterpolen av manlig maktutövning är fysiskt våld den andra. I äktenskapet är fysiskt våld ett nästan uteslutande manligt maktmedel och det är väl belagt att ett (skrämmande) stort antal män använder fysiskt våld för att betvinga sina hustrur (sambor). I vår undersökning uppgav så mycket som var tionde småbarnsmamma att hon någon gång har upplevt fysiskt hot från sin nuvarande make eller sambo. Användningen av fysiska resurser kan precis som ekonomiska och normativa resurser påverka fördelningen av hushållsuppgifter mellan makarna.

⁸ De som svarade på frågeformuläret fick instämna i eller ta avstånd från påståendet: "Kvinnor bör vara hemma med barnen när de är små"

⁹ Walby (1990:24) skiljer mellan två huvudformer av patriarkat: "det privata patriarkatet" och "det offentliga patriarkatet". I det privata patriarkatet har kvinnoförtrycket sin grund i hushållsproduktionen, medan det offentliga patriarkatet framförallt grundas i förvärvsarbetet och staten. Också i det offentliga patriarkatet utgör hushållet en patriarkal struktur, men den är inte längre dominerande.

¹⁰ I *Why Men Rebel* (1970) används begreppet "relativ deprivation" för att förklara politiska uppror och revolutioner. Gurr menar att politiskt våld eller uppror kommer sig av att det har utvecklats ett missnöje som kan politiseras och till slut aktualiseras, och att detta missnöje i sin tur är en följd av relativ deprivation. Jag menar att det går att förstå uppkomsten av öppna äktenskapliga konflikter om hushållsarbetets fördelning på samma sätt.

¹¹ Artikeln handlar om iranska par som har invandrat till Sverige och författaren försöker med hjälp av resursteorin förklara den höga skilsmässofrekvensen bland dessa par.

Litteratur

- Ahrne, Göran & Persson, Inga (red) (1997) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Fritzes.
- Ahrne, Göran & Roman, Christine (1997) *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. SOU 1997:139. Fritzes.
- Bachrach, Peter och Baratz S Morton (1962) "The Two Faces of Power", *American Political Science Review*, 56: 947-52.
- Barrett, Michèle (1980) *Women's Oppression Today. Problems in marxist feminist analysis*. Verso.
- Becker, Gary (1981) *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Bekkengen, Lisbeth (1996) *Föräldraledighet om man så vill. En kvalitativ studie av hur föräldrapar väljer att kombinera förvärsarbete och föräldraskap*. Arbetsrapport 96:15. Jämställdhetscentrum. Högskolan i Karlstad
- Berk Fenstermaker, Sarah (1985) *The Gender Factory. The Apportionment of Work in American Households*. Plenum Press.
- Björnberg, Ulla (1992) "Tvåförsörjarfamiljen i teori och verklighet" i J Acker m fl, *Kvinnors och mäns liv och arbete*. SNS Förlag.
- Björnberg, Ulla (1997) "Psychological Well-Being and Reconciliation of Work and Family Life" i M Chesney m fl (eds), *Women, Stress and Heart Disease*. Erlbaum, New York.
- Blood, Robert O och Wolfe, Donald M (1960) *Husbands and Wives*. Transactions Books.
- Blumberg, Rae Lesser (1991) "Income under Female Versus Male Control: Hypotheses from a Theory of Gender Stratification and Data from the Third World" i R L Blumberg (ed) *Gender, Family and Economy –The Triple Overlap*. Allen & Unwin.
- Blumstein, Philip och Schwarz, Pepper (1983) *The American Couple: Money, Work, and Sex*. William Morrow.
- Clegg, Stewart R (1989) *Frameworks of Power*. Sage Publications:London.
- Connell, R.W. (1987) *Gender & Power*. Polity Press.
- Curtis, Richard F (1986) "Family and Inequality Theory", *American Sociological Review*, 51:168-183.
- Dahl, Robert A (1958) "A Critique of the Ruling Elite Model", *The American Political Science Review*, 52:463-469.
- Dahlström, Edmund (1962) "Familjen och gifta kvinnors förvärsarbete" i E Dahlström m fl, *Kvinnors liv och arbete*. Studieförbundet näringsliv och samhälle.
- Darvispour, Mehrdad (1997) "Invandrarkvinnor utmanar männens roll. Maktfördelning och konflikter i iranska familjer i Sverige" i G Ahrne & I Persson (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Fritzes.
- DeVault, Marjorie L (1990) "Conflicts over Housework: a problem that (still) has no name, *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 12:189-202.
- Ellingsaeter, Anne Lise (1998) "Dual Breadwinner Societies: Provider Models in the Scandinavian Welfare States", *Acta Sociologica*, 41:59-73.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society*. Polity Press.
- Gurr, Ted Robert (1970) *Why Men Rebel*. Princeton University Press.
- Gähler, Michael (1998) *Life after Divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adult and children following family dissolution*. Doctoral dissertation. Swedish Institute for Social Research 32. Stockholm.
- Hestbaek, Anne-Dorthe (1995) *Forældreskab i 90'erne*. Socialforskningsinstituttet 95:5. Kobenhavn.
- Hobson, Barbara (1994) "Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender" i D Sainsbury (ed) *Gendering Welfare States*. Sage Publications.
- Holmberg, Karin (1993) *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Anamma facklitteratur.
- Holter, Oystein Gullvåg & Aarseth, Helene (1994) *Mäns livssammanhang*. Bonnier Utbildning.
- Isaac, Jeffrey C (1987) *Power and Marxist Theory. A Realist View*. Cornell University Press.
- Komter, Aafke (1991) "Gender, Power and Feminist Theory" i K Davis m fl (eds), *The Gender of Power*. Sage.
- Korpi, Walter (1987) "Maktens isberg under ytan" i O Pettersson (red) *Maktbegreppet*. Carlssons.
- Kvinnors och mäns liv. Parbildning och separationer* (1995) Demografiska rapporter:1995:24. Statistiska centralbyrån.
- Lukes, Steven (1974) *Power. A Radical View*. MacMillan Education:London
- Merton, Robert K (1967) *Social Theory and Social Structure*. The Free Press (1949).
- Mitchell, Juliet (1986) *Woman's Estate*. Penguin Books (1971).
- Moi, Toril (1994) "Att erövrå Bourdieu", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, årg. 15, nr. 1: 3-27.
- Moxnes, Kari (1990) *Kjernesprengning i familien? Familieforandring ved samlivsbrudd og dannelse av nye samliv*. Universitetsforlaget.
- Nermo, Magnus (1984) "Den ofullbordade jämställdheten" i J Fritzell och O Lundberg (red) *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Brombergs.
- Nyberg, Anita (1997) *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och oberoende*. SOU 1997:87. Fritzes.
- Nyberg, Anita & Sundin, Elisabeth (red) (1997) *Ledare makt och kön*. SOU 1997:135. Fritzes.
- Parsons, Talcott och Bales, Robert F (1956) *Family Socialization and Interaction Process*. Routledge & Kegan Paul.
- Persson, Inga & Wadensjö, Eskil (red) (1997) *Kvinnors och mäns löner - varför så olika?* SOU 1997:136. Fritzes.
- Pleck, Joseph (1985) *Working Wives/Working Husbands*. Sage.
- Ross, Catherine E (1987) "The Division of Labor at Home", *Social Forces*. Vol 65:3 p 816-833.
- Sainsbury, Diane (1994) "Women's and Men's Social Rights: Gendering Dimensions of Welfare States" i D Sainsbury (ed) *Gendering Welfare States*. Sage Publications.
- Scanzoni, John H (1970) *Opportunity and the Family*. The Free Press.

Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige. Betänkande från Kvinnomaktutredningen. SOU 1998:6. Fritzes.

Sundström, Eva (1997) "Bör kvinnor förvärvsarbeta? Attityder till kvinnors förvärvsarbete i Sverige, Tyskland och Italien" i G Ahrne och I Persson (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Fritzes.

Sörensen, Annette och McLahan, Sara (1987) "Married Women's Economic Dependency, 1940-1980", *American Journal of Sociology*. Vol 93:3, p 659-87

Trost, Jan (1993) *Familjen i Sverige*. Liber Utbildning.

Tyrkkö, Arja (1997) "Anpassning mellan arbetsliv och familjeliv i Sverige" i J Bonke (red), *Dilemmaet arbetsliv*

- *familjeliv i Norden*. Socialforskningsinstitutet 95:5. Nordisk Ministerråd TemaNord 1997:534. Köbenhavn.

Wadsby, Marie och Svedin, Carl Göran (1993) "Skilsmässa - bakgrund, orsaker och följder" i A Agell m fl (red) *Modernt Familjeliv och Familjeseparationer*. Socialdepartementet.

Walby, Sylvia (1990) *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell.

Waller, Willard (1938) *The Family: A Dynamic Interpretation*. Dryden.

Weber, Max (1978) *Economy and Society*. University of California Press (1922).

ABSTRACT

Not from love alone. Power and the division of housework.

CHRISTINE ROMAN

A recent Swedish study by Ahrne & Roman (1997) shows that married and cohabiting women often feel discontent with their male partner's contribution to housework, while married and cohabiting men commonly feel quite satisfied with the gendered division of housework. This indicates that spouses have different interests and preferences when negotiating the division of housework. The study also indicates that conflicts are frequent in households where the male partner's share of the housework is small or insignificant. The present article starts analysing such conflicts by applying an episodic concept of power, the argument being that men's satisfaction and women's discontent with a gendered division of housework, implies male domination. Bringing the concept of "gender order" into the analysis, it goes on to maintain that male marital power is best explained by men's greater access to economic and normative resources. Finally, it is argued that high levels of conflicts between spouses, while signs of male domination, also indicate the weakening of male power. Female economic independence, together with declining male authority, has created a situation of relative deprivation for women, i.e. increasing aspirations for equality, in a situation where most women still do the main part of housework. This situation explains not only high levels of conflicts between spouses, but also points to changing gender relations.

Robin Hood, Matteus eller strikt likhet?

En jämförande studie av välfärdsstatens institutioner och strategier för att minska ojämlikhet och fattigdom i västländerna*

AV WALTER KORPI OCH JOAKIM PALME

I Tage Danielssons numera klassiska svenska saga försöker den idealistiske Karl Bertil minska ojämlikheten på julaftonen genom omfördelning av klappar enligt principen ”att ta från de rika och ge åt de fattiga.” I sagovärlden har denna princip för omfördelning den ädle rövaren Robin Hood som anfader. En annan klassisk och konkurrerande princip för omfördelning hittar vi i Nya Testamentet hos aposteln Matteus: ”Åt dem som har skall varda givet.” Man behöver inte följa den svenska eller internationella debatten särskilt länge för att upptäcka dessa principers närvaro i den socialpolitiska och samhällsekonomiska diskussionen. Också i facklitteraturen på området är det lätt att spåra sådana konkurrerande strategier för omfördelning i syfte att minska ojämlikhet och fattigdom. Där har man också pekat på en medelväg mellan den ädle rövaren och aposteln, en medelväg som verkar bygga på sunt förnuft och är inriktad på strikt likhet: Lika åt alla.

Som sagorna och bibeln antyder tillhör frågorna om hur vi bäst skall kunna minska ojämlikhet och fattigdom mänsklighetens långvariga följeslagare. Vi menar att dessa ”eviga frågor” på ett intressant sätt kan belysas och till en del besvaras genom komparativa sociologiska analyser vägledda av sociologisk teori och inriktade

---

WALTER KORPI är sociolog, professor i socialpolitik och arbetar vid Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet. Han har skrivit ett antal böcker och artiklar i politisk sociologi, socialpolitik och fördelningskonflikter, ofta inriktade på internationella jämförelser.

JOAKIM PALME är docent i sociologi och forskare vid Institutet för social forskning på Stockholms universitet. Han disputerade 1990 på en avhandling om ålderspensionernas utveckling i västvärlden. Han har sedan dess fortsatt att forska om socialpolitik och dess konsekvenser, framför allt i ett jämförande perspektiv.

på empiriska studier av de institutioner som har skapats genom den välfärdsstatliga lagstiftningen i olika länder. I den här artikeln skall vi därför försöka analysera innebörden av olika strategier för att minska ojämlikhet och fattigdom, belysa hur dessa strategier återspeglas i välfärdsstatens institutioner och i ett komparativt perspektiv empiriskt studera deras konsekvenser för inkomstfördelningen. Det handlar här alltså om fördelningskonflikter mellan olika intressegrupper samt om vilken roll välfärdsstaten och dess institutioner kan spela för utfallet av dessa konflikter.

Omfördelningsdebatten i forskning och politik

I den samhällsvetenskapliga liksom i den samhällspolitiska debatten kan man identifiera två olika frågor som är viktiga när det gäller att särskilja olika typer av strategier för omfördelning. En fråga gäller om socialpolitiken skall riktas in enbart för att hjälpa de sämst ställa eller om den skall omfatta alla medborgare: Skall socialpolitiken vara behovsprövad eller skall den vara universell. En annan fråga gäller ersättningsnivåerna i socialförsäkringssystemen: Skall de vara lika för alla eller återspegla tidigare inkomster? Svaren på dessa frågor är avgörande för i vilken utsträckning medelklasserna kommer att omfattas av socialpolitiken på ett sätt som skyddar deras invanda levnadsstandard.

Inriktningen på behovsprövning var grundläggande för de gamla fattigvårdslagarna men fortsätter att i alla länder spela en mer eller mindre viktig roll som komplement till socialförsäkringarna. Behovsprövade program har förblivit särskilt viktiga i USA, som ännu inte har vare sig en allmän sjukförsäkring eller barnbidrag. Där införde man 1935 ett behovsprövat program för stöd till barnfamiljer (Aid to Dependent Families with Children, AFDC), som under efterkrigstiden gradvis har växt ut och länge har stått i fokus för den amerikanska socialpolitiska debatten.¹ Det s k Kriget mot fattigdom (War on Poverty), som president Lyndon Johnson initierade under första halvan av 1960-talet, kom också att helt bygga på behovsprövade program av olika slag (Quadagno 1994). De samhällsforskare som utvärderade dessa program tog som sitt främsta kriterium på måluppfyllelse begreppet "träffsäkerhet," dvs andelen av alla utgifter i samband med programmet som gick till personer under det officiella fattigstrecket, till dem som alltså officiellt definierats som fattiga. Ju större andel av pengarna som gick till dessa fattiga, desto mera effektivt bedömdes programmet kunna motverka fattigdom (Barth, Cargano & Palmer 1974). Eftersom de olika formerna av behovsprövade program ännu är så centrala i USA har den amerikanska socialpolitiska debatten i stor utsträckning fortsatt att kretsa kring frågan om behovsprövning kontra universalism. I de europeiska länderna, där de behovsprövade programmen gradvis kommit att överskugg-

gas av olika former av socialförsäkringar och generella bidrag, har dock frågorna om socialförsäkringarnas ersättningsnivåerna kommit i förgrunden.

Bland ekonomer är det vanligt att anta, att sociala transfereringar har negativa effekter på utbudet av arbetskraft och på sparande. Detta har lett många av dem att avvisa generella inkomstrelaterade socialförsäkringsprogram och att i stället peka på behovsprövade program inriktade på de sämst ställda som det mest effektiva sättet att minska fattigdom. Så t ex skriver den välkände amerikanske ekonomen Tullock(1983:97): ”Det finns en tumregel med vars hjälp vi kan upptäcka vilka program som är utformade för att hjälpa de fattiga och vilka som inte är utformade för att hjälpa dem. Denna tumregel säger att om det finns en behovsprövning, dvs om hjälpen är så konstruerad att den upphör på en rimligt låg nivå, då är den utformad för att hjälpa de fattiga. ... En övergång från ett behovsprövat program till ett mera universellt program skulle med all sannolikhet vara till de fattigas nackdel.”²

I en utvärdering av effekterna av offentliga sociala tjänster på ojämlikheten i Storbritannien under efterkrigstiden kom den brittiske ekonomen Le Grand (1982: 137) till följande slutsats: ”De offentliga utgifterna för sociala tjänster har inte lett till jämlikhet i något avseende. Offentliga utgifter på hälsovård, utbildning, bostadsbyggande och kommunikationer gynnar systematiskt de bäst ställda och bidrar därmed till ojämlikhet i faktiska inkomster.” Den engelske statsvetaren Barry (1990:505) hävdar att ”fattigvården genom sin natur leder till nettoöverföringar mellan klasser medan välfärdsstaten inte har någon inneboende tendens till sådana nettoöverföringar.... I stället överför välfärdsstaten vanligen pengar inom olika inkomstskikt.” Sociologer har också anfört liknande synsätt. I sin berömda analys av ”Medborgarskap och samhällsklass” jämförde den engelske sociologen Marshall (1950:55) de utjämnande effekterna av socialförsäkringsprogram som omfattar hela befolkningen, försäkringsprogram begränsade till låginkomsttagare och behovsprövade program. Han kom till slutsatsen att ”i rent ekonomiskt avseende är ett program som omfattar alla mindre klassutjämnande än ett mera begränsat program, och socialförsäkringar mindre utjämnande än behovsprövade program.”

Antagandet att socialpolitik inriktad på de sämst ställda utgör den mest effektiva strategin för att motverka fattigdom och ojämlikhet har dock satts i fråga. Den brittiske historikern Tawney (1952) hävdade att en ”strategi för jämlikhet” borde innebära att ett samhälle ”använder beskattning för att samla ihop sina överskottsresurser och använder de resurser som man på detta sätt får för att göra tillgängliga för alla, oberoende av deras inkomster, yrke eller samhällsställning, de yttringar av civilisation som annars bara kan njutas av de rika” (sid 130, vår kursivering). Enligt Tawney skall socialpolitiken alltså inte riktas in enbart på de fattiga utan omfatta alla medborgare.

I en tidig kritik av det starka trycket mot behovsprövning inom den amerikanska socialpolitiska debatten kontrasterade Korpi (1980a, 1983) en "marginell" socialpolitisk modell med minimiersättningar riktade till de sämst ställda mot en "institutionell" modell baserad på generella socialförsäkringsprogram avsedda att upprätthålla normal eller invand levnadsstandard. Han hävdade att medan ett behovsprövat program "kunde ha en större omfördelningseffekt för varje använd krona än en institutionell modell" skulle troligen andra faktorer i slutändan göra den institutionella modellen mera omfördelningseffektiv (Korpi 1980a:304, kursivering i originalet). Detta något överraskande slutresultat är en konsekvens av den typ av politiska koalitioner som olika former av institutioner i välfärdsstaten tenderar att skapa. Eftersom den marginella formen av välfärdsstat främst är inriktad på de fattiga, dvs dem under fattigstrecket, bildar den ingen rationell grund för intressegemenskap eller en intressebaserad koalition mellan dem som är under och dem som är över fattigstrecket. De över fattigstrecket betalar skatter som nästan uteslutande går till bidrag till dem som är under detta streck. Ett fattigstreck kommer därför att dela arbetarklassen och tenderar att skapa intressegemenskap mellan de bättre ställda arbetarna och medelklassen mot de lägre skikten av arbetarklassen. Detta kan leda till skatterevolter och motstånd mot utbyggnad av välfärdsstaten.

I en institutionell typ av välfärdsstat inriktad på att bevara invand levnadsstandard kommer däremot nästan alla hushåll att få direkt nytta av socialpolitiken på det ena eller andra sättet. En sådan modell "kommer därför att verka för koalitioner mellan arbetarklassen och medelklassen till stöd för fortsatt välfärdspolitik. De fattiga behöver inte stå ensamma" (Korpi 1980a, se också Rosenberry 1982). Hypotesen här är alltså att storleken på den budget man har för omfördelning inte är given och att välfärdsstatens institutioner har betydelse för hur medborgarna kommer att definiera sina intressen och identiteter. Därför kan en institutionell modell för välfärdsstat baserad på generella program med inkomstrelaterade ersättningar leda till en större omfördelning än en marginell välfärdsstat byggd på behovsprövning.

Sedan 1980-talet har kritiken mot behovsprövning påtagligt ökat bland många samhällsforskare i Europa och i Amerika. Weale (1990:475) hävdar att "det finns serier av såväl praktiska som principiella samband mellan universella stödformer och en strävan mot jämlikhet." Forskare intresserade av fattigdom bland minoritetsgrupper och bland barn har alltmer börjat ifrågasätta behovsprövade program (Garfinkel, Hochschild & McLanahan 1996, Lawson & Wilson 1995). Också forskare inriktade på genusrelationer har pekat på att behovsprövade program tenderar att verka till nackdel för kvinnor (Harrington Meyer 1996, Hobson 1990, O'Connor 1993, Orloff 1993).

Men medan stödet för program inriktade främst till de sämst ställda minskat

bland forskarna har det ökat bland politiker och beslutsfattare i västländerna. På internationell nivå har bl a Internationella Valutafonden och Världsbanken hävdad att "en genomgripande ansats för att minska fattigdom ...kräver program med välriktade överföringar och skyddsnet" (World Bank 1990:3).

Tanken att medborgare med höga inkomster skall omfattas av en generell välfärdsstat med inkomstrelaterade ersättningar har mött starkt motstånd också bland samhällsforskare. Enligt Goodin och LeGrand (1987) beror socialpolitikens oförmåga att minska ojämlikhet på att också de som inte är fattiga får nytta av välfärdsstaten. Om socialpolitikens mål begränsas till att minska fattigdom blir det därför ett slöseri med resurser att ha universella program, som också ger ersättningar till dem som inte är fattiga. Men om målet är att minska ojämlikheten mellan rik och fattig är deras dom ändå hårdare: "Ur ett jämlikhetsperspektiv är ... de icke-fattigas nyttjande av välfärdsstaten inte bara ett slöseri utan en motsägelse. Ju mer nytta de icke-fattiga får, desto mindre omfördelning (och alltså mindre jämlikhetsskapande) blir välfärdsstatens effekter" (Goodin och LeGrand 1987:215). Längs samma linjer hävdar Castles och Mitchell (1992:4) att medan generella program troligen minskar ojämlikhet mer än behovsprövade program kommer "inkomstrelaterade (eller statusrelaterade) ersättningar klart att få mindre utjämnande effekter, allt annat lika, än enhetliga ersättningar till alla."

Andra forskare har dock försvarat inkomstrelaterade ersättningar. I en studie av pensioner noterade Palme (1990), att generella inkomstrelaterade pensionssystem tenderade att leda till mindre ojämlikhet i fördelningen av disponibla inkomster bland de äldre än system baserade på enhetsbelopp. Hans slutsats var att " *här finns det en paradox* i den meningen att förhållandevis ojämlika offentliga pensioner kan leda till den mest jämlika inkomstfördelningen genom att pressa ut andra inkomstkällor som är ändå mera ojämlika" (sid. 154, kursivering här), som t ex privata pensioner (se också Kangas & Palme 1993). En studie i Finland visar att övergången från enbart folkpensioner (med enhetsbelopp) till tjänstepensioner (med inkomstrelaterade pensioner) mellan 1966 och 1990 minskade ojämlikhet och fattigdom bland de äldre (Jäntti, Kangas & Ritakallio 1996). Åberg (1989) visar hur man kan åstadkomma omfördelning genom skatter och bidrag utan att dessa behöver ha en skarp omfördelningsprofil. En del jämförande studier pekar på att universalistiska välfärdsstater ofta är förbundna med större jämlikhet och omfördelning är marginella välfärdsstater (Fritzell 1991, Hicks & Swank 1984, Mitchell 1991, O'Higgins, Schmaus & Stephenson 1990, Ringen 1987, kap. 8, Ringen & Uusitalo 1991, Uusitalo 1984).

I sin innovativa och inflytelserika bok *The Three Worlds of Welfare Capitalism* synes Esping-Andersen (1990) ha tagit en inkonsekvent ställning i fråga om konse-

kvenserna av inkomstrelaterade ersättningar. Dels understöder han starkt vad han kallar "den socialdemokratiska välfärdsstatsregimen," som främjar jämlikhet på högsta nivå och leder till en "universalism på medelklassens levnadsstandard" (sid. 69). Dels tar han skillnaden mellan de ersättningsnivåer i socialförsäkringarna som går till en industriarbetare och de maximala ersättningar som de offentliga programmen ger – något som är ett mått på graden av inkomstrelatering – som ett viktigt kriterium för att särskilja "socialistiska" och "konservativa" välfärdsstatsmodeller. "Detta mått på skillnader i ersättningsnivåer bör i princip göra det möjligt att entydigt skilja mellan 'socialistiska' och 'konservativa' modeller. I de förra kan en betoning av jämlikhet väntas leda till små skillnader, medan i de senare principerna om att bevara status och hierarki kommer att leda till påtagliga skillnader i ersättningsnivåer" (Esping-Andersen 1990:75). Enligt honom kan vi alltså därför vänta oss att "de socialistiskt inspirerade regimerna kommer att betona likhet i ersättningar medan skillnaderna i ersättningar kan väntas vara störst i de konservativa regimerna" (sid. 73).³

Som översikten ovan visar håller västvärldens politiker och beslutsfattare på att återuppliva betoningen på behovsprövning inom socialpolitiken medan samhällsforskarna är oeniga om vilken strategi som bäst är lämpad att minska fattigdom och ojämlikhet. Fastän flertalet samhällsforskare gradvis har accepterat universella socialförsäkringar råder det ännu mycket delade uppfattningar när det gäller inkomstrelateringen av ersättningar. Inom den Europeiska Unionen har detta ifrågasättande stärkts av de ökade kraven på att minska budgetunderskott och skära ned den offentliga sektorn. Jämförande studier av länder med olika typer av välfärdsstater kan förbättra vår förståelse av vilka konsekvenserna av olika strategier för att minska fattigdom och ojämlikhet.

Mot denna blandade bakgrund skall vi här jämföra vad Titmuss (1974) kallat olika modeller av välfärdsstater med avseende på deras förmåga att minska fattigdom och ojämlikhet i de västerländska demokratierna. Analysen fokuseras på vilken roll välfärdsstatens institutionella strukturer har i omfördelningsprocessen. Dessa institutioner återspeglar bl a skillnader mellan länderna med avseende på vilken roll marknad och politik spelar i fördelningsprocesserna. Institutionerna konkretiserar vad vi med Tawneys språkbruk kan kalla olika jämlikhetsstrategier. De välfärdspolitiska institutionernas form påverkas av olika intressegrupper men kan i sin tur påverka hur medborgarna kommer att definiera sina preferenser och att uppfatta sina intressen (Hechter, Opp & Wippler 1990, Korpi 1980a, 1980b, 1985, March & Olsen 1989, Pierson 1995, Powell & DiMaggio 1992). Välfärdsstatens institutioner kan därför ses om "mellankommande variabler" (Lazarsfeld 1962), som dels återspeglar inflytelser från bl a olika intressegrupper, men som

också kan ha återkopplingar till fördelningsprocesserna genom sina effekter på hur intressen, preferenser och koalitioner bildas bland medborgarna. En fruktbar hypotes är därför att medan välfärdsstatens institutioner i stor utsträckning har formats av olika intressegrupper så kommer de, när de väl är på plats, att i sin tur påverka den långsiktiga utvecklingen av intressen och koalitioner bland medborgarna. Därför kan välfärdsstaternas institutionella strukturer ha påtagliga effekter på omfördelningsprocesserna och på minskningen av fattigdom och ojämlikhet.

Data

Analyserna här baseras på två relativt nya datakällor. Den ena är *Social Citizenship Indicator Program (SCIP)*, som innehåller information om den långsiktiga utvecklingen av fem stora socialförsäkringsprogram i 18 länder: Australien, Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Irland, Italien, Japan, Kanada, Nederländerna, Nya Zeeland, Norge, Sverige, Schweiz, Storbritannien, Tyskland, USA och Österrike.⁴ Den andra datakällan är *Luxembourg Income Study (LIS)*, där det finns mikro-data om inkomstfördelningen för ett betydande antal länder.⁵ Dessa två datakällor förbättrar mycket påtagligt möjligheterna att göra jämförbara studier om fördelningskonflikter och dess effekter.

Välfärdsstatens socialförsäkringssystem: En typologi

Bland västländernas välfärdsstater är det lätt att se olika slag av skillnader men också att iakttä familjelikheter, som kan vara av betydelse för omfördelningsprocessen och dess konsekvenser. Dessa skillnader och likheter har lockat många forskare till att söka efter idealtyper som kan sammanfatta de mer eller mindre tydliga mönstren. Försöken att fånga likheter och skillnader genom att skapa typologier av välfärdsstater har stött på välbekanta problem. Genom att specificera idealtyper kan vi försöka tydliggöra likheter mellan länder och förbättra våra möjligheter att analysera idealtypernas konsekvenser samt att förstå bakgrunden till skillnaderna dem emellan. Men idealtyper kommer sällan att visa en perfekt anpassning till verkligheten och sådana typologier kan göra det svårare att se faktiska variationer mellan länder. Hur användbara typologier av det här slaget blir beror därför dels på vår förmåga att välja variabler som är fruktbara när det gäller att öka vår förståelse av bakgrunden till och konsekvenserna av variationen mellan idealtyperna och dels på i vilken utsträckning de faktiskt observerade skillnaderna mellan typerna är större än skillnaderna inom typerna.

Man kan skapa typologier av välfärdsstater för olika syften och fästa uppmärk-

samheten på variabler som speglar orsaksfaktorer, institutioner och/eller utfall. Esping-Andersen (1990) har gjort det mest inflytelserika och uppmärksammade försöket att skapa en typologi över välfärdsstater (se också Titmuss 1974, Korpi 1980b, Mishra 1981). Han använder termen "välfärdsstatsregim" för att karaktärisera och beskriva de komplexa relationer som finns mellan stat, arbetsmarknad och familj. Genom att betona den multidimensionella karaktären av välfärdsstatens variationer är Esping-Andersens typologi fruktbar och den har stimulerat mycket forskning. Hans tre kategorier av välfärdsstatsregimer benämns efter de huvudsakliga ideologiska strömningar som antas ha skapat dem – nämligen konservativa, liberala och de socialdemokratiska ideologier. Eftersom Esping-Andersen främst varit intresserad av att beskriva huvuddragen i relationerna förhållandena mellan stat, arbetsmarknad och familj är hans typologi baserad på en bred uppsättning indikatorer som speglar såväl utfall som institutioner.⁶

Vårt intresse här är främst analytiskt – dels att studera kausala faktorerens betydelse för välfärdsstatens institutioner och dels att undersöka effekterna av institutionerna för nivån på fattigdom och ojämlikhet i olika samhällen. Därför vill vi basera vår typologi på centrala aspekter av välfärdsstatens institutionella strukturer. Som ovan noterats kan dessa institutionella strukturer antas återspegla konflikter mellan olika intressegrupper, t ex med avseende på vilken relativ roll som marknad och politik skall spela i fördelningsprocesserna. De institutionella strukturerna kan i sin tur utgöra viktiga referensramar för medborgarnas definitioner av sina intressen och identiteter. De kan bl a förväntas påverka medborgarnas koalitionsbildning på ett sätt som är av betydelse för inkomstfördelningen. Vår fokusering på relativt lätt urskiljbara drag hos institutionerna underlättar också studier av förändring och förbättrar möjligheterna att relatera orsaker och utfall till mellankommande variabler.

De stora socialförsäkringsprogrammen inriktade på medborgarnas viktigaste behov under livsloppet utgör en central del av välfärdsstaten.⁷ Deras institutionella karaktär framgår av lagstiftningen inom respektive land. Två sådana program – ålderspensioner och sjukförsäkringen – har här tagits till utgångspunkt för en typologi över socialförsäkringsinstitutioner. Dessa två program har tillkommit som svar på människans grundläggande existensvilkor – vissheten om åldrandet och risken för sjukdom. Till skillnad från försäkringar för arbetslöshet och arbetsskador, där de relevanta riskerna är mycket olika i olika socio-ekonomiska grupper, är ålderspensionerna och sjukförsäkringen betydelsefulla för alla kategorier av medborgare. Dessa två program har också en mycket stor ekonomisk betydelse och kan därför väntas ha avsevärd relevans för uppkomsten av intressegrupper. I flertalet västländer har lagstiftningen på dessa områden skapat viktiga politiska stridsfrågor. Ett

exempel här är den svenska pensionsstriden under 1950-talets andra halva, en politisk strid som blev en av de mest intensiva under tiden efter det andra världskriget. Också dagspolitiken rör sig ofta runt dessa frågor.

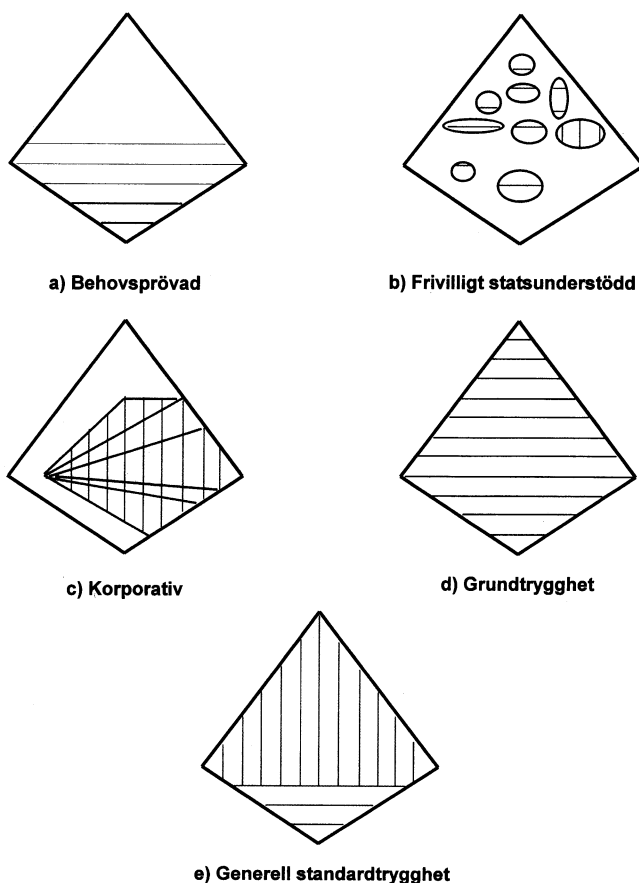
I vår typologi har vi klassificerat de institutionella strukturerna hos dessa två program med avseende på tre aspekter (*Tabell 1*).⁽¹⁾ Den första aspekten är av relevans för frågan om universalism och gäller *grunder för rätt till ersättning*. Här skiljer vi mellan fyra kvalitativt olika grunder, nämligen om rätten till ersättning grundas på behov visad genom behovsprövning, på inbetalda avgifter (egen- eller arbetsgivareavgifter) för finansieringen av försäkringen, på tillhörighet till en avgränsad yrkeskategori eller på medborgarskap (bosättning) i landet.⁸ Dessa fyra kvalitativa kriterier kan användas i olika kombinationer i olika länder. (2) Den andra aspekten gäller principerna för att bestämma ersättningsnivåerna i försäkringen – dvs frågan om i vilken utsträckning försäkringen skall ersätta förlorad arbetsinkomst. *Principerna för ersättningsnivån* kan antas resultera i en kontinuerlig variabel, som går från behovsprövade miniminivåer och över enhetsbelopp till alla fram till nivåer, som i ökande grad återspeglar tidigare inkomster. (3) Den tredje aspekten är kvalitativ och beskriver *former för styrning* av socialförsäkringsprogrammet. Denna aspekt får betydelse genom sitt samband med de två tidigare nämnda aspekterna. Här har vi gjort en tudelning och skilt på program som styrs genom valda representanter för de försäkrade och för arbetsgivarna samt program som styrs på annat sätt.

Tabell 1: Idealtypiska modeller av socialförsäkringsinstitutioner.

Modell	Förmånsgrund	Ersättningsprinciper	Styrningsform: Deltagande av försäkrade och arbetsgivare
Behovsprövad	Fastställt behov	Minimibelopp	Nej
Frivillig statsunderstödd	Medlemsskap, avgifter	Enhetsbelopp eller inkomstrelatering	Nej
Korporativ	Yrkeskategori och arbetskraftsdeltagande	Inkomstrelatering	Ja
Grundtrygghet	Medborgarskap eller avgifter	Enhetsbelopp	Nej
Generell standardtrygghet	Medborgarskap och arbetskraftsdeltagande	Enhetsbelopp och inkomstrelatering	Nej

På grundval av dessa tre institutionella aspekter kan vi bland västlänerna urskilja fem olika idealtyper av institutionella strukturer i socialförsäkringsprogrammen. Dessa fem typer kan benämnas den behovsprövade modellen, den frivilligt statsunderstödda modellen, den korporativa modellen, modellen för grundtrygghet och modellen för generell standardtrygghet. I västlänernas historia har de framträtt ungefär i här nämnd tidsordning. I *Figur 1* karakteriseras de idealtypiska dragen i dessa institutionella strukturer. Den hörnställda fyrkanten symboliserar det socio-ekonomiska stratifieringssystemet – höginkomsttagarna överst samt låginkomsttagarna och de fattiga längst ned. Medborgare med rätt till ersättningar med enhetsbelopp eller minimibelopp täcks med *vågräta* streckningar, medan de som har rätt till klart inkomstrelaterade ersättningar markeras med *lodräta* streck.

Figur 1: Idealtypiska modeller för socialförsäkringsinstitutioner.

I den *behovsprövade modellen* grundas ersättningsrätten på behovsprövning, som i flertalet fall ger likartade och ganska låga ersättningar (vågräta linjer) till dem som definieras som behövande. Fastän de behovsprövade programmen har traditioner som härleds till fattigvården kan behovsprövningen variera avsevärt i fråga om stränghet. I många länder har kriterierna för behovsprövningen mildrats under 1900-talet. I Australien, som är det enda land som fortfarande bevarat behovsprövning i både ålderspensioner och sjukförsäkring, har inriktningen gradvis förskjutits från att endast ge ersättningar till de fattiga till att främst utesluta de rikaste. Denna möjlighet markeras i diagrammet med tunnare linjer ovanför fattigstrecket.

Den *frivilligt statsunderstödd modellen* används för att ge statliga bidrag till kassor och frivilliga organisationer av olika slag som ger stöd till sina medlemmar vid inkomstbortfall. Eftersom rätten till ersättning är baserad på frivilliga avgifter, som ger medlemskap i de olika kassorna, har de varit av större betydelse för bättre ställda arbetare och för medelklassgrupper än för de sämst ställda. De frivilliga försäkringarna kan ha enhetsbelopp eller vara inkomstrelaterade men har ofta ganska låga tak för ersättningar.

De epokgörande socialförsäkringar, som infördes i Tyskland under 1880-talet av Bismarck, bröt med både behovsprövning och frivillighet genom program med obligatoriskt medlemskap, som gav specificerade yrkeskategorier rätt till ersättning när deras normala inkomster upphört av skäl utanför deras egen kontroll. De tyska socialförsäkringarna kom alltså att följa den klassiska *korporativa modellen* av samhällsorganisation som utvecklades i konservativa och katolska intellektuella kretsar i Centraleuropa under senare delen av 1800-talet (Durkheim 1964 [1902], Leo XIII 1943 [1881], Messner 1936, 1964, Pius XI 1943 [1931]).¹⁰ Den korporativa modellen kan sägas sträva till att skapa "socio-politiska gemenskaper" inom olika segment av arbetskraften samt till att främja samarbete mellan arbetsgivare och arbetstagare inom dessa segment. Rätt till ersättningar grundas på kombinationen av avgifter (från arbetsgivare och anställda) och på tillhörighet till en viss yrkeskategori. Särskilda socialförsäkringsprogram organiseras för olika yrken eller branscher, något som segmenterar arbetskraften i olika yrkeskategorier. Man började vanligen med industriarbetare men lade sedan till nya program för andra yrkeskategorier, som fick separata försäkringsprogram. Ersättningarna är klart relaterade till tidigare inkomster (lodrät streckning), men rättigheter och villkor varierar mellan olika program. I motsats till de fyra övriga modellerna styrs den korporativa modellen av valda representanter för arbetsgivare och anställda, ofta med enstaka representanter för staten som minoritetspart. Programmen finansieras genom avgifter från arbetsgivare och anställda. Den korporativa modellen omfattar enbart yrkesverksamma personer och utesluter alltså hemmafruar och andra ej yrkesverk-

samma. Ofta har man också infört tak för inkomster, så att de verkliga höginkomsttagarna har förväntats skaffa sig privatförsäkringar.

I *grundtrygghetsmodellen* baseras rätten till ersättning på medborgarskap *eller* på avgifter. Denna modell kommer nära det ideal för vilken den engelske socialreformatorn och liberale politikern William Beveridge har varit den främste talesmannen. En del av detta ideal är att alla skall ha lika ersättningar (alternativt med ett lågt tak för ersättningen) så att höginkomsttagarna skall stimuleras att skydda sin invanda levnadsstandard genom privata försäkringar. Enligt Beveridge (1942:121) är ” ... den första grundläggande principen i socialförsäkring att ge enhetsersättningar oavsett inkomstbortfallets storlek. ... Denna princip bygger på erkännandet av de frivilliga försäkringarnas plats inom socialförsäkringen.”

En annan grundläggande idé var att man skulle få en så stor täckningsgrad som möjligt inom relevanta befolkningskategorier. Inom grundtrygghetsmodellen kan man urskilja två olika varianter med delvis olika täckningsgrad. I en ”medborgarskapsvariant” baseras rätten till ersättning på medborgarskap (som t ex den svenska folkpensionen) med full täckning av alla medborgare. I en ”försäkringsvariant” baseras däremot rätten till ersättningar på att man betalt in avgifter (individuellt eller via arbetsgivare), något som leder till en lägre täckningsgrad. Till skillnad från den korporativa modellen är dock alla försäkrade i grundtrygghetsmodellen samlade inom ett och samma program. I grundtrygghetsmodellen kan ersättningsnivåerna och täckningsgraden därför variera i någon mån. Fast variationerna inom modellen är ganska begränsade kan de i vissa sammanhang vara av relevans.

Vad vi här kallar den *generella standardtrygghetsmodellen* (eller av praktiska skäl ibland den generella modellen) kombinerar idéer från Bismarck och Beveridge till ett nytt mönster. Rättighet till ersättningar baseras här på medborgarskap *och* avgifter. Universella program, som täcker alla medborgare och ger dem grundtrygghet, kombineras med inkomstrelaterade program för de ekonomiskt aktiva. Denna modell kan förväntas minska efterfrågan på privata försäkringar och kan potentiellt omfatta alla medborgare inom samma program.

Socialförsäkringsinstitutioner 1985

Kan ovan skisserade institutionella idealtyper användas för att beskriva de välfärdsstater som nu finns i de utvecklade industriländerna? Vi skall här använda *SCIP*-data för att klassificera de institutionella strukturerna i programmen för ålderspensioner och sjukförsäkring som de såg ut i våra 18 länder under 1985. Nu måste man dock komma ihåg att en typologi som baseras på idealtyper aldrig kan ha någon exakt motsvarighet i verkligheten. Under mer än ett sekel har sinsemellan kon-

kurrerande intressegrupper försökt påverka välfärdsstatens institutionella strukturer. Vi måste därför vänta oss att här finna blandraser och korsningar snarare än renrasiga exemplar. Till detta bidrar också att idealtyperna avser enskilda socialförsäkringsprogram medan det verkligheten kan det finnas mer än ett program på ett försäkringsområde och att programtyperna kan också skilja sig åt mellan områden. Programmen förändras därtill över tid. Grupperingen av länder efter idealtyperna måste därför ibland grundas på tendenser och gradskillnader snarare än på helt klara skiljelinjer mellan existerande modeller.

Vid grupperingen av pensions- och sjukförsäkringsprogrammen efter idealtyperna följer vi en stegvis beslutsprocess. Först skiljer vi ut de behovsprövade programmen och därefter frivilligt statsunderstödda program. För dessa två steg är kriterierna klara och angivna i lagstiftningen. Detta gäller också det tredje steget, där de korporativa programmen identifieras genom förekomsten av flera olika program inriktade på olika yrkeskategorier, näringsgrenar eller branscher och styrda genom valda representanter för arbetsgivare och anställda.¹¹ I det fjärde steget särskiljer vi den generella standardtrygghetsmodellen från grundtrygghetsmodellen. Denna åtskillnad baseras på graden av inkomstrelatering i ersättningarna för inkomstbortfall samt på täckningsgrad (se närmare *Bilaga A*). Grundtrygghetsmodellen ger samma ersättningar till alla oavsett tidigare inkomster eller sätter tak för inkomstrelatering så att ersättningar bara marginellt återspeglar tidigare inkomster. I de generella standardtrygghetsprogrammen skall ersättningarna däremot vara klart relaterade till inkomstbortfallet. Där skall också alla medborgare ingå i programmet. I grundtrygghetsmodellen har däremot bara "medborgarskapsvarianten" full täckning medan "försäkringsvarianten" grundad på inbetalda avgifter kan ha avsevärt lägre täckningsgrad.

Under 1985 hade 14 av våra 18 länder samma institutionella strukturer både i pensions- och i sjukförsäkringssystemen. I tre länder – Nederländerna, Nya Zeeland och Schweiz – fanns det olika programtyper på dessa två områden, något som återspeglar förändringsprocesser som bara påverkat ett av områdena. USA har inte något nationellt sjukförsäkringsprogram för hela befolkningen. För dessa fyra länder använder vi pensionssystemen, som på flera sätt är de tyngst vägande, för att karakterisera landet. Under 1985 fanns den frivilligt statsunderstödda modellen bara inom sjukförsäkringsområdet.¹² Detta återspeglar att medan några länder i ett tidigt skede införde frivilligt statsunderstödda pensionsprogram visade det sig mycket svårt att på lång sikt organisera de stora pensionsprogrammen i denna institutionella form.

I alla våra 18 länder är några socialpolitiska program behovsprövade.¹³ Australien är dock det enda land som klart följer den behovsprövade modellen och där

alltså både pensioner och sjukförsäkringsprogrammen baseras på behovsprövning.¹⁴ En lätt igenkännlig kategori av länder i Kontinentaleuropa följer den korporativa modellen – Belgien, Frankrike, Italien, Tyskland och Österrike. Också Japan har en korporativ modell med separat program för olika kategorier av anställda liksom för företag av olika storlek.¹⁵ Dessa sex länder har korporativa program både i pensioner och inom sjukförsäkring.

Grundtrygghetsmodellen i dess två varianter finns i en ganska heterogen kategori av åtta länder. På pensionsområdet finns ”medborgarskapsmodellen” med universell täckning i Danmark, Kanada, Nederländerna, Nya Zeeland och Schweiz. I Danmark, Nederländerna och Nya Zeeland har man enhetliga pensionsbelopp (”folkpension”) medan man i Kanada och Schweiz därtill har en begränsad inkomstrelaterad komponent i pensionerna. ”Försäkringsvarianten” med rättigheter baserade på avgifter och därför inte fullständig täckning, finns i Storbritannien, Irland och USA. I motsats till de korporativa systemen är däremot i dessa länder alla försäkrade med i samma program. I USA och Storbritannien är ersättningarna i någon mån relaterade till inbetalda avgifter och därför formellt inkomstrelaterade. Eftersom det där finns ganska låga tak för avgifterna är graden av inkomstrelatering dock klart lägre än i den generella standardtrygghetsmodellen (se Bilaga A). Beroende på förändringar under senare tid har tre av grundtrygghetsländerna andra modeller när det gäller sjukförsäkringen. Här har Nederländerna bevarat den korporativa modellen och Schweiz den frivilliga statsunderstödda modellen medan Nya Zeeland har en behovsprövad modell.

Den generella standardtrygghetsmodellen finns i Finland, Norge och Sverige, där den utvecklats från modellerna med grundtrygghet eller frivilligt statsunderstöd. Här har pensionsprogrammen dels en folkpension, som ger enhetliga belopp till alla medborgare, dels en tjänstepension med klart inkomstrelaterade ersättningar för alla förvärvsarbetande. Utvecklingen av den generella modellen inleddes i Sverige, där man 1955 införde en allmän sjukförsäkring med inkomstrelaterade ersättningar och 1959 en allmän tjänstepension (ATP). Norge och Finland genomförde liknande reformer under 1960- och 70-talen.

Medan en typologisering av länder baserad på övergripande regimtyper kan ge ett intryck av stabilitet, ger vår inriktning på relativt lätt urskiljbara drag hos socialförsäkringarnas institutioner bättre möjligheter att studera förändring samt att relatera orsaker och utfall till institutionerna som mellankommande variabler. De socialförsäkringsmodeller som vi finner 1985 markerar bara ett steg i en sekellång förändringsprocess, där det kan vara mer eller mindre långt mellan de olika stegen. Dessa förändringsprocesser analyseras i ett annat sammanhang (Korpi 1998).

Institutioner, jämlikhetsstrategier och omfördelning

De typer av socialförsäkringsinstitutioner som ovan skisserats kan förväntas påverka fördelningsprocesserna i samhället dels därför att de ger olika betydelse åt marknad och åt demokratisk politik, dels därför att de längs direkta och indirekta vägar kan påverka bildandet av riskgrupper som är mer eller mindre homogena när det gäller den socio-ekonomiskt strukturerade fördelningen av resurser och risker. Den behovsprövade modellen innebär tydligen det mest begränsade utrymmet för politiska ingripanden i fördelningsprocesserna på marknaden, medan detta utrymme är något större i den frivilligt statsunderstödda modellen och i grundtrygghetsmodellen. Den sistnämnda modellen bildar en bas ovanpå vilken marknadsbaserad statifiering byggs upp. Den korporativa modellen innebär ett större mått av politiska ingripanden i marknadsfördelningen än grundtrygghetsmodellen. Genom modellens yrkesbaserade segmentering och uteslutningen av ej förvärvsarbetande liksom de högsta inkomstgrupperna får ingreppen dock mindre omfattning än i den generella standardtrygghetsmodellen.

I västländerna är ekonomiska resurser och risker ojämnt fördelade på ett sätt som återspeglar socio-ekonomiska skiljelinjer. Socialförsäkringarna med sina olika typer av institutioner träder in i denna mosaik av potentiella skiljelinjer. Med traditionell försäkringsterminologi kan man säga att socialförsäkringarna ur denna mosaik av potentiella skiljelinjer skapar riskgrupper, inom vilka resurser och risker delas. Institutionerna inom socialförsäkringarna kan därvid komma att understryka skillnader i risker och resurser mellan olika kategorier av medborgare genom att skapa riskgrupper som är förhållandevis homogena och alltså att särskilja kategorier som är olika i dessa avseenden. Institutionerna kan också tona ned betydelsen av en del potentiella skiljelinjer genom att skapa socio-ekonomiskt blandade kategorier, där personer med olika nivåer av risker och resurser förs samman och delas. Socialförsäkringsinstitutionerna kan därigenom komma att påverka de processer genom vilka medborgarna definierar sina intressen och identiteter, de rationella val som medborgarna kan väntas göra och deras tendenser till kollektivt handlande.¹⁶ Av särskilt intresse här är i vilken utsträckning den institutionella strukturen uppmuntar eller motverkar koalitionsbildning mellan de sämst ställda och de bättre situerade medborgarna samt mellan arbetarklassen och mellanskikten. Detta har betydelse för om dessa kategoriers intressen kommer att divergera eller att konvergera. Divergens i intressen kan uppkomma dels direkt genom att institutionerna segmenterar riskgrupper efter socio-ekonomiska linjer, dels indirekt genom att man använder omfördelningsstrategier som skapar intresseskillnader mellan fattiga och bättre ställda, mellan arbetare och tjänstemän.

Både den korporativa och den frivilligt statsunderstödda modellen har direkta ef-

fekter genom segmentering av riskkategorier. Den korporativa modellen med skilda program för olika yrkeskategorier eller näringsgrenar leder till en segmentering efter socio-ekonomiska linjer. Här delas medborgarna upp i relativt homogena riskgrupper, alla med mer eller mindre olika villkor, avgifter och ersättningar. Den korporativa modellen framhäver därigenom de potentiella socio-ekonomiska skilljelinjerna mellan medborgarna, skapar skillnader i kortsiktiga ekonomiska intressen mellan yrkeskategorier och tenderar att bygga in dem i institutionerna. Dessutom begränsar den korporativa modellen utjämningen genom att utesluta dem som inte förvärvsarbetar samt ibland också de allra högsta inkomstgrupperna.

Också i den frivilligt statsunderstödda modellen kommer institutionerna att återspegla socio-ekonomiska skilljelinjer. Genom att skapa frivilliga försäkringskassor typiskt baserade på yrkesgrupper eller geografiska områden samt genom att kräva individuella avgifter har denna modell ofta varit av relevans främst för olika mellanskikt medan låginkomsttagarna har varit mindre väl täckta. Också den frivilligt statsunderstödda modellen kan därför väntas motverka koalitionsbildning mellan de sämst ställda och de mera lyckligt lottade samt skapa segmentering efter socio-ekonomiska linjer.

Institutionerna kan också påverka koalitionsbildning och intressedefinitioner bland medborgarna på ett indirekt sätt genom att de kan sägas innebära olika "strategier för jämlikhet." Dessa strategier kan definieras i termer av i vilken utsträckning de har en låginkomstprofil, dvs hur stor andel av de utbetalda ersättningarna för ett program som går till de sämst ställda. Graden av låginkomstprofil varierar mellan olika typer av institutioner. Vad vi inledningsvis har kallat Robin Hood principen med en mycket kraftig låginkomstprofil är inbyggd i den behovsprövade modellen. De enhetliga ersättningarna i grundtrygghetsmodellen (liksom i många frivilligt statsunderstödda program) kan sägas återspegla principen om strikt likhet, men i relativa termer ger de mera åt låginkomsttagarna än åt de bättre ställda. De klart inkomstrelaterade ersättningarna i den generella standardtrygghetsmodellen kan sägas följa den bibliska Matteus-principen. Den ger i kronor räknat mera till de bättre ställda än till låginkomsttagarna och har inte heller relativt sett någon klar låginkomstprofil.

Genom vad man kan kalla positiv diskriminering, som gynnar de sämst ställda, skapar den behovsprövade modellen en sk nollsummekonflikt mellan de sämst ställda samt de bättre situerade och mellanskikten, som måste betala för de ersättningar som går till de fattiga utan att själva får något direkt i gengäld. Den behovsprövade modellen kan därför väntas driva in en kil mellan de kortsiktiga ekonomiska intressena hos de sämst ställda och hos resten av befolkningen, som måste försöka skapa standardtrygghet genom privata försäkringar. De bättre ställda med-

borgarna får här ingen rationell grund för att i sin intressesfär inkludera de sämst ställda, som därför måste förlita sig på välviljan hos de mera lyckligt lottade.

Som William Beveridge (1942) underströk syftar grundtrygghetsmodellens enhetsbelopp enbart till att skapa ett lågt ställt säkerhetsnät, medan också här de bättre ställda förväntas skydda sin invanda levnadsstandard längs olika privata vägar. Socialförsäkringarna i grundtrygghetsmodellen kan därför väntas bli en angelägenhet främst för olika arbetarkategorier, medan tjänstemän och andra bättre ställda grupper kommer att försöka skaffa sig privata försäkringar. Också grundtrygghetsmodellen kommer därför troligen att åtskilja intressena hos de högre och de lägre inkomstskikten.

I motsats till de korporativa och de frivilligt statsunderstödda programmen omfattar den generella standardtrygghetsmodellen alla medborgare inom samma program. Genom att ge grundtrygghet åt alla medborgare men också klart inkomstrelaterade ersättningar till alla förvärvsarbetande sammanför denna modell låginkomsttagare och bättre situerade inom samma institutionella struktur. De klart inkomstrelaterade ersättningarna kan förväntas minska efterfrågan på privata försäkringar. Därför kan den generella standardtrygghetsmodellen väntas skapa relativt goda förutsättningar för koalitioner som omfattar både medelklassen och arbetarklassen. Genom att den erbjuder förhållandevis höga ersättningar pressas höginkomsttagarna här inte till att söka särlösningar för sig själva. Deras strävan att förbättra sin egen situation kan inom ramen för den generella modellen därför komma att hjälpa inte bara dem själva utan också låginkomstgrupperna (Hirschman 1970).

Debatten om välfärdsstatens fördelningseffekter har nästan uteslutande handlat om hur tillgängliga ekonomiska medel bäst skall omfördelas. Däremot har man i stort sett gått förbi frågan om vad som påverkar hur mycket medel som finns att omfördela, dvs omfördelningsbudgetens storlek. Den slutliga graden av omfördelning kan antas bero både på storleken av omfördelningsbudgeten i kronor och på graden av låginkomstprofil hos de fördelade beloppen, dvs hur stor andel av de totala utgifterna som går till de sämst ställda. Utan att specificera någon fullständig formel för vilka faktorer som påverkar utfallet av omfördelningen och hur det sker kan vi anta, att det här finns ett multiplikativt element så att *slutlig omfördelning* delvis är en funktion av *graden av låginkomstprofil x omfördelningsbudgetens storlek*.

Att man i debatten har förbisett betydelsen av omfördelningsbudgetens storlek är olyckligt eftersom vi, som ovan skisserats, kan vänta oss att finna ett omvänt förhållande mellan graden av låginkomstprofil och storleken på den omfördelningsbudgeten så att *ju starkare låginkomstprofil, desto mindre blir omfördelningsbudgeten*. Ett sådant utbytesförhållande pekar på att det inte går att samtidigt maxi-

mera både låginkomstprofilen och omfördelningsbudgetens storlek. Om välfärdsstatens institutioner bidrar till att sammanföra resurser och risker samt till att skapa koalitioner, som omfattar både mellanskikten och arbetarklassen, kan detta öka omfördelningsbudgetens storlek.¹⁷ Man kan därför vänta sig att institutionerna inom den generella standardtrygghetsmodellen kommer att skapa den bredaste basen för stöd för välfärdspolitiken och en stor omfördelningsbudget. Eftersom den bygger på inkomstrelaterade ersättningar kan också den korporativa institutionsmodellen väntas ha en relativt stor omfördelningsbudget, även om den i princip utesluter den ej yrkesverksamma befolkningen och segmenterar de förvärvsarbete i olika yrkeskategorier. Trots stor täckningsgrad bör den generella grundtrygghetsmodellen på grund av sina låga enhetsersättningar leda till en mindre omfördelningsbudget än vad man har i den korporativa och i den generella standardtrygghetsmodellen. Den behovsprövade modellen kan väntas leda till den minsta omfördelningsbudgeten.

För att empiriskt belysa och försöka testa ovan skisserade hypoteser skall vi här först se på sambandet mellan institutionella strukturer och graden av ojämlikhet och fattigdom i de länder för vilka vi har relevanta data. Om vi här finner det förväntade sambandet återstår det att försöka belägga de kausala processer, som antagits förmedla effekterna från institutionerna till utfallet av omfördelningen. Inom ramen för denna artikel och med nu tillgängliga data kommer vi att bara delvis kunna göra detta genom att följa och verifiera de olika stegen i de antagna kausala processerna.

I den utsträckning vi kan belägga de olika stegen i de omfördelning processerna ger detta stöd för våra hypoteser.¹⁸ De institutionella strukturerna är dock bara en del av de många faktorer som kan påverka inkomstfördelningen i ett land (Hicks & Misra 1993, Huber, Ragin & Stephens 1993). Politiska traditioner, befolkningens demografiska sammansättning, skillnader i arbetskraftsdeltagande, nivå på arbetslöshet, lönesättningsformer och näringslivets struktur hör till de övriga faktorer som här är av relevans.¹⁹ Vi kan därför bara hoppas på en partiell överensstämmelse mellan våra hypoteser och jämförande empiriska data. Som ofta är fallet i komparativa studier råder det också här inte sällan brist på goda kvantitativa indikatorer och man får nöja sig med tillgängliga och ibland bristfälliga alternativ.

Institutioner, ojämlikhet och fattigdom

Enligt ovan skisserade kausala processer kan vi vänta oss avsevärda skillnader i graden av inkomstojämlikhet och fattigdom mellan länder med olika institutionella former för socialförsäkring. Nivåerna av fattigdom och ojämlikhet kan väntas vara

högst i länder med institutioner av den behovsprövade modellen eller grundtrygghetsmodellen men lägst i den generella standardtrygghetsmodellen medan de korporativa institutionerna kan väntas komma någonstans däremellan.

För 11 av våra 18 länder kan vi använda mikrodata från undersökningarna av hushållsinkomster i Luxembourg Income Study (LIS). Dessa analyser begränsas till följande länder (år för inkomstdata inom parentes): Australien (1985), Finland (1987), Frankrike (1984), Kanada (1984), Nederländerna (1987), Norge (1987), Sverige (1987), Schweiz (1982), Storbritannien (1986), Tyskland (Väst-) (1984) och USA (1986). Analyserna har gjorts för hela befolkningen, befolkningen i arbetsför ålder (25-59 år) samt de äldre (över 65 år). (I Bilaga A finns en närmare beskrivning av använda metoder och mått.)

Studier av inkomstfördelning utgår vanligen ifrån att hushållet är den enhet inom vilket inkomster kan antas fördelas.²⁰ När man använder inkomstfördelningen för att bedöma ekonomiskt välstånd måste dock invididen tas som observationsenhet. I jämförelser mellan hushåll av olika storlek är det rimligt att väga hushållsinkomsterna efter analet personer i hushållet och ta hänsyn till möjligheterna för större hushåll att ekonomisera genom att ge olika vikter till den första och till "övriga" hushållsmedlemmar (Buhman m fl 1988). Därför dividerar man inkomsten i varje hushåll med en ekvivalensskala, som återspeglar antalet hushållsmedlemmar. Denna justerade hushållsinkomst vägs sedan på ett sådant sätt att varje hushållsmedlem får en lika stor vikt (se Bilaga A). I våra analyser av inkomstfördelning använder vi den sk standardmodellen, där begreppet disponibel inkomst avser kontanta nettoinkomster efter direkta skatter, socialförsäkringsavgifter och offentliga kontanta överföringar (Ringen 1987; se kritiken i Whiteford 1993). Starka argument talar för att behov och välfärd skall ses i relativa termer (dvs att en individs välfärd i viss mån bestäms av hennes position i förhållande till andra, se Goodin 1990). Vi använder därför den traditionella Gini-koefficienten för att få en helhetsbeskrivning av graden av ojämlikhet. Därtill studerar vi särskilt dem med de lägsta inkomsterna definierade som fattiga. Det är välkänt att mätningarna av fattigdom stöter på väsentliga problem och skönsmässiga bedömningar (Kangas & Ritakallio 1995). Bland de äldre finner man t ex en hopklumpning av personer nära den inkomstnivå som bestäms av minimipensionerna (Palme 1998). Här definierar vi andelen fattiga i ett land som den procent av befolkningen som har högst 50 procent av medianinkomsten i landet.

I *Tabell 2* kan man se att vår institutionella typologi är av relevans för nivån på inkomstojämlikhet och fattigdom i olika länder. De LIS-baserade analyserna beskriver fördelningen av hushållsinkomster i de 11 länder för vilka vi har data som täcker hela inkomstbildningsprocessen. Vi kan här se avsevärda skillnader i in-

komstojämlikhet och fattigdom mellan länder med olika typer av institutioner. För hela befolkningen, befolkningen i arbetsför ålder och för de äldre är inkomstojämlikheten lägst i de tre länder som har den generella standardstrygghetsmodellen, dvs Finland, Norge och Sverige. Bland länder med grundtrygghetsmodellen är variationerna i Gini-koefficienterna ganska stora. De högsta siffrorna för inkomstojämlikhet finns i länderna med grundtrygghetsmodellen eller den behovsprövade modellen, dvs USA, Schweiz, Australien och Storbritannien. Ojämlikheten är lägre i Kanada och särskilt i Nederländerna. De två länderna med korporativa institutioner, dvs Frankrike och Tyskland, kommer här i en mellanposition.

Tabell 2: Sociala utgifter som procent av BNP efter typ av institutionella socialförsäkringsmodeller i 18 OECD länder 1985.

Institutionell modell för socialförsäkring	Ojämlikhet (Gini)			Fattigdomskvot (%) ^a		
	Befolkningskategori			Befolkningskategori		
	Total	25-59 år	65+ år	Total	25-59 år	65+ år
GENERELL STANDARDTRYGGHET						
Finland	.231	.205	.219	4.1	1.6	3.9
Norge	.232	.218	.241	3.5	2.9	2.6
Sverige	.215	.194	.182	4.9	2.6	1.4
KORPORATIV						
Frankrike	.292	.292	.287	8.5	8.0	1.9
Tyskland (Väst-)	.243	.235	.278	5.8	5.3	5.3
GRUNDTRYGGHET						
Kanada	.279	.277	.257	10.9	10.9	4.9
Nederländerna	.252	.254	.220	5.8	3.5	0.2
Schweiz	.320	.305	.355	7.4	5.8	11.9
Storbritannien	.293	.293	.242	13.2	11.0	9.2
USA	.333	.327	.355	17.9	17.8	17.5
BEHOVSPRÖVAD						
Australien	.310	.301	.279	9.1	9.3	5.2

^a Under 50% av medianinkomsten

Ett likartat mönster ser vi också beträffande fattigdomsnivåerna. Med några få undantag finns de lägsta fattigdomsnivåerna i de tre länderna med den generella standardtrygghetsmodellen. Bland länderna med grundtrygghetsmodellen är varia-

tionerna betydande också när det gäller fattigdomsnivåer. Nederländerna närmar sig här länderna med den generella standardtrygghetsmodellen medan USA har de högsta fattigdomsnivåerna. Med sin behovsprövade modell har också Australien förhållandevis höga fattigdomsnivåer. Återigen kommer de två korporativa länderna, Frankrike och Tyskland, i en mellanläge. Dessa resultat ger alltså ett avsevärt stöd för vår hypotes att välfärdsstaternas institutioner är av betydelse för fördelningsprocesserna i västländerna.

Budgetstorlek, behovsprövning och omfördelning

Som ovan nämnts väntar vi oss att de största budgetarna tillgängliga för omfördelning skall finnas i länderna med den generella standardtrygghetsmodellen, följda i avtagande ordning av länderna med korporativa, grundtrygghets- och behovsprövade institutionella modeller. Den minst bristfälliga indikatorn på den relativa storleken hos omfördelningsbudgetarna, som nu är tillgänglig för våra 18 länder, utgörs av de data som International Labour Organization (ILO) publicerat om sociala utgifter. Dessa data inkluderar utgifter för kontanta inkomstöverföringar samt också sjukvårdsutgifter (ILO 1992).²¹ Utgiftssiffrorna här avser år 1985. Vid den tidpunkten fanns det avsevärda skillnader i arbetslöshetsnivåer mellan våra länder. Utgifterna för arbetslöshet som procent av BNP varierade från 0,7 i Norge till ca 3,5 i Belgien, Danmark och Irland. De direkta utgifterna för arbetslöshet beror dels på ersättningsnivåerna i arbetslöshetsförsäkringen men återspeglar i huvudsak nivån på arbetslösheten (Kangas & Palme 1991b). I *Tabell 3* ser vi dels de sammanlagda sociala utgifterna för år 1985 men också deras storlek när utgifterna för arbetslösheten har dragits bort.

Siffrorna i tabell 3 bekräftar i stora drag den förväntade rangordningen mellan institutionella typer och budgetarnas storlek. Några länder med grundtrygghetsmodellen eller den korporativa modellen har dock utgiftsnivåer som närmar sig den i länderna med den generella modellen. När vi tar bort utgifterna för arbetslöshet har två av de tre länderna med den generella modellen, dvs Sverige och Finland, de högsta utgiftsnivåerna. Finland har dock fortfarande förhållandevis låga nivåer, något som återspeglar en relativt låg andel äldre men också andra faktorer som närmare diskuteras här nedan. Med Japan som undantag är utgiftsnivåerna relativt höga i de korporativa länderna. I grundtrygghetsländerna är utgiftsnivåerna i genomsnitt lägre men här finner vi återigen avsevärda variationer. Australien med sin behovsprövade modell har som väntat den lägsta utgiftsnivån.

Stämmer vår hypotes om att det finns ett positivt samband mellan storleken på omfördelningsbudgeten och graden av omfördelning och ojämlikhet? För att få

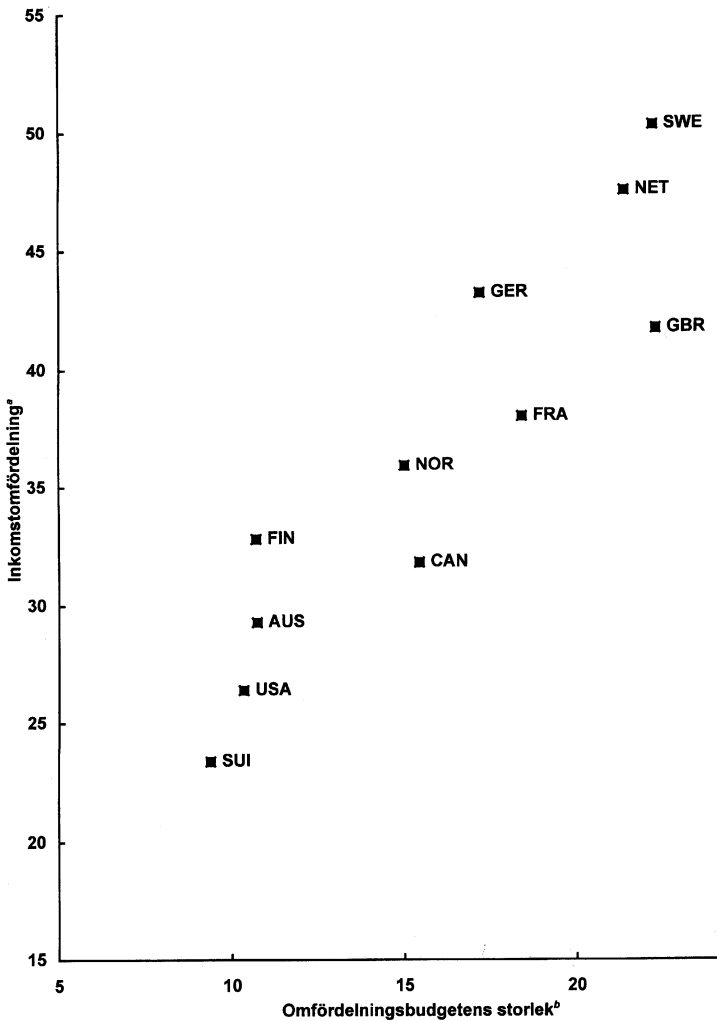
Tabell 3: Ojämlighet (Gini) och fattigdomskvoter för disponibel inkomst i elva OECD-länder cirka 1985 in olika befolkningsgrupper efter socialförsäkringsmodell.

Institutionell modell för socialförsäkring	Totala sociala utgifter	Totala social utgifter minus utgifter på arbetslöshetsersättningar
GENERELL STANDARDTRYGGHET		
Finland	21.3	20.8
Norge	28.0	27.3
Sverige	29.5	28.8
<i>Medelvärde</i>	<i>26.3</i>	<i>25.6</i>
KORPORATIV		
Belgien	26.4	22.5
Frankrike	27.3	24.5
Italien	20.5	19.7
Japan	11.1	10.7
Tyskland (Väst-)	23.3	21.8
Österrike	24.3	23.5
<i>Medelvärde</i>	<i>22.5</i>	<i>20.5</i>
GRUNDTRYGGHET		
Danmark	27.5	24.3
Irland	21.8	18.2
Kanada	15.6	12.3
Nederländerna	28.2	24.9
Nya Zeeland	14.6	14.0
Schweiz	13.5	13.2
Storbritannien	19.4	17.6
USA	12.0	11.6
<i>Medelvärde</i>	<i>19.1</i>	<i>17.0</i>
BEHOVSPRÖVAD		
Australien	9.9	8.6

bort effekterna av ojämlikhet i marknadsinkomster (bruttoinkomster från arbete och kapital) mellan länderna studerar vi *omfördelningen av inkomster* i termer av den relativa minskningen i Gini-koefficienter när vi jämför fördelningen av marknadsinkomster med fördelningen av disponibla inkomster (dvs efter skatter och transfereringar, se definitioner i Bilaga A). Vi presenterar här resultaten när det gäller hela befolkningen (bilden baserad på siffrorna för åldersgruppen 25-59 år är likadan men kan av utrymmesskäl inte ges här). Här mäter vi *omfördelningsbudgetens storlek* i ett land som storleken på transfereringar i procent av bruttokinkomsterna (definierade som inkomster före skatter men efter transfereringar).

Vi stöter här dock också på brister i datauppgifterna som minskar jämförbarhe-

Figur 2: Omfördelningsbudgetens storlek och inkomstomfördelning i elva OECD-länder.

^a Inkomstomfördelning = relativ minskning av Gini från marknadsinkomst till disponibel inkomst

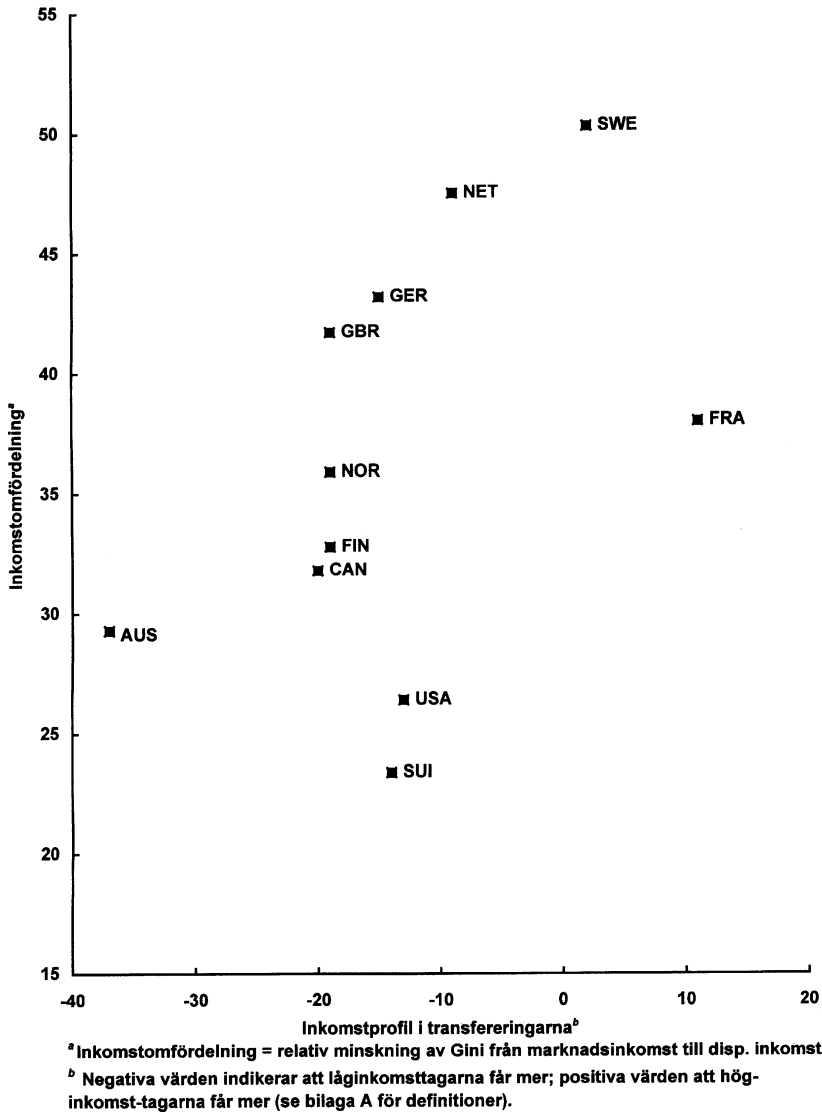
Figur 2 visar fördelningen av länder efter två variabler, dels den omfördelnde budgetens storlek, dels graden av omfördelning av inkomster genom skatter och transfereringar. Korrelationen mellan dessa två variabler är stark ($r = 0,92$). Den lägsta graden av omfördelning finns i två länder med grundskyddsmodellen – Schweiz och USA – samt i Australien med dess behovsprövade modell. Dessa tre länder har också de minsta omfördelnde budgetarna. Två av de största budgetarna finns i Sverige och i Nederländerna, som också har den största omfördelningen. De två korporativa länderna, Frankrike och Tyskland, har ganska stora omfördelnde budgetar samt också ganska stora reduktioner i Gini-koefficienterna.

ten mellan länder – välkända problem i alla jämförande studier. Här har Finland med sin generella modell enligt våra LIS-data inte en stor omfördelande budget utan kommer i stället lågt ned i rangordningen. Detta återspeglar att den finska motsvarigheten till ATP administreras av privata försäkringsbolag och i LIS-data därför inte räknas in bland offentliga transfereringar, trots att detta pensionssystem har skapats och finansieras genom lagstiftning och därför måste betraktas som ett offentligt program. Också Norge får här genomsnittliga utgifter trots sin generella modell. Detta återspeglar dels att Norge har en hög pensionsålder (67 år) och dels att man har en genom lagstiftning bestämd arbetsgivareperiod i sjuk- och arbets-skadeförsäkringen, varför dessa utgifter i LIS-data markeras som marknadsinkomster.²² Kanada har en genomsnittlig storlek på omfördelningsbudgeten men mindre omfördelning än Norge. I motsats till vad man kunde vänta sig med utgångspunkt i ILO-data om sociala utgifter har Storbritannien enligt LIS-data en omfördelningsbudget av ungefär samma storleksordning som Sverige och Nederländerna, något som kan återspegla dess höga arbetslöshetsnivå.

För att få ett mått på riktningen och styrkan i *fördelningsprofilen i en omfördelnde budget* använder vi här ett index som får negativa värden när transfereringarna främst går till personer med låga bruttoinkomster (låginkomstprofil) och positiva värden när de främst går till dem med höga bruttoinkomster (höginkomstprofil). Värden omkring noll pekar på fördelningsmässigt neutrala utfall. Vi ser i *Figur 3* att det där finns en tendens att ju mer transfereringarna går till låginkomsttagarna (dvs värdena på fördelningsprofilen är negativa), desto mindre blir omfördelningen. Sambandet mellan vårt mått på inkomstprofil och graden av omfördelning är dock måttligt ($r = 0,45$). Transfereringssystemen i Sverige och Nederländerna, som knappast har någon låginkomstprofil, leder till den största omfördelningen. Frankrike, där transfereringarna mer än i andra länder har en höginkomstprofil, har ändå en genomsnittlig omfördelningsgrad. Australien, som genom sitt behovsprövade system har en kraftigare låginkomstprofil i sina transfereringar än något annat land, har däremot en lägre grad av omfördelning än alla andra länder med undantag av Schweiz och USA. Bland de många länder, som har en måttlig låginkomstprofil, har man mycket skiftande nivåer på omfördelningen.

Man skulle här kunna hävda att i länder med grundtrygghetsmodellen kan de låga enhetsbeloppen utbetalda via socialförsäkringarna kompletteras och kompenseras genom mera generösa inkomst- och behovsprövade program. Detta stämmer dock inte. I stället finns det ett positivt om än relativt svagt samband ($r = 0,48$) mellan vårt index på omfördelningsprofilen i överföringarna genom socialförsäkringar och den relativa storleken på inkomst- och behovsprövade ersättningar i ett land.²³ Det finns här alltså en tendens att länder med socialförsäkringar riktade främst till

Figur 3: Inkomstprofil i transfereringarna och inkomstomfördelning i elva OECD-länder.

Sambandet mellan måtten på omfördelningsprofilen och på storleken omfördelningsbudgeten är positivt om än ganska lågt ($r = 0,49$). Detta samband pekar ändå på att som vår hypotes antar finns det en tendens till ett utbytesförhållande mellan en stark låginkomstprofil i omfördelningen och omfördelningsbudgetens storlek. Tendensen är alltså att ju kraftigare låginkomstprofilen är, desto mindre blir den kaka man har att omfördela.

de sämst ställda inte bara har förhållandevis små budgetar för omfördelning via socialförsäkringarna utan också har begränsade program för de fattiga. Länder som de nordiska med stora välfärdsstater har inte bara stora inkomstöverföringar genom socialförsäkringarna utan kan också få legitimitet för avsevärda utgifter till de sämst ställda vid sidan av de generella programmen.

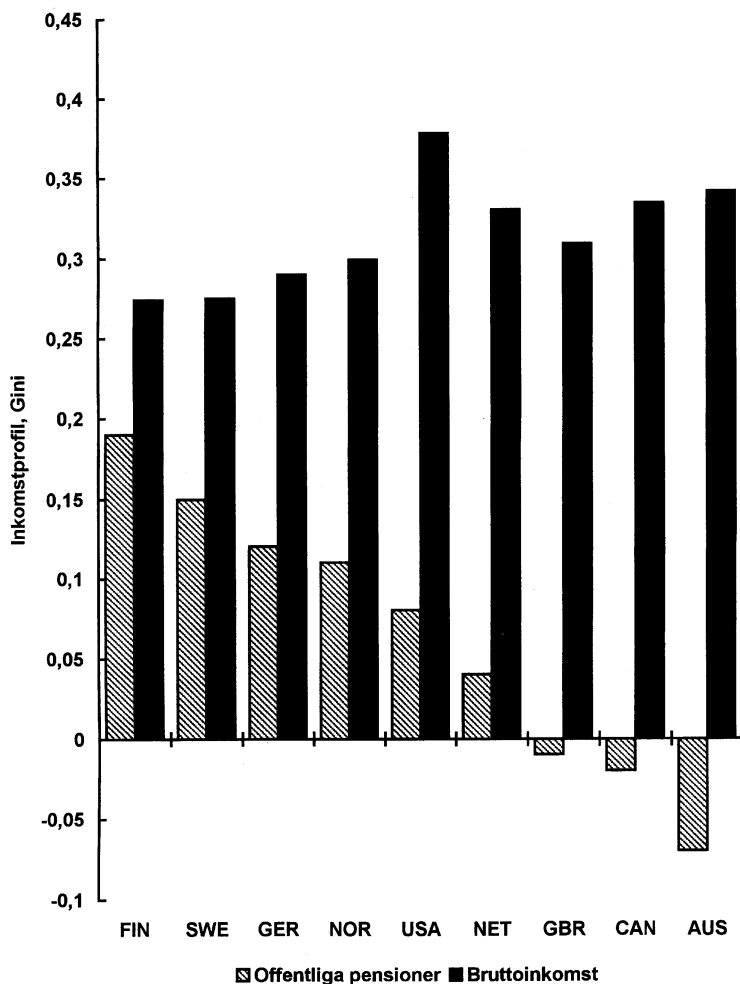
Inkomstjämlighet bland de äldre

I analysen av effekterna av socialförsäkringsinstitutionerna på ojämlikhet och fattigdom utgör de äldre en intressant probersten. De äldres ekonomiska situation bestäms av deras tidigare ekonomiska aktiviteter samt av offentliga transfereringar och kommer därmed att återspegla de kumulativa effekterna av krafter på marknaderna liksom inom politiken. De offentliga överföringarna kan dock väntas spela en större roll för de äldre än för den förvärvsarbetande befolkningen. Den politiska målsättningen att undvika fattigdom och att utjämna inkomstfördelningen får troligen större stöd bland väljarna om det gäller de äldre än om det gäller förvärvsarbetande. Många har dock fruktat att "inkomstrelaterade (pensions)system ... kan vidmakthålla existerande inkomstklyftor över livscykeln" (Mitchell, Harding & Gruen 1994:324).

På grund av relateringen till tidigare inkomster har de offentliga pensionerna troligen större ojämlikhet i de generella och de korporativa modellerna än i grundtrygghetsländerna. I den behovsprövade modellen är ju de offentliga pensionerna förbehållna personer med låga inkomster. Data från LIS tillåter oss att för nio länder studera konsekvenserna av dessa skillnader i de offentliga pensionssystemen på ojämlikheten bland de äldre under mitten av 1980-talet.²⁴ När vi ser på profileringen av pensionerna finner vi de högsta positiva värdena (dvs den högsta graden av ojämlikhet) för de offentliga pensionerna i de tre länder som har en generell standard skyddsmodell (Finland, Sverige och Norge) samt i Tyskland, alla länder med förhållandevis höga maximipensioner (*Figur 4*). I grundtrygghetsländerna, dvs USA, Nederländerna, Storbritannien och Kanda, har de offentliga pensionerna en ganska neutral fördelningsprofil. I Australien med behovsprövade pensioner får profilmåttet däremot negativa värden, dvs pensionerna går främst till låginkomsttagarna.²⁵

Ojämlikheten i de offentliga pensionerna är dock bara en av de faktorer som påverkar inkomstjämligheten bland de äldre. Ser vi på ojämlikheten i sammanlagda bruttoinkomster bland de äldre (dvs från privata likaväl som från offentliga pensioner samt inkomster från sparande och förvärvsarbete) ändras bilden nästan helt. *Den lägsta ojämlikheten i sammanlagda bruttoinkomster finns nu i de fyra länder*

Figur 4: Inkomstprofil i de lagstadgade pensionssystemen och ojämlikhet i bruttoinkomst (Gini) bland de äldre i nio OECD-länder.

som har de mest ojämlika offentliga pensionerna, dvs i Finland, Sverige, Tyskland och Norge. Däremot har Australien med behovsprövade pensioner och en kraftig låginkomstprofil en mycket stor ojämlikhet i sammanlagda bruttoinkomster, nästan lika stor som i USA. Länder med ganska enhetliga pensionsbelopp – Nederländerna, Storbritannien och Kanada – har också högre ojämlikhet i sammanlagda inkomster bland de äldre än vad vi finner i länder med klart inkomstrelaterade pensioner.

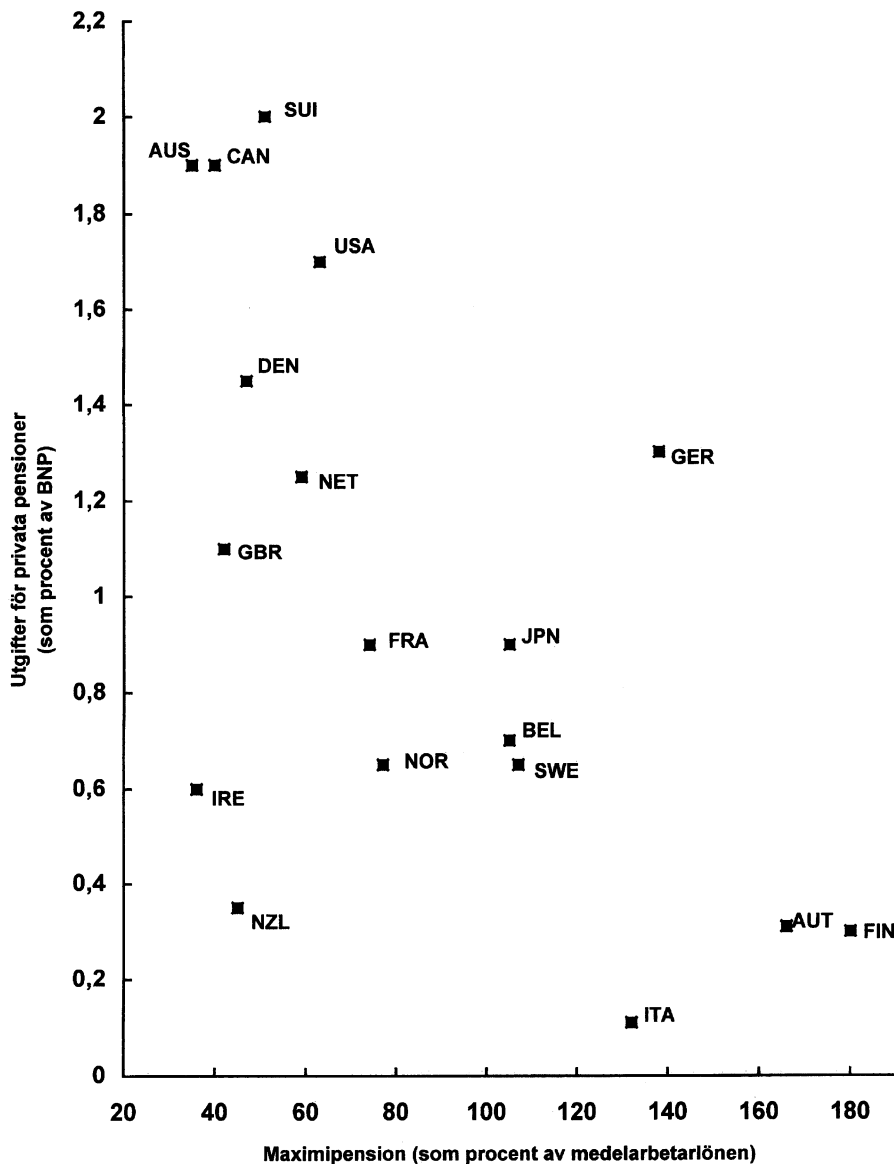
Hur skall vi förklara dessa ganska överraskande resultat? En faktor av betydelse för inkomstjämlighet mellan olika socialförsäkringsmodeller är den relativa roll som offentliga respektive privata transfereringssystem spelar. Efterfrågan på privata pensioner beror delvis på maximinivåerna i de offentliga pensionssystemen, som avgör om medelklassgrupperna och höginkomsttagarna får pensioner som återspeglar tidigare inkomster eller om de pressas till att skaffa sig privata pensioner. Den generella standardtrygghetsmodellen, som ger klart inkomstrelaterade pensioner till alla, kan förväntas leda till den minsta omfattningen av privata pensioner. Däremot kan den behovsprövade modellen liksom grundtrygghetsmodellen väntas leda till att många höginkomsttagare i dessa länder måste försöka skydda sin inkomstande levnadsstandard genom privata pensionsförsäkringar. Efterfrågan på privata pensioner kan väntas vara lägre i de korporativa länderna, där de förvärvsarbete får inkomstrelaterade pensioner. På grund av att taken för inkomster utesluter många höginkomsttagare från medlemskap i systemen och eftersom personer utanför arbetskraften inte är täckta kan privata pensioner dock förväntas spela en större roll där än i den generella modellen.

Vi har prövat dessa hypoteser genom att se på storleken på de privata pensionerna som andel av BNP gällande för år 1980 (Esping-Andersen 1990:84, Kangas & Palme 1991a). Från våra SCIP-data kan vi få fram uppgifter för samma år rörande den maximala nivån på de offentliga pensionerna för en ensamstående person uttryckt som procent av genomsnittliga förvärvsinkomster bland industriarbetare (efter skatter och sociala avgifter). I *Figur 5* ser vi att det finns ett måttligt negativt samband ($r = -0,53$) mellan nivån på de maximala pensionerna och storleken hos de privata pensionerna. Som procent av BNP är de privata pensionsutgifterna låga i länder med generell standardtrygghet (Finland, Norge och Sverige) och följs här av de korporativa länderna. Länderna med grundtrygghet eller behovsprövning har däremot större utgifter för privata pensioner.²⁶ De högsta nivåerna av privata pensioner finner vi alltså i det behovsprövade Australien samt i grundtrygghetsländerna (Schweiz, Kanada, USA, Danmark, Nederländerna och Storbritannien), där de maximala offentliga pensionerna utgör mindre än 60 procent av en genomsnittlig industriarbetarlön. Med sina ganska obetydliga privata pensioner utgör Irland och Nya Zeeland avvikande fall bland länderna med grundtrygghetsmodellen.²⁷ De högsta maximala pensionsnivåerna (motsvarande 120-180 procent av en genomsnittlig industriarbetarlön) finner vi i de tre korporativa länderna (Österrike, Italien och Tyskland) samt i Finland, där tjänstepensionerna inte har något inkomsttak. Med Tyskland som undantag har dessa länder också de minsta privata pensionssystemen. Det tyska undantaget kan återspegla att där har privat tjänstemännens pensionsprogram traditionellt uteslutit dem med de allra högsta inkom-

sterna, som fått söka sig privata pensioner.²⁸ Därtill har de som inte förvärvsarbetar, vanligen kvinnor, varit uteslutna från offentliga pensioner.

Figur 5: Maximipension (lagstadgad) och privata pensionsutgifter (cirka 1980) i 18 OECD-länder.

Dessa resultat pekar på att den institutionella strukturen hos de offentliga pensionssystemen och då främst den utsträckning i vilken dessa omfattar och ger standardtrygghet för höginkomsttagarna är av stor betydelse för efterfrågan på privata pensioner. I länder med generell standardtrygghet samt i de korporativa länderna tenderar de relativt höga maximibeloppen i de offentliga pensionerna att minska efterfrågan på privata pensioner. I länder med grundtrygghet eller behovsprövning måste dock de bättre situerade lita till privata lösningar för att försöka bevara sin invanda levnadsstandard efter pensioneringen. Bland de nio länder för vilka vi har data finns det ett starkt samband mellan storleken på de privata pensionsutgifterna och ojämlikheten i sammanlagda bruttoinkomster bland de äldre (rangkorrelation = 0,83). Dessa siffror stämmer överens med vår hypotes, att när offentliga pensioner ger standardtrygghet för höginkomsttagarna tenderar de att pressa ut privata pensioner samt övriga inkomstkällor som ofta är ändå mera ojämlika än de offentliga pensionerna. Resultatet blir att klart inkomstrelaterade generella offentliga pensioner kombinerade med folkpensioner i slutändan tenderar att skapa mindre ojämlika bruttoinkomster bland de äldre än vad behovsprövade pensioner och enhetspensioner gör.

Omfördelningsparadoxen

De institutionella modeller för socialförsäkringar som vi skisserat här har formats under ett sekel av konflikter mellan olika intressegrupper kring fördelningen av människans världsliga rikedomar. Dessa modeller implicerar olika slag av strategier för jämlikhet och är förbundna med olika stora roller för marknad och politik i fördelningsprocesserna. Därigenom kommer de att få olika konsekvenser för inkomstfördelning och fattigdom bland medborgarna. Våra resultat pekar på att den generella standardtrygghetsmodellen tenderar att minska ojämlikhet och fattigdom mera effektivt än vad institutioner med grundtrygghet och behovsprövning gör. Dessa resultat kan förvåna såväl forskare som politiker. De traditionella argumenten till stöd för behovsprövning och grundtrygghet har riktat in sig på fördelningen av de pengar som finns att fördela men har bortsett från tre viktiga förhållanden. (1) Storleken på de belopp som finns att fördela är inte given en gång för alla utan är beroende av utformningen av välfärdsstatens institutioner inom ett land. (2) Det finns en tendens till utbytesförhållande mellan graden av låginkomstprofilering i transfereringarna och storleken på de belopp som finns att omfördela. (3) Eftersom stora kategorier av medborgare inte kan eller inte vill skaffa sig privata inkomstrelaterade försäkringar och på grund av socio-ekonomiska selektionsprocesser kan utfallet av den marknadsdominerade fördelningen ofta bli ändå mera ojämlik än fördelningen i inkomstrelaterade offentliga program. En medvetenhet om dessa

faktorer gör det möjligt att förstå vad vi kan kalla *omfördelningsparadoxen*: *Ju mer vi riktar in de offentliga inkomstöverföringarna till de sämst ställda och ju mer vi försöker skapa jämlikhet genom lika stora offentliga överföringar till alla, desto mindre sannolikt är det att vi minskar fattigdom och ojämlikhet.*

Data baserade på LIS och SCIP har gjort det möjligt för oss att belysa kausala hypoteser om relationer mellan välfärdsstatens institutioner, omfördelningsprocessen och fördelningsutfall. Mot bakgrund av de svårigheter som möter oss i jämförande studier bör dock en del av våra resultat främst ses som fruktbara anvisningar för fortsatt forskning. Våra analyser pekar på att välfärdsstatens institutioner spelar en nyckelroll för uppkomsten av omfördelningsparadoxen. Dessa institutioner sätter ramarna för den relativa betydelse som marknad och politik kan få i fördelningsprocesserna liksom för typen av koalitionsbildningar mellan medborgare och intressegrupper. Effekterna på fattigdom och ojämlikhet synes vara störst i länder med den generella standardtrygghetsmodellen och minst i länderna med grundtrygghet. Erfarenheten från Australien pekar på att utbredd behovsprövning – trots att den bara utesluter de bäst ställda – inte är påtagligt framgångsrik när det gäller att minska fattigdom och ojämlikhet. Länderna som följer den korporativa modellen kommer här i en mellankategori. I alla dessa länder finns det dock faktorer av betydelse som vi här inte kunna ta med i analyserna, som t ex den relativa styrkan hos olika partigrupperingar samt ekonomiska faktorer som påverkar inkomstfördelningen. I en del länder, bl a USA, där rasfaktorn har ett klart samband med inkomster, kan institutionella avgränsningar bli förstärkta av rasmotsättningar (Quadagno 1994).

Vi betraktar institutioner som mellankommande variabler vilka återspeglar konflikter mellan olika intressegrupper samt påverkar medborgarnas sätt att uppfatta sina intressen och identiteter likaväl som koalitionsbildningen bland dem. Detta har i sin tur betydelse för storleken på de budgetar som blir tillgängliga för omfördelning liksom för det slutliga fördelningsutfallet. Att empiriskt testa dessa makro-mikro länkar mellan institutioner och formeringen av intressen och koalitioner är en stor utmaning för alla samhällsforskare. Här är bristen på relevanta mikro-data dock stor. Av indirekt relevans är dock att i länder med generell standardtrygghet pekar surveyundersökningar på att socialförsäkringarna har ett betydligt större stöd bland medborgarna än behovs- och inkomstprövade program (Forma 1996, Kangas 1995, Kangas & Palme 1993, Svallfors 1996).

I motsats till vad många forskare antagit synes klart inkomstrelaterade ersättningar var en förutsättning för, snarare än ett hot mot, minskad ojämlikhet. På grund av sina låga tak för inkomstrelatering kan modellerna med grundtrygghet och behovsprövning driva höginkomsttagarna att överge de offentliga programmen

och söka sig till privata lösningar. Ur jämlikhetssynpunkt är problemet med den korporativa modellen inte att ersättningarna är klart inkomstrelaterade. Den viktigaste skillnaden mellan den korporativa och den generella standardtrygghetsmodellen är i stället, att den korporativa modellen genom sina skilda program för olika kategorier av den förvärvsarbetande befolkningen framhäver och understryker socio-ekonomiska skiljelinjer mellan dem och därmed kan skapa särskiljande intressen mellan grupperna. Den generella standardtrygghetsmodellen kan däremot bidra till gemensamma intressen bland medborgarna genom att sammanföra medborgare med olika risker och resurser inom ramen för ett gemensamt program.

Den generella standardtrygghetsmodellen kräver höga skatter och resulterar i stora sociala inkomstöverföringar, något som ofta beskrivits som en onödig "rundgång."²⁹ Hos många forskare och politiker har detta skapat föreställningar om att den generella modellen blir ohållbar därför att den leder till ekonomisk ineffektivitet, budgetunderskott och skatterevolter bland medborgarna. Neoklassisk ekonomisk teori antar att genom s k skatteklar kommer höga skatter att förvrida marknadsmekanismerna samt minska incitamenten för arbete och därigenom minska ekonomisk effektivitet och tillväxt. Noggranna empiriska studier pekar dock inte på några svårare effekter på utbudet av arbetskraft (Atkinson & Mogensen 1993). I Sverige, prototypen för den generella standardskyddsmodellen, har man inte genom empiriska studier kunnat belägga någon eftersläpning i tillväxt som kan härledas till välfärdsstaten (Dowrick 1996, Korpi 1996).

Genom att erbjuda inkomstrelaterade ersättningar erbjuder den generella modellen incitament för arbete och undgår också de s k fattigdomsfällor som är knutna till behovsprövade ersättningar. När medborgarna ser att de får värdefullt utbyte av vad de betalar i skatt kommer deras nettolön inte att vara den enda grunden för incitament att arbeta. Om inbetalda skatter ger ett värdefullt utbyte för individen och det s k fripassagerarproblemet kan undvikas kan skatternas ev negativa effekter minska. Sådana faktorer kan förklara varför det är svårt att i jämförande studier finna stöd för den neoklassiska ekonomiska hypotesen, att höga skatter vanligen allvarligt försämrar ekonomisk effektivitet och tillväxt. Vad man däremot finner empiriskt stöd för är antagandet att den generella standardskyddsmodellen är mera framgångsrik när det gäller att minska ojämlikhet och fattigdom. Det fordras tydligen mycken "rundgång" för att föra över en del av de mera lyckligt lottades överskott till de sämst ställda.

I västländerna har trycket mot behovsprövning ökat sedan 1980-talet. Om målet är att minska fattigdom och ojämlikhet är detta en äventyrlig utveckling. I en sammanfattning av erfarenheterna av behovsprövning i USA, där behovsprövningen under många år varit en ledstjärna, skriver Lawson och Wilson (1995:706) att en

politik till stöd för de fattiga ”bör börja med en retorik som gör två saker: fokuserar på problem som inte bara gäller de fattiga men också arbetarklassen och medelklasserna, och betonar integrativa program som främjar sociala och ekonomiska framsteg för alla grupper i samhället, inte bara de verkligt missgynnade delarna av befolkningen.” Våra analyser här stöder en sådan rekommendation.

Med en lätt omskrivning av ett gammalt talesätt kan man säga att om vi försöker vinna kriget mot fattigdom genom bidrag koncentrerade på de fattigaste så kan vi möjligen vinna något slag men kommer troligen att förlora kriget. Men universalism är inte nog. För att bli verkningsfullt måste universalismen kombineras med en strategi för att minska ojämlikhet som baseras mer på Mattei predikan än på praktiken i Sherwoodskogen. ■

Bilaga A

Distinktionen mellan *grundtrygghet* och *generell standardtrygghet* i socialförsäkringarna baserar sig dels på i vilken utsträckning ersättningarna är relaterade till tidigare inkomster, dels på programmens täckningsgrad i relevanta befolkningsgrupper. Eftersom det finns skillnader i hur inkomstrelateringen fungerar för korttidsersättningar jämfört med pensionsförmåner har vi använt delvis olika kriterier när det gäller att bestämma graden av inkomstrelatering för sjukpenning och ålderspension. I båda fallen är emellertid den avgörande faktorn i vilken utsträckning maximi-ersättningarna i de lagstadgade programmen ger högre förmåner än de som ges till en typisk arbetare i tillverkningsindustrin. Det handlar här alltså om de offentliga programmen ger standardtrygghet åt dem med högre inkomster, något som avspeglar i vilken utsträckning medelklassen är inkluderad i trygghetssystemen.

På ålderspensionens område använder vi maximipensionen (netto) för att mäta graden av inkomstrelatering. Maximipensionens nivå anges av kvoten mellan den högsta pensionen (efter skatt) i relation till medelarbetarlönen (efter skatt). Vi klassificerar en maximipension som är minst 10 procent högre än arbetarpensionen som standardtrygghet, dem därunder som grundtrygghet. I sex av de åtta grundtrygghetsländerna är maximipensionen lika stor som arbetarpensionen. Undantagen är Schweiz och Storbritannien där maximipensionen ersätter 52 procent respektive 61 procent av medelarbetarlönen men ändå inte ger tio procent mer än ersättningsnivån för arbetarpensionen. I de länder som klassificerades i den generella standardtrygghetsmodellen ersätter maximipensionen 76 procent av medelarbetarlönen i Norge och 101 procent i Sverige, vilket är mer än tio procent högre än pensionen för en typisk arbetare. Finland saknar formell maximipension (dvs. tak på förmånssidan) vilket innebär att det är oproblemiskt att klassificera den som standardtrygghet. I de grundtrygghetsländer, som tillämpat den sk försäkringsvarianten är pensionernas täckningsgrad (som procent av befolkningen mellan 15 och 64 år) 52 procent i Irland, 59 procent i Storbritannien och 67 procent i USA. I de andra länderna med grundtrygghet och i standardtrygghetsländerna är hela befolkningen täckt.

För sjukpenningen har vi använt relationen mellan bruttoersättningen och bruttomedellönen för en industriarbetare. Under 1985 hade de åtta grundtrygghetsländerna maximiersättningar i sjukpenningförsäkringen som inte översteg dem som gällde för en typisk arbetare. I länderna i den generella standardtrygghetsmodellen så är maximiersättningsnivån mer än 10 procent högre än den som gäller för en typisk industriarbetare. Täckningsgraden som procent av arbetskraften är 73 i Irland, 80 i Storbritannien och 89 i Kanada medan USA saknar federalt lagstadgad sjukpenningförsäkring. I övriga grundtrygghetsländer och i standardtrygghetsländerna är

täckningsgraden universell.

I de analyser som baserar sig på Luxembourg Income Study (LIS) och som avser ojämlikhet och fattigdom är det vårt syfte att studera olika befolkningsgrupper, över och under normal pensionsålder. Eftersom den formella pensionsåldern skiljer sig mellan länderna och den tillämpas mer eller mindre strikt, har vi valt att definiera den äldre befolkningen som personer över 65 år (förutom i Norge där vi använt den formella pensionsåldern 67 år). När vi avgränsar befolkningen i arbetsför ålder vill vi undvika att få med studerande och sådana som av olika skäl lämnat arbetskraften i förtid och väljer därför att se på gruppen mellan 25 och 59 år. För att förbättra jämförbarheten i analysen av totalbefolkningen exkluderar vi här personer under 20 år (i den svenska hushållsinkomststatistiken, till exempel, definieras alla över 18 år som självständiga hushåll, oavsett om de bor kvar hemma eller inte, något som försvårar jämförelser).

Den ekvivalensskala som använts ger vikten 1 till den första vuxna, 0,7 till den andra vuxna och 0,5 till alla ytterligare personer i ett hushåll oavsett ålder. Den här skalan har använts av OECD. Valet av ekvivalensskala är mycket viktigt när hushåll av olika storlek skall jämföras, t ex barnfamiljer och andra familjer. När mer likartade hushållskategorier jämförs är resultaten mindre påverkade av ekvivalensskalan (se Buhman et al 1988).

För att ta hänsyn till skillnader mellan länderna i fråga om marknadsinkomster studerar *inkomstomfördelningen* som den relativa minskningen i inkomstojämlikhet när vi går från marknadsinkomster till disponibel inkomst, dvs efter det att vi tagit hänsyn till hur skatter och transfereringar påverkat hushållens inkomster. I definitionen av omfördelning följer vi Kakwani (1986):

$$\text{Inkomstomfördelning} = \text{Gini}_{\text{marknadsinkomst}} - \text{Gini}_{\text{disponibel inkomst}} / \text{Gini}_{\text{marknadsinkomst}}$$

Omfördelningsbudgetens storlek uttrycks som transfereringarnas procentuella storlek i relation till bruttoinkomsterna. För att indikera hur inkomsterna fördelar sig mellan olika inkomstklasser har vi beräknat deras *inkomstprofil*. Det har gått till så att vi först rangordnade alla individer utifrån storleken på deras bruttoinkomst och sedan fördelade vi transfereringarna efter detta kontinuum. Den här indikatorn är ekvivalent med det mått som Fields (1979) kallat faktor-Gini koefficient och som Kakwani kallat koncentrations-index. Detta mått på inkomstprofil antar värdet -1 om den fattigaste personen får alla transfereringar, värdet 0 om alla får lika mycket, och värdet 1 om den rikaste personen får alla transfereringar. De index som redovisats i figurer och tabeller har alla multiplicerats med 100.

Noter

*Författarna står här i alfabetisk ordning och har lika ansvar för denna artikel. Tidigare versioner av manuskriptet har presenterats på konferenser med International Sociological Association i Bielefeld 1994, den britiska Social Policy Association i Liverpool 1994, ISA:s forskningskommittéer för Social Stratification i Stockholm och för Poverty, Social Welfare and Social Policy i Canberra 1996 samt på konferensen inom forskningsprogrammet "Välfärdsstat i brytningstid" i Stockholm 1997 och på några seminarier. Vi tackar deltagarna i dessa, Johan Fritzell, Rune Åberg samt anonyma granskare av manuskriptet för värdefulla kommentarer. Artikeln ingår i ett forskningsprogram understött av Riksbankens jubileumsfond, Socialvetenskapliga forskningsrådet och Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. En tidigare version av artikeln finns i *American Sociological Review*, vol. 63, 1998.

¹ Som bekant avskaffades det nationella AFDC programmet av president Clinton 1997 och ersattes med olika former av program på delstatsnivå.

² Vår översättning från engelskan här liksom i det följande.

³ Esping-Andersen synes här vara influerad av den dualistiska inställning som länge funnits inom de nordiska arbetarrörelserna. T ex Gustav Möller, under lång tid socialminister i socialdemokratiska regeringar och ofta betraktad som grundaren av den moderna svenska välfärdsstaten, var starkt emot införandet av inkomstrelaterade ersättningar i den svenska sjukförsäkringen.

⁴ Dessa 18 länder är valda enligt principen om "mest jämförbara fall" (Lijphart 1975). Här ingår bara OECD-länder som sedan det andra världskriget har varit politiska demokratier och som har minst en miljon invånare (för presentationer av data se Korpi 1989, Palme 1990). SCIP-basen är under uppbyggnad på Institutet för social forskning (SOFI).

⁵ För presentationer av LIS-basen se Smeeding, O'Higgins & Rainwater (1990), Buhman m fl (1988). Analyserna har här begränsats till de 11 länder för vilka LIS-data var tillgängliga 1994 och som hade detaljerade uppgifter om de olika stegen i inkomstbildningsprocessen.

⁶ Esping-Andersen (1990:69-77) baserar sin typologi på sju indikatorer, nämligen antalet yrkesmässigt åtskillbara pensionssystem, försäkringarnas täckningsgrad i befolkningen, skillnaden mellan genomsnittliga och maximala ersättningsnivåer samt på den relativa storleken på utgifterna för statsanställdas pensioner, privata pensioner och privat hälsovård.

⁷ Sociala tjänster och social service utgör andra viktiga delar men kan inte analyseras här.

⁸ Som en följd av invandring har flertalet västländer nu växande andelar personer som är bosatta där utan att vara medborgare. Här använder vi termen medborgare för att omfatta alla bosatta i landet.

⁹ Här bör man observera att en programmen i vissa länder formellt är inkomstrelaterade men har tak för ersättningar som är så pass låga att flertalet får ungefär lika ersättning.

¹⁰ Termen "korporativ" används här i dess ursprungliga innebörd av statsinducerat samarbete mellan anställda och arbetsgivare inom olika sektorer av näringslivet. I det tal som lästes upp i *Reichstag* den 15 februari 1881, där de kejsarliga förslagen till kommande socialförsäkringar fördes fram, användes uttrycket "korporative Verbände" för att beskriva den här typen av organisationer (*Deutsche Reichstag* 1881).

¹¹ Dessa korporativa program har alltid klart inkomstrelaterade ersättningsnivåer.

¹² Den frivilligt statsunderstödda modellen har främst förekommit inom sjukförsäkring och arbetslöshetsförsäkring. Under 1985 fanns denna modell i arbetslöshetsförsäkringarna i tre länder, nämligen Danmark, Finland och Sverige.

¹³ T ex i USA, där pensionsprogrammet (Social Security) enligt vår klassificering är ett grundtrygghetsprogram av "försäkringsvarianten" med en något ofullständig täckningsgrad och bara tämligen låg grad av inkomstrelatering, finns det samtidigt stora behovsprövade program som AFDC och "Food Stamps." I Sverige är socialbidragen behovsprövade och bostadsbidragen inkomstprövade.

¹⁴ I Australien har frågan om behovsprövning eller universalism då och då aktualiserats. Inom pensionssystemet har kriterierna för behovsprövningen gradvis liberaliserats. Eftersom den behovsprövade modellen har fått så stor uppmärksamhet i den socialpolitiska debatten (Castles 1985) är det viktigt att analysera fördelningseffekterna av denna modell.

¹⁵ Under den s k Meiji Restaurationen mot slutet av 1800-talet var den japanska statsledningen influerad av den tyska socialpolitiska modellen och försökte att modifiera den för japanska förhållanden.

¹⁶ Som Baldwin (1990) betonat kan sådana riskgrupper spela en avsevärd roll i socialpolitikens utveckling men dock inte primärt som oberoende, pådrivande krafter. I stället skapas riskgrupperna delvis av socialförsäkringsinstitutionerna men när de bildats kan de tillvarata sina speciella intressen.

¹⁷ Omfördelningsbudgeten finansieras genom beskattning med olika grad av progressivitet. De ovan skisserade principerna för omfördelning kan antas gälla också på

finansieringssidan. Våra följande empiriska studier gäller den samlade omfördelningen genom skatter och transfereringar.

¹⁸ Eftersom hypoteserna om de olika stegen i fördelningsprocessen inte är oberoende av varandra och eftersom vi bara har informationer för ett begränsat antal länder kommer vi här att bara i liten utsträckning använda statistiska analyser.

¹⁹ En del av dessa faktorer kan hållas under kontroll genom att vi här studerar förändringen i graden av ojämlikhet när vi går från marknadsinkomster till bruttoinkomster och disponibla inkomster.

²⁰ Här måste man dock vara medveten om att det inom hushållet kan finnas genusskillnader i hur inkomsterna faktiskt fördelas.

²¹ De sociala utgifterna avser här nio områden, dvs utgifter för hälsovård samt kontantersättningar i samband med sjukdom, arbetslöshet, ålderspensioner, arbetsskador, familj, mödraskap, invaliditet och överlevnadsstöd. Till skillnad från OECD, som i sina sociala utgiftsmått också inkluderar utbildning, något som här är av mindre relevans, ingår utbildning inte i ILO-siffrorna.

²² Också Tyskland har en arbetsgivareperiod i sjuk- och arbetsskadeförsäkringen.

²³ Den sammanlagda storleken på behovs- och inkomstprövade ersättningar som procent av BNP kommer från ILO (1992).

²⁴ Figur 4 är konstruerad på LIS-data utom för Finland och Sverige, för vilka vi analyserat ursprungliga nationella data för att få en riktig uppdelning mellan offentliga och privata pensioner (se Kangas & Palme 1993).

²⁵ I Australien minskade pensionernas låginkomstprofil under 1970-talet och var som lägst 1977-78. Därefter har dock inriktningen mot de sämst ställda ökat. Behovsprövningen för pensionerna hade återinförts före 1985 (SCIP-data).

²⁶ I Norge hade det inkomstrelaterade ATP-systemet inte hunnit nå maximala ersättningsnivåer bland dem som gick i pension 1980. Eftersom senare kommande pensionärer dock kunde räkna med att så småningom få högre pensioner bör detta ha minskat efterfrågan på privata pensioner. I Sverige fanns det ganska stora avtalsbaserade privata pensionssystem innan ATP infördes. Eftersom inkomsttaket i det svenska ATP-systemet inte är särskilt högt har dessa avtalsbaserade pensioner fortsatt att vara av betydelse.

²⁷ Förhållandet på Irland kan här delvis återspegla den stora betydelsen av jordbrukssektorn där. På Nya Zeeland har privat sparande i form av ägda bostäder länge uppmuntrats (Davidson 1994).

²⁸ I Tyskland avskaffades inkomsttaket för privat-tjänstemännens pensioner 1967, varefter det var formellt möjligt för alla privat-tjänstemän att gå med i det offentliga programmet.

²⁹ Också i den svenska samhällspolitiska debatten har begreppet rundgång varit vanligt sedan slutet av 1970-talet.

Referenser

Atkinson, Anthony B. & Gunnar V. Mogensen (1993) *Welfare and Work Incentives. A North European Perspective*. Oxford: Clarendon Press.

Baldwin, Peter (1990) *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barry, Brian (1990) "The Welfare State versus the Relief of Poverty." Sid. 73-103 i *Needs and Welfare*, redigerad av Alan Ware & Robert E. Goodin. London: Sage.

Barth, M.C., Cargano, G.J., & Palmer, J.L. (1974) *Toward an Effective Income Support System: Problems, Prospects, and Choices*. Madison: University of Wisconsin, Institute for Research on Poverty.

Beveridge, William (1942) *Social Insurance and Allied Services*. London: HMSO.

Buhmann, B., L. Rainwater, G. Schmaus, & T. Smeeding (1988) "Equivalence Scales, Well-being, Inequality and Poverty: Sensitivity Estimates across Ten Countries using the Luxembourg Income Study (LIS) Database." *The Review of Income and Wealth* 34:115-42.

Castles, Francis G. (1985) *The Working Class and Welfare in Australia and New Zealand*. London: Allen & Unwin.

Castles, Francis G. & Deborah Mitchell (1992) "Identifying welfare state regimes. The links between politics, instruments, and outcomes." *Governance* 5:1-26.

Davidson, Alexander (1994) *A Home of One's Own. Housing Policy in Sweden and New Zealand from the 1840s to the 1990s*. Uppsala: Department of Government, Uppsala University.

Deutsche Reichstag (1881) *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages, IV. Legislaturperiode, Vierte Session*. (Microfische).

Dowrick, Steve (1996) "Swedish Economic Performance and Swedish Economic Debate: A View From Outside." *The Economic Journal* 106:1772-1800.

Durkheim, Emile (1964) [1902] *The Division of Labor in Society*. Glencoe, Ill.: Free Press.

Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Fields, Gary S (1979) "Decomposing LDC-Inequality." *Oxford Economic Papers* 31:437-61.

Fritzell, Johan (1991) "The Gap between Market Rewards and Economic Well-Being in Modern Societies." *European Sociological Review* 7:19-33.

Forma, Pauli (1996) "The Politics of Interest Mediation. The Case of Universalistic Social Policy in Finland." Research Report, Department of Social Policy, University of Turku, Finland.

- Garfinkel, Irwin, Jennifer L. Hoschschild, & Sara S. McLanahan (1996) *Social Policies for Children*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Goodin, Robert E. (1990) "Relative needs." Sid. 12-33 i *Needs and Welfare*, redigerad av Alan Ware & Robert E. Goodin. London: Sage.
- Goodin, Robert E. & LeGrand, Julian (1987) *Not Only the Poor*. London: Allen & Unwin.
- Harrington Meyer, Madonna (1996) "Making Claims as Workers or Wives: The Distribution of Social Security Benefits." *American Sociological Review* 61: 449-65.
- Hechter, Michael, Karl-Dieter Opp & Reinhard Wippler (1990) *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hicks, Alexander & Duane H. Swank (1984) "Governmental Redistribution in Rich Capitalist Democracies." *Policy Studies Journal* 13:265-8.
- Hicks, Alexander & Joya Misra (1993) "Political Resources and the Growth of Welfare in Affluent Capitalist Democracies 1960-1982." *American Journal of Sociology* 99:668-710.
- Hirschman, Albert O. (1970) *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hobson, Barbara (1990) "No Exit, No Voice: Women's Economic Dependence and the Welfare State." *Acta Sociologica* 33:235-50.
- Huber, Evelyn, Charles Ragin & John D. Stephens (1993) "Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State." *American Journal of Sociology* 99:711-49.
- International Labour Office (1992) *The Cost of Social Security 1984-1986*. Geneva.
- Jääntti, Markus, Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio (1996) "From Marginalism to Institutionalism: Distributional Consequences of the Transformation of the Finnish Pension Regime." *Review of Income and Wealth* 42: 473-91.
- Kakwani, Nanak (1986) *Analyzing Redistribution Policies*. Oxford: Oxford University Press.
- Kangas, Olli (1991) *The Politics of Social Rights*. Swedish Institute for Social Research Dissertation series No. 19, Stockholm University.
- Kangas, Olli (1995) "Attitudes to means-tested social benefits in Finland." *Acta Sociologica* 38:299-310.
- Kangas, Olli & Joakim Palme (1991a) "The Public-Private Mix in Pension Provision." *International Journal of Sociology* 20:78-116.
- Kangas, Olli & Joakim Palme (1991b) "Social Rights, Structural Needs and Social Expenditures." Paper presented at ISA RC19 Workshop in Vouranta, Helsinki.
- Kangas, Olli & Joakim Palme (1993) "Eroding Statism? Labour market benefits and the challenges to the Scandinavian welfare states." Sid. 3-24 i *Scandinavian Welfare Trends*, redigerad av Erik J. Hansen, Stein Ringen, Hannu Uusitalo, & Robert Erikson. New Jersey: M E Sharpe.
- Kangas, Olli & Veli-Matti Ritakallio (1995) "Different Methods - Different Results? Approaches to Multidimensional Poverty." *Themes* 5. Helsinki: National Research and Development Center for Welfare and Health
- Korpi, Walter (1980a) "Approaches to the Study of Poverty in the United States. Critical Notes from a European Perspective." Sid. 287- 314 i *Poverty and Public Policy*, redigerad av Vincent T. Covello. Boston: Cambridge, Mass.: Schenkman.
- Korpi, Walter (1980b) "Social Policy and Distributional Conflict in the Capitalist Democracies: A Preliminary Comparative Framework." *European Politics* 3:296-316.
- Korpi, Walter (1983) *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge.
- Korpi, Walter (1985) "Power resources vs. action and conflict: on causal and intentional explanation in the study of power." *Sociological Theory* 3(2):31-45.
- Korpi, Walter (1989) "Power, Politics and State Autonomy in the Development of Social Citizenship: Social Rights During Sickness in 18 OECD-countries since 1930." *American Sociological Review* 54: 309-28.
- Korpi, Walter (1996) "Eurosclerosis and the Sclerosis of Objectivity. On the Role of Values Among Economic Policy Experts." *The Economic Journal* 106:1727-46.
- Korpi, Walter (1998) "Rational Choice, Power and Preference in Institutional Analysis. A Comparative Study of the Emergence and Change of Welfare State Institutions in 18 OECD Countries." Paper prepared for the American Sociological Association Meeting, San Francisco, August 21-25.
- Lampman, Robert J. (1971) "What Does It Do to the Poor? A New Test for National Policy." *The Public Interest* 34: 66-82.
- Lawson, Roger & William J. Wilson (1995) "Poverty, Social Rights, and the Quality of Citizenship." Sid. 693-714 i *Poverty, Inequality, and the Future of Social Policy*, redigerad av Katherine McFate, Roger Lawson, & William J. Wilson. New York: Russel Sage.
- Lazarsfeld, Paul F. (1962) "Interpretation of Statistical Relations as a Research Operation." Sid. 115-25 i *The Language of Social Research*, redigerad av Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg. Glencoe: Free Press.
- Le Grand, Julian (1982) *The Strategy of Equality. Redistribution and the Social Services*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Leo XII (1943) [1891] *Rerum novarum*. Papal encyclical. Vatican City.
- Lijphart, Arendt (1975) "The Comparable-Cases Strategy in Comparative Research." *Comparative Political Studies* 8:158-77.
- March, James & Johan P. Olsen (1989) *Rediscovering Institutions*. New York: Free Press.
- Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Messner, Johannes (1936) *Die Berufständige Ordnung*. Innsbruck: Verlagsanstalt Tyrolia.
- Messner, Johannes (1964) *Die Soziale Frage in Blickfeld der Irrwege von Gestern, die Sozialkämpfe von Heute, die Weltentscheidungen von Morgen*. Innsbruck: Tyrolia Verlag.
- Mishra, Ramesh (1981) *Society and Social Policy. Theories and Practice of Welfare*. London: MacMillan.

- Mitchell, Deborah (1991) *Income Transfers in Ten Welfare States*. Aldershot: Avebury.
- Mitchell, Deborah, Ann Harding, & Fred Gruen (1994) "Targeting Welfare." *The Economic Record* 70:315-40.
- O'Connor, Julia (1993) "Gender, Class, and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes." *British Journal of Sociology* 44:501-18.
- Orloff, Ann (1993) "Gender and the Social Rights in Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States." *American Sociological Review* 58:303-28.
- O'Higgins, Michael, Gunther Schmaus & Geoffrey Stephenson (1990) "Income Distribution and Redistribution: A Micro data Analysis for Seven Countries." Sid. 20-56 i *Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective*, redigerad av Timothy M. Smeeding, Michael O'Higgins & Lee Rainwater. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Palme, Joakim (1990) *Pension Rights in Welfare Capitalism*. Swedish Institute for Social Research Dissertation series No. 14, Stockholm University.
- Palme, Joakim (1997) "Välfärdsstaten som en strategi för jämlikhet." *Tidskrift för politisk filosofi* 1:5.21.
- Palme, Joakim (1998) "The Welfare State and Equality: Pensions, Poverty and Income Inequality Among the Elderly in Western Countries." Paper prepared for the American Sociological Association Meeting, San Francisco, August 21-25.
- Pierson, Paul (1995) *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pius XI (1943) [1931] *Quadragesimo Anno*. Papal encyclical. Vatican City.
- Powell, Walter W. & Paul J. DiMaggio (1991) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: Chicago University Press.
- Quadagno, Jill S. (1994) *The Color of Welfare. How Racism Undermined the War on Poverty*. New York: Oxford University Press.
- Ringen, Stein (1987) *The Possibility of Politics*. Oxford: Clarendon Press.
- Ringen, Stein & Hannu Uusitalo. (1991) "Income Distribution in the Nordic Welfare States." Sid. 69-91 i *Comparing Welfare States and Labour Markets*, redigerad av Jon Eivind Kolberg. Armonk NY: M.E. Sharpe.
- Rosenberry, S.A. (1982) "Social insurance, distributive criteria and the welfare backlash: A comparative analysis." *British Journal of Political Science* 12:421-27.
- Smeeding, Timothy, Michael O'Higgins & Lee Rainwater (red.) (1990) *Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective: The Luxembourg Income Study*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Steinmo, Sven, Kathleen Thelen & Frank Longstrech (1992) *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svallfors, Stefan (1996) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Borea.
- Tawney, R.H. (1952) *Equality*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Titmuss, Richard (1955) "Pension Systems and Population Change." *Political Quarterly* 26:152-66.
- Titmuss, Richard (1974) *Social Policy*. London: George Allen & Unwin.
- Tullock, Gordon (1983) *Economics of Income Redistribution*. Amsterdam: Kluwer-Nijhoff.
- Uusitalo, Hannu (1984) "Redistribution and equality in the welfare state." *European Sociological Review* 1:163-76.
- Weale, Albert (1990) 'Equality, Social Solidarity and the Welfare State.' *Ethics* 100:473-88.
- Whiteford, Peter (1993) "The Concept of Income in International Comparative Research". Paper for the Conference on Comparative Research on Welfare States in Transition, ISA RC19, University of Oxford, 9-12 September 1993.
- World Bank (1990) *World Development Report*. New York: Oxford University Press.
- Åberg, Rune (1989) "Distributive Mechanisms of the Welfare State - A Formal Analysis and an Empirical Application." *European Sociological Review* 5:167-82.

ABSTRACT

Robin Hood, Matteus or strict equality. A comparative study of welfare state institutions and strategies to decrease inequality and poverty in the rich industrialized countries.

WALTER KORPI AND JOAKIM PALME

How can we best reduce poverty and inequality? The debate on this question has raised other controversial issues: Should social policies be targeted to low-income groups or universal? Should benefits be equal for all or earnings-related? To answer these questions it is necessary to make three policy-relevant considerations: Firstly, the size of redistributive budgets is not fixed but reflects the structure of welfare state institutions. Secondly, there tends to be a tradeoff between the degree of low-income targeting and the size of redistributive budgets. Thirdly, outcomes of market-based distribution are often even more unequal than those of earnings-related social insurance programs. However, traditional arguments in favor of targeting and flat-rate benefits, focusing on the distribution of the money actually transferred, have neglected these considerations. We argue that the design of social insurance institutions is of central importance for redistributive outcomes precisely because it affects the size of redistributive budgets, the tradeoff between targeting and budget size, and the public/private mix of benefit provisions. Our comparative analyses of the effects of different institutional types of welfare states on poverty and inequality are based on new data. The results indicate that institutional differences lead to unexpected outcomes and generate the paradox of redistribution: The more we target benefits at the poor and the more concerned we are with creating equality via equal public transfers to all, the less likely we are to reduce poverty and inequality.

Välfärdsregimer och välfärdsopinioner

En jämförelse mellan åtta västländer*

AV STEFAN SVALLFORS

Hur viktiga är nationella institutioner ifråga om att forma de åsikter, föreställningar och värderingar som kännetecknar befolkningarna i våra dagars industriländer? Formar en global marknadsekonomi och kapitalism åsikter på liknande sätt världen över? Eller spelar ännu nationella institutioner och traditioner huvudrollen i att forma människors föreställningar? Inom den jämförande forskningen är frågor som dessa centrala. I denna artikel avser jag att bidra till att kasta ljus över dem genom att jämföra attityder till välfärdspolitik och statlig intervention i åtta västländer.

Artikeln placerar sig i skärningspunkten mellan den jämförande välfärdsstatsforskningen och den jämförande attitydforskningen. I den förra har man utförligt kartlagt olika välfärdsstatliga ”regimer” och institutioner samt dessas historiska rötter och samtida effekter för inkomstfördelning och levnadsförhållanden. Där emot har man varit betydligt mindre intresserad av att studera hur nationella institutioner återverkar på medborgarnas attityder och värderingar.

I den senare har man i stor utsträckning jämfört attityder mellan olika länder, men i alltför liten grad sökt förklara eller tolka de skillnader och likheter man funnit. Den jämförande attitydforskningen är (numer) rik på data, men fattig ifråga om teorier och kvalificerade analyser. Frågan om hur relationen ser ut mellan nationella institutioner å ena sidan och attityder, förhållningssätt och värderingar bland allmänheten å den andra har till exempel i ganska liten utsträckning belysts.

Institutioner kan man i detta sammanhang definiera som ”de formella regler, sanktionssystem (*compliance procedures*) och rutinerade praktiker som strukturerar förhållandet mellan individer inom politiken och ekonomin” (Hall 1992:96,

---

STEFAN SVALLFORS är docent i sociologi vid Umeå universitet. Han leder den svenska delen av det internationella forskningsprogrammet *International Social Survey*.

min översättning, jfr Levi 1990, North 1990). Institutioner är alltså system av formella regler och rutiner, förkroppsligade till exempel i socialförsäkringssystem, valordningar eller familjelagstiftning. De är resultatet av politiska beslut och dessas praktiska tillämpning (Steinmo et al 1992, Rothstein 1995).

Institutioner får inte bara följder för människors handlingar genom att de utgör de "spelplaner" på vilka olika strategier måste genomföras. De är också väsentliga för etablerandet av intressen och identiteter. Genom sitt sätt att fungera påverkar de föreställningar om gott och ont, genomförbart och omöjligt, sant och falskt (Rothstein 1995, Steinmo & Watts 1995:336). Det sätt på vilket välfärdspolitiken institutionaliserats får därigenom följder för de attityder och normer människor har ifråga om till exempel resursfördelning eller relationen medborgare-myndighet m m.

Institutioner är därför förbundna med makt i två avseenden: å ena sidan är de institutioner som inrättas som ett resultat av maktskillnader och konflikter mellan olika parter, å andra sidan inverkar redan existerande institutioner på maktförhållanden genom att skapa incitament och normer. Som Therborn (1999: 281, 284) framhåller:

Makten skapar arv i form av institutioner och kontakter, efterlämnar minnen och ger lärdomar, bildar tankekonnotationer och -associationer som alla påverkar senare generationer./.../Erfarenhetens geografi består även sedan institutionerna fallit samman.

Det finns (åtminstone) tre sätt på vilka existerande institutioner kan tänkas inverka på människors uppfattningar.¹ För det första påverkar institutioner företeelers *synlighet*. För det andra påverkar de föreställningar om vad som är *möjligt* att genomföra. För det tredje fungerar institutioner normerande: de talar om vad som är *önskvärt* ifråga om beteenden och förhållningssätt.

För att ge några exempel så kan välfärdspolitiska institutioner göra att de som mottar bidrag blir mer eller mindre synliga som grupp; därigenom påverkas sannolikt människors uppfattning om hur stora dessa grupper är och vad som kännetecknar dem som grupp. Välfärdspolitiska institutioner kan också påvisa att en viss politik överhuvudtaget går att genomföra: kan staten skicka ut barnbidrag som når alla föräldrar eller kan den det inte? Välfärdspolitiska institutioner förkroppsligar också vissa önskvärda praktiker och förhållningssätt, till exempel att alla medborgare ska behandlas lika, eller att den sjukvård som tillhandahålls inte får påverkas av patienternas köpkraft.

Att utgå från att det finns ett samband mellan nationella institutioners utformning och människors attityder och föreställningar betyder inte att institutioner determinerar attityder. Snarare är relationen mellan institutioner och attityder dubbelriktad och propablistisk. Vissa institutioner tenderar att göra vissa attityder troligare än andra, och utifrån en viss uppsättning preferenser i befolkningen kan

vissa institutioner vara lättare att implementera eller fungera bättre än andra.

Med begreppet välfärdspolitiska *regimer* avses i debatten institutionella konfigurationer, alltså konstellationer av institutioner som har ett visst inbördes samband. Skilda nationsstater uppvisar kvalitativt skilda sätt att institutionellt förbinda arbetsmarknad, välfärdsstat och familj. Det sätt på vilket dessa institutionella konfigurationer är utformade kan ha stor betydelse för samhällets stratifiering i olika dimensioner, och därmed för vilken typ av intressekonflikter som kommer att bli dominerande.

Den fråga som jag söker belysa i artikeln är alltså om sådana välfärdspolitiska regimer tenderar att åtföljas av bestämda attityder på välfärdspolitikens område. Tenderar invånarna i länder som representerar skilda välfärdspolitiska regimer att också ha skilda välfärdspolitiska attityder? Och har de som lever i länder med likartade välfärdspolitiska institutioner också likartade attityder?

Efter att ha refererat den tidigare forskning som finns kring dessa frågor preciserar jag de frågor som denna artikel avser att besvara. Därefter presenteras de data-material analysen bygger på samt den metodstrategi som tillämpas. Efter den empiriska analysens olika steg summeras artikelns resultat i relation till tidigare forskning på området.

Tidigare forskning och nya frågor

Frågan om sambandet mellan välfärdspolitiska regimer och medborgarnas attityder tar sin utgångspunkt i Esping-Andersens *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990). Han hävdar att olika välfärdsstater inte kan klassificeras efter något en-dimensionellt mått, t ex sociala utgifter; istället är de kvalitativt skilda konfigurationer av institutioner och fördelningsmässiga resultat. Skilda historiska aktörer har skapat kvalitativt skilda välfärdsstater.

Esping-Andersen urskiljer för det första en "liberal" välfärdsregim, i vilken tyngdpunkten ligger på marknaden både när det gäller att fördela resurser och ifråga om att tillgodose ett försäkringsskydd för de anställda. Den statliga socialpolitiken är relativt mager och inriktad på dem som inte klarar att ordna sitt försäkringsskydd via marknaden. Ersättningarna är antingen behovsprövade eller utgår som låga "flat-rate benefits". Den andra regimtypen är den "konservativa", i vilken de statliga socialförsäkringarna är omfattande men fördelas helt i enlighet med inbetalade avgifter. I denna regim finner man ett starkt betonande av familjens roll. Kvinnor förväntas stanna hemma medan barnen är små, något som understryks både av bristen på barnomsorg och av att olika familjetillägg och skatteavdrag används för att förstärka familjeförsörjarens (mannens) inkomst.

Den sista regimtypen i Esping-Andersens klassificering är den "socialdemokratiska", i vilken större delen av befolkningen inkluderas som medborgare. De statliga socialförsäkringarna är inkomstrelaterade som i den konservativa regimen, men här finns också en medborgarskapsbaserad grundläggning som bildar "golvet" i systemet. I denna regim är det individen snarare än familjen som står i centrum; såväl ersättningar som skatter är till övervägande delen individbaserade.

Som framgår av regimernas beteckningar ser Esping-Andersen dem som nära förknippade med specifika politiska aktörer. Han hävdar också att de olika välfärdsregimerna skapar skilda konfliktmönster i befolkningen i övergången från det industriella till det postindustriella samhället (Esping-Andersen 1990: kap 9). I den liberala välfärdsregimen menar Esping-Andersen att klassmotsättningarna kommer att dominera. Genom marknadens helt dominerande roll som fördelningssystem kommer de resurser och risker som fördelas via marknaden och förkroppsligas i klasskillnader att bli den dominerande konfliktaxeln.

Den konservativa regimtypen alstrar enligt Esping-Andersen konflikter mellan "etablerade" och "utomstående", mellan grupper med en god position på arbetsmarknaden med åtföljande gott skydd från socialförsäkringarna och en växande befolkning av arbetslösa och andra grupper med svag arbetsmarknadsanknytning. Den socialdemokratiska regimen, slutligen, skapar en köns- och sektorsbaserad konflikt mellan en offentlig sektor som i stor utsträckning befolkas av kvinnor och en privat sektor dominerad av män. I frågor som rör omfördelning, offentliga tjänster och skatter kommer kvinnorna i den offentliga sektorn och män i den privata i allt större utsträckning att ha skilda åsikter.

En intressant vidareutveckling av Esping-Andersens typologisering svarar Castles & Mitchells (1992, 1993) för. De hävdar att etiketten "liberal" i själva verket följer två uppsättningar välfärdsstater som är fundamentalt olika, både vad gäller de politiska styrkeförhållanden som ligger bakom deras uppkomst, och vad gäller deras institutionella kännetecken och fördelningsmässiga resultat. En är den sant liberala världen, som förenar låga sociala utgifter, liten jämlikhet och låg beskattning med en svag position för arbetarpartier och fackföreningar. Det främsta exemplet här är naturligtvis USA.

Den andra kallar Castles och Mitchell den "radikala" välfärdsregimen, vars tydligaste exempel står att finna i Australien och Nya Zeeland. Dessa länder har visserligen låga skatter och transfereringar som de liberala länderna. Samtidigt har de dock relativt höga inkomst- och kapitalbeskattningar, deras låga totala skattenivå beror på att de antingen saknar eller har mycket låga socialförsäkringsavgifter och konsumtionsskatter. Dessa länder har också historiskt sett starka arbetarrörelser vilka dock mött en stark och enig politisk höger, något som gjort det svårt att översätta

organisatorisk styrka till regeringsinnehav. I dessa länder finns också en tradition att lägga större vikt vid statlig reglering av löner och andra arbetsförhållanden och mindre på välfärdsstatlig intervention, jämfört med västeuropa (Castles 1985, 1988). Statlig intervention har inte betraktats med generell misstänksamhet, som i den liberala välfärdsregimen, utan som ett riktat stöd till de sämst ställda i samhället.

Vilka samband har då den tidigare forskningen funnit mellan välfärdsregimer och välfärdspolitiska attityder bland medborgarna?² Här har olika studier dragit skilda slutsatser. Papadakis & Bean (1993) analyserar data från 1985 års ISSP-undersökning.³ De finner inget stöd för tesen att inställningen till välfärdspolitiken skulle variera med välfärdspolitisk regim. De anser sig dessutom ha funnit att klassposition har liten effekt på välfärdsstatliga attityder.

Det urval av länder de har till förfogande (Australien, Storbritannien, USA, Österrike, Västtyskland och Italien) återspeglar dock inte någon uppdelning mellan olika välfärdspolitiska regimer, vilket gör att slutsatserna blir uppenbart tentativa. Analysen blandar också på ett olyckligt sätt åsikter om huruvida mer eller mindre pengar bör satsas på olika välfärdsstatliga ändamål, med frågan om staten/ offentliga myndigheter i princip bör vara ansvariga för olika åtgärder (se vidare metodavsnittet nedan). Frågan om olika regimtyper tenderar att alstra olika konfliktlinjer döljs genom att "partiidentifikation" och "klassidentitet" inkluderas i analysen. Härigenom tenderar man att underskatta sambanden mellan strukturella variabler, som klass, och välfärdsstatliga attityder. Avslutningsvis är det högst oklart hur respondenternas klassposition egentligen urskiljts.

I ett senare arbete vidgar Bean & Papadakis (1998) kretsen av länder i en analys av 1990 års ISSP-undersökning. De påvisar att attityderna i de länder som ingick i både 1985 och 1990 års undersökningar är stabila. I övrigt har artikeln samma svagheter som de som präglade den tidigare analysen, vilket gör det svårt att dra egentliga slutsatser beträffande sambandet mellan välfärdsregimer och välfärdsstatliga attityder.

I ett tidigare arbete (Svallfors 1993) gjorde jag ett försök att testa inverkan från olika sociala skiljelinjer på attityder till omfördelning i den liberala, den konservativa och den socialdemokratiska regimtypen. I en jämförelse där data från 1987 års ISSP-undersökning analyseras återfanns små skillnader mellan Västtyskland, Sverige och Storbritannien i medborgarnas attityder till ojämlikhet och omfördelning på en aggregerad nivå. Analysen pekar dessutom på att Sverige dominerades av klassdimensionen, även om könsskillnaderna också var framträdande. Storbritannien uppvisade det mest splittrade konfliktmönstret, där både klass-, köns- och sektorsskillnader var märkbara. I Tyskland var gruppkillnaderna mycket små.

Värdet av denna analys begränsas dock av att endast tre länder finns med i analysen. Det är svårt att bedöma om de skillnader som återfinns mellan länderna återspeglar skillnader mellan regimtyper eller bara skillnader mellan enskilda länder. Inkluderandet av Storbritannien istället för det arketypiska "liberala" exemplet USA gör också slutsatserna svårtolkade i relation till diskussionen om konfliktmönster i olika regimtyper. De attitydvariabler som används i analysen har dessutom en oklar status i förhållande till den teoretiska debatten: det är snarare uppfattningar om ojämlikhetens orsaker och botemedel som analyseras än attityder till välfärdspolitik.⁴

Matheson (1993) analyserar data från 1990 års ISSP-undersökning *Role of Government*, i en jämförelse av hur synen på statlig intervention skiljer sig mellan Australien, (Väst)tyskland, USA och Norge. Matheson finner här en tydlig rangordning mellan länderna, där stödet för välfärdsstatlig intervention är uppenbart starkast i Norge, följt av Tyskland, Australien och USA. I Tyskland återfinns klara attitydskillnader ifråga om synen på välfärdsstatlig intervention mellan "etablerade" och "utomstående", medan klasskillnaderna är betydligt mindre. I USA och Norge är mönstret det omvända, nämligen att klass och en "klassrelaterad" faktor som utbildning har stor betydelse, medan andra skiljelinjer har liten betydelse. Australien, som i Mathesons analys får representera en andra "liberal" nation, uppvisar både klassmässiga attitydskillnader och attitydskillnader längs andra skiljelinjer än klass (Matheson 1993:160-5). Medan resultaten både för Tyskland och USA ger stöd åt Esping-Andersens teser pekar resultaten för Norge i samma riktning som Svallfors (1993) i att betona klassdimensionens dominans i den socialdemokratiska välfärdsregimen. Sammantaget är dock skillnaderna inom länderna modesta jämfört med dem som återfinns mellan länderna.

Den senare slutsatsen får stöd av analysen i Svallfors (1997). Här analyseras attityder till omfördelning i åtta västländer, vilka får representera fyra olika välfärdsregimer. Data kommer från 1992 års ISSP-undersökning. I analysen framkommer att den aggregerade nivån på attityderna varierar påtagligt mellan regimtyperna. Länderna i den "socialdemokratiska" regimen (Norge och Sverige) uppvisar stöd för välfärdsstatlig intervention och en egalitär syn på inkomstskillnader; de "konservativa" länderna (Tyskland och Österrike) uppvisar stöd för intervention med inegalitära attityder till inkomstskillnader; de "radikala" (Australien och Nya Zeeland) kombinerar svagt stöd för välfärdsstatlig intervention med egalitära uppfattningar kring inkomstskillnader; de "liberala" länderna (Canada och USA) kombinerar avslutningsvis svagt stöd för välfärdsstaten med inegalitära uppfattningar kring inkomstskillnader.

Däremot framkommer inte att mönstren av gruppskillnader skiljer sig nämnvärt

mellan länderna. Klass- och könsskillnaderna är t ex tydliga och skiljer sig föga mellan länderna. Antagandena om skilda konfliktmönster i olika regimtyper får alltså litet stöd av analysen.

Ett problem i analysen är att indikatorerna på välfärdsstatligt stöd är knapphändiga och i ett fall uppenbart problematiskt (Svallfors 1997: not 8). En del till synes förbryllande resultat, som det relativt svaga stödet i Sverige för välfärdsstatligt engagemang, kan kanske förklaras av detta.

Som synes har alltså forskningen på detta område presenterat divergerande resultat. Det enda gemensamma är att alla refererade studierna belagt att det finns stora skillnader ifråga om attityder mellan olika industriländer, även mellan länder på en likartad ekonomisk utvecklingsnivå. I frågan om huruvida dessa skillnader kan tolkas som skillnader mellan olika välfärdspolitiska regimer, eller om de följer helt andra mönster, är man dock oenig. Oenigheten gäller också huruvida det i första hand är den aggregerade nivån på attityderna som varierar, medan mönstren av gruppkillnader ser likadana ut, eller om tvärtom likartade aggregerade siffror kombineras med stora skillnader i skiljelinjer och gruppkillnader.

En anledning till att man haft så svårt att komma till entydiga slutsatser ligger i att samtliga refererade studier har uppenbara brister i design och/eller analyser, som påpekats ovan. I vissa fall ingår alltför få länder i studien, i andra fall är urvalet av länder olämpligt. I vissa fall har frågor analyserats som har en oklar status i förhållande till regimdiskussionen, i andra fall är indikatorerna knapphändiga. Jämförelserna mellan grupper präglas i vissa fall av problem med indelningar och jämförbarhet mellan länder.

Avsikten med den föreliggande artikeln är att komplettera den tidigare forskningen genom att presentera nya, och på många punkter bättre, data och analyser. De attitydfrågor som används (se "Data och metoder") efterfrågar direkt medborgarnas principiella stöd för olika välfärdsstatliga åtgärder. De undviker därmed många av de problem som tidigare analyser präglas av. De ger också möjlighet att på några punkter studera utvecklingen över tid: konvergerar medborgarnas uppfattningar kring välfärdsstatlig intervention i olika länder, eller blir de tvärtom mer olika varandra över tid?

Urvalet av länder är också utformat för att spegla skillnader inom och mellan de olika välfärdspolitiska regimerna. I analysen kommer således att jämföras två länder från den "socialdemokratiska" regimen (Sverige och Norge), två länder från den "konservativa" regimen (Tyskland⁵ och Frankrike), två länder från den "radikala" regimtypen (Australien och Nya Zeeland) samt två länder från den "liberala" regimen (Canada och USA).⁶ Länderna representerar alltså fyra par av länder som, om de välfärdspolitiska regimerna verkligen påverkar människors föreställningar

kring välfärdspolitiken, skulle uppvisa tydliga likheter inom respektive par av länder men tydliga olikheter mellan de olika paren. I denna jämförelse kommer vi att fokusera såväl på hur den aggregerade nivån på attityderna ser ut i olika länder och har förändrats under nittioalet, som på vilka mönster av gruppskillnader som uppträder inom och mellan de olika länderna.

Data och metoder

De data artikeln baseras på kommer från International Social Survey Program (ISSP). I detta program har man försökt skapa genuint jämförbara attityddata i en uppsättning industrialiserade länder (se Davis & Jowell 1989, Becker m fl 1990). Programmet startade i mitten av åttiotalet och involverar i slutet av nittioalet ca trettio industriländer spridda över sex kontinenter. Attitydundersökningar inom en rad områden har genomförts, och från och med 1990 har man inlett replikationer av tidigare studier så att möjlighet nu finns att jämföra både över tid och mellan länder (Svallfors 1996b).

Komparativ attitydforskning kan vara mycket givande. Samtidigt är den dock behäftad med svårigheter som kan göra resultaten svårtolkade. Det viktigaste är förmodligen problemet att konstruera indikatorer som har en komparativ validitet. Attityder är naturligt nog kontextberoende, vilket ju är orsaken till att man överhuvudtaget vill jämföra dem mellan länder, och detta är i sig inget problem. Problemet uppstår om det inte är värderingar och attityder som varierar mellan länder, utan innebörden i vissa begrepp. Här finns en uppenbar risk att skapa artefakter istället för forskningsresultat.

Den som studerar attityder till välfärdspolitik inser till exempel snabbt att frågor om "välfärd" i Sverige och frågor om "welfare" i USA inte refererar till samma sak. Svenskarna kommer att svara på vad de anser om sjukvård, pensioner m m, alltså välfärdspolitiken i bred mening. Amerikanerna kommer att svara på vad de anser om behovsprövade bidrag till de sämst ställda och kommer i de flesta fall att associera till ensamstående, drogmissbrukande mödrar i ghettot eller någon annan högst negativ bild (Smith 1987).

Problem som dessa har så långt som möjligt hanterats inom ISSP. Utformningen av frågeformuläret är t ex en genuint transkulturell övning, där *drafting groups* bestående av flera länders representanter förbereder förslag till nya frågeformulär som sedan ska godkännas i hela ISSP-församlingen med alla länders representanter. Möjligheterna att lokalisera och eliminera termer och begrepp som skapar problem i jämförelser har därför varit unikt stora inom ISSP. Det torde dock vara omöjligt att helt undvika problem med jämförbarheten; det är därför en klok taktik att ana-

lysera ett mindre antal strategiskt valda länder snarare än att inkludera så många länder som möjligt. Därigenom kan forskaren lättare få syn på och tolka specifika problem i jämförbarheten. Det ska betonas att de länder som här valts alla är demokratiska välfärdskapitalistiska västländer och problemen med att komma fram till jämförbara data bör i detta fall inte vara oöverstigliga.

Ett annat problem rör urval och bortfall (ISSP96: Study Descriptions). Urvalen är i alla länder slumpmässiga och representativa för den vuxna befolkningen. För sex av de åtta länderna ligger svarsfrekvensen på mellan 60% och 70%, och de svarande är i stort sett representativa för befolkningen ifråga om de bakgrundsfaktorer som kan studeras (kön, ålder, utbildning, bostadsort). I dessa fall torde inga stora problem med jämförbarheten uppstå, även om ett bortfall på 30-40% naturligtvis inte är idealt. Tyskland har en svarsfrekvens på 54%, vilket är normalt för detta land, men lågt i jämförelse med många andra länder. Det finns dock inget som tyder på någon påtaglig bias i bortfallet jämfört med de andra sex länderna.

Däremot är problemen med representativiteten större för Frankrikes del. Den franska undersökningen har genomförts som en postenkät i ett enda steg, utan påminnelser och uppföljning. Följden är att av ca 9500 utskickade enkäter skickades endast drygt 1300 tillbaka. Vi kan därför inte betrakta det franska datamaterialet som ett representativt urval, utan som ett till viss grad självselekerat sådant. Exakt vilka följder detta får för jämförbarheten i attityderna är svårt att veta. Man kan dock på goda grunder anta att de franska respondenterna är mer politiskt intresserade och har högre utbildning än den franska vuxna befolkningen.⁷ Huruvida detta har några implikationer för deras åsikter i välfärdspolitiska frågor är dock oklart. Man bör därför akta sig för att övertolka de franska resultaten.

Vad de samlade dataproblemen visar är inte att jämförelser skulle vara omöjliga, men att man bör vara omsorgsfull både i designen av komparativ forskning och i tolkningen av de resultat som produceras. Man bör inte fästa för stor vikt vid smärre skillnader i enstaka procenttal, men lägga större vikt vid bredare attitydmönster som de avtecknas i olika attitydindex och också beakta hur olika bakgrundsfaktorer påverkar attityder i olika länder (Küchler 1987, Scheuch 1989). Analysen som följer går följdaktligen från att visa fördelningen på olika frågor och indikatorer som används, över konstruktionen av attitydindex till multivariata analyser av gruppskillnader i attityder.

De frågor som använts i analysen kommer från 1996 års undersökning om *The Role of Government*, som genomfördes i 23 länder, däribland de åtta som ingår i denna artikel. Ifråga om att välja indikatorer som mått på stöd för välfärdsstatlig intervention erbjuder denna survey olika möjligheter. I ett batteri av frågor listas olika "insatser som staten kan göra för ekonomin" och frågor om respondenterna

Tabell 1: Synen på statens ansvar i åtta länder (1996). Skälmedelvärden.

Bör det vara offentliga myndigheters ansvar att...	Sverige	Norge	Frankrike	Tyskland	Australien	Nya Zeeland	Canada	USA
...se till att alla som vill ha ett arbete får det?	1,89	2,23	1,93	1,97	1,46	1,55	1,17	1,25
...hålla prisutvecklingen under kontroll?	2,26	2,40	2,06	1,87	2,00	1,94	1,72	1,82
...svara för sjuk- och hälsovård?	2,66	2,86	2,37	2,46	2,36	2,68	2,54	2,19
...svara för att de äldre har en hygglig levnadsstandard?	2,66	2,85	2,42	2,43	2,31	2,52	2,36	2,22
...upprätthålla en hygglig levnadsstandard för de arbetslösa?	2,26	2,32	2,10	1,93	1,70	1,68	1,73	1,41
...minska inkomstskillnaderna mellan rika och fattiga?	2,03	2,06	2,11	1,76	1,58	1,42	1,46	1,40
...ge ekonomiskt stöd till universitetsstudenter vars föräldrar har låga inkomster?	2,11	2,06	2,50	2,11	2,11	2,16	2,15	2,16
...skapa hyggliga boendeförhållanden för dem som inte själva har råd?	2,05	1,90	2,28	1,93	1,84	1,96	1,87	1,78
(n) (minimum)	(1 236)	(1 252)	(1 245)	(2 180)	(2 059)	(1 095)	(1 187)	(1 026)

Källa: ISSP96

Tabell 2: Interventionsindex i åtta länder 1990 och 1996.

	Sverige	Norge	Frankrike	Tyskland	Australien	Nya Zeeland	Canada	USA
Interventionsindex 1990	--	18,91	--	16,68	15,15	--	--	14,64
Cronbachs Alpha	--	0.80	--	0.83	0.81	--	--	0.84
(n)	--	(1 263)	--	(2 412)	(2 122)	--	--	(980)
Interventionsindex 1996	17,96	18,76	17,82	16,49	15,42	15,82	14,94	14,20
Cronbachs Alpha	0.85	0.78	0.83	0.79	0.82	0.81	0.84	0.87
(n)	(1 092)	(1 120)	(1 116)	(1 911)	(1 883)	(945)	(993)	(1 026)

Källa: ISSP90; ISSP96

är för eller mot dessa. Detta batteri förefaller dock alltförpräglat av de rådande förhållandena i respektive land ("minska de offentliga utgifterna" eller "minska den statliga regleringen av näringslivet" betyder t ex rätt olika saker i Norge och USA). Dessutom har de "insatser för ekonomin" som listas i flera fall föga med välfärdspolitik att göra. I ett annat frågebatteri listas ett antal områden och respondenterna tillfrågas om de anser att mer eller mindre skattepengar bör satsas på dessa. Detta är också svårt att jämföra mellan länder, då uppfattningar om "mer eller mindre" naturligtvis påverkas av hur mycket olika länder faktiskt satsar av skattepengar.⁸

I stället valdes en uppsättning indikatorer där man frågar om respondenterna anser att "det bör vara offentliga myndigheters ansvar att..." och därefter listar en rad tänkbara insatser. Det bedömdes att detta frågebatteri skulle ge en mer adekvat bild av det principiella stödet för välfärdstatliga insatser i olika länder. Som framgår av nästa avsnitt visade sig detta frågebatteri dessutom ge mått med tilltalande tekniska egenskaper i samtliga åtta länder.

Attityder till statens ansvar i olika länder

Vilket ansvar anser medborgarna i de åtta länderna att offentliga myndigheter bör ha ifråga om att säkerställa goda levnadsförhållanden? Svaren på denna fråga kan anses belysa huruvida den principiella inställningen till statlig intervention skiljer sig mellan medborgarna i olika industriländer. Är det så att den mer omfattande statliga interventionen i den "socialdemokratiska" regimen åtföljs av en mer positiv inställning till statlig intervention än i andra regimtyper? Är invånarna i den "liberala" världen mer skeptiska till statlig intervention än invånarna i andra länder?

I tabell 1 redovisas, för de frågor som ställts kring detta i ISSP96⁹, medelvärden för de olika delfrågorna.¹⁰ För varje delfråga i tabellen får den som tycker att offentliga myndigheter "absolut" bör ha ansvaret för en viss åtgärd värdet 3, den som anser att de "förmodligen" ska ha ett sådant ansvar får värdet 2, den som anser att de "förmodligen inte" bör ha ansvaret får värdet 1, medan den som anser att offentliga myndigheter "absolut inte" ska ha ett sådant ansvar får värdet 0. Genomsnittet för varje fråga kan alltså variera mellan 0 och 3 och högre värde indikerar starkare stöd för statlig intervention.

I tabell 2 har frågorna summerats till ett "Interventionsindex", där även indexvärdena 1996 kan jämföras med 1990 för de länder som då genomförde undersökningen. Indexet kan variera mellan 0 och 24 och precis som för de enskilda frågorna indikerar högre indexvärde starkare stöd för statlig intervention.

Ur de båda tabellerna kan några intressanta iakttagelser destilleras. Vi ser för det

första att rangordningen mellan länderna till största delen följer ett mönster vi kunde förvänta oss utifrån tidigare resonemang och forskning. På det hela taget är de "socialdemokratiska" länderna mest positiva till statlig intervention, följda av de "konservativa" och "radikala", medan de "liberala" länderna uppvisar det svagaste stödet för välfärdspolitiska åtgärder.

Det är dock svårt att i tabellerna urskilja någon tydlig klustring av länderna. Kanada befinner sig t ex närmare Australien än USA i sina uppfattningar, avståndet mellan Sverige och Norge är större än det mellan Sverige och Frankrike, och det mellan Tyskland och Frankrike är större än det mellan Nya Zeeland och Tyskland. I fallen Nya Zeeland och Kanada ser vi i tabell 1 att indexvärdena höjs påtagligt av deras värden på frågan om sjuk- och hälsovård. Detta kan man på goda grunder anta är en institutionell effekt av att man i dessa båda länder länge haft en allmän och kostnadsfri sjukvård, något som står i motsättning till deras i övrigt utpräglat "liberala" välfärdssystem. Det förvånansvärt låga värdet i Sverige för en politik för full sysselsättning är något svårare att förklara: det är visserligen högre än i de icke-europeiska länderna, men lägre än vad vi finner i Norge, Frankrike och Tyskland. Vi återkommer i slutsatsen till frågan om hur socialdemokratiskt dominerade de svenska attityderna egentligen är.

När vi jämför förändringarna i summerade indexvärden mellan 1990 och 1996 ser vi att dessa genomgående är små. Den mest påtagliga är att indexvärdet i USA sjunker något, men inte heller denna förändring är ens statistiskt signifikant. Vi hittar alltså inga tecken på vare sig konvergens eller divergens i välfärdspolitiska uppfattningar mellan olika länder under nittiotalet.

Det index som nu konstruerats ska i det följande avsnittet användas för att jämföra vad olika grupper anser om välfärdspolitiken. Där kommer att framgå om skiljelinjerna i olika länder uppvisar likartade eller skiljaktiga mönster.

Skiljelinjer inom och mellan länder

I detta avsnitt ska vi jämföra attitydskillnader i de åtta länderna mellan olika klasser, mellan "etablerade" och "utomstående", mellan män och kvinnor och mellan privat och offentligt anställda. Det som kanske är den mest centrala variabeln, klass, är samtidigt den mest problematiska att göra jämförbar mellan länder (se diskussionen i appendix). De olika yrkesindelningarna som använts har kodats om till en variant av det klassschema som utvecklats av John Goldthorpe och hans kollegor och sedan använts i en mängd undersökningar av social mobilitet och röstande. Logiken i detta schema är att gruppera yrken i enlighet med den arbetssituation och marknadsposition som karakteriserar dem (Erikson & Goldthorpe 1992:

28-47). Klassificeringen har visat sig ha hög intern validitet ifråga om att faktiskt skilja mellan yrken med skilda arbets- och marknadssituationer (Evans 1992). Klassschemat finns i varianter med varierande detaljrikedom. Den version som används här skiljer mellan okvalificerade arbetare, kvalificerade arbetare, lägre tjänstemän, tjänstemän på mellannivå, högre tjänstemän och egenföretagare. Detta är den mest detaljerade nivå för vilken en klassificering kan göras för alla åtta länderna.

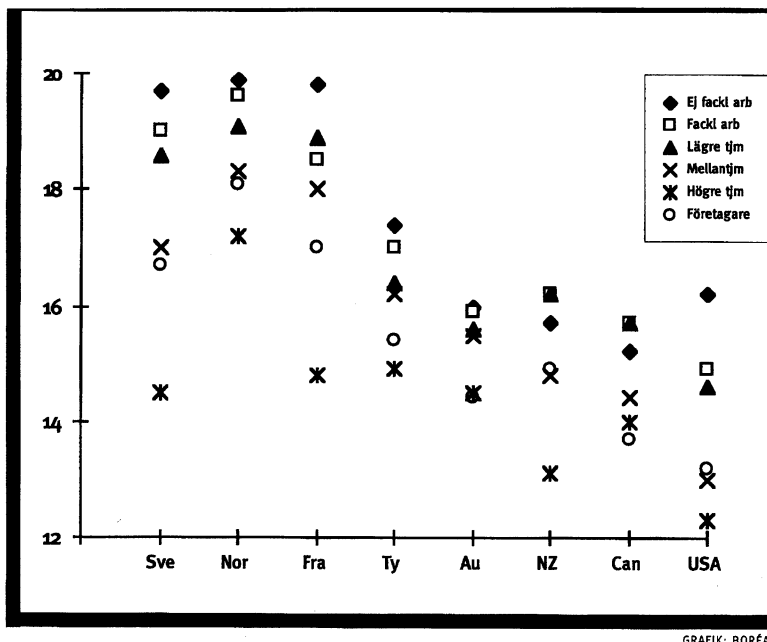
Utöver klassvariabeln används ett antal variabler för att fånga de andra konfliktdimensionerna. Tre kategorier av arbetsmarknadsstatus urskiljs för att studera åsiktsskillnader mellan "etablerade" och "utomstående": de arbetslösa och pensionärerna jämförs med övriga grupper. Andra grupper utanför arbetskraften, som hemarbetande och studenter, är inte på samma sätt som de arbetslösa och pensionärerna beroende av statliga bidrag för sin försörjning och har därför inkluderats bland dem som har arbete.

Analysen jämför dessutom män med kvinnor och privatanställda med offentliganställda. Den förra distinktionen är relativt oproblematis (åtminstone i detta sammanhang). Däremot har frågan om offentlig och privat sektorsanställning i flera av länderna endast ställts till dem som för närvarande befinner sig i arbetskraften. I USA har frågan överhuvudtaget inte ställts. Nu är detta ett mindre problem än kunde befaras, emedan åsiktsskillnaderna mellan privat och offentligt anställda som framgår nedan är av ganska liten betydelse.

I diagram 1 ser vi indexvärdena i de olika klasserna och länderna. Som framgår finns det både påtagliga likheter och intressanta skillnader länderna emellan. Trots de svårigheter ifråga om att konstruera jämförbara klassindelningar som påtalats (se appendix) ser rangordningen mellan klasserna i stort sett likadan ut i alla länder. Arbetargrupperna är de som i störst utsträckning stöder statlig intervention, medan de högre tjänstemännen är de mest skeptiska. Skillnaderna mellan arbetarna och de lägre tjänstemännen är mycket små, medan tjänstemännen på mellannivå och företagarna befinner sig någonstans mellan lägre och högre tjänstemän. Några smärre undantag från detta mönster finns: de lägre tjänstemännen är t ex i vissa länder (Frankrike, Canada, Nya Zeeland) något *mer* positiva till statlig intervention än delar av arbetarna, och i Australien och Canada är de egna företagarna den grupp som är mest negativ till statlig intervention. I det stora hela är det dock likheten i klassmönster som är den mest påtagliga.

Parallellt med denna grundläggande likhet i klassmönstren finns det emellertid intressanta skillnader i hur *stora* attitydskillnaderna mellan olika klasser är. Dessa variationer följer dock inte alls några gränser mellan olika "välfärdsregimer". Så är t ex klasskillnaderna störst i Sverige och Frankrike och minst i Norge, Australien och Canada. Skillnaderna *inom* de olika regimparen är uppenbart större än *mellan*

Diagram 1. Indexvärden i olika klasser

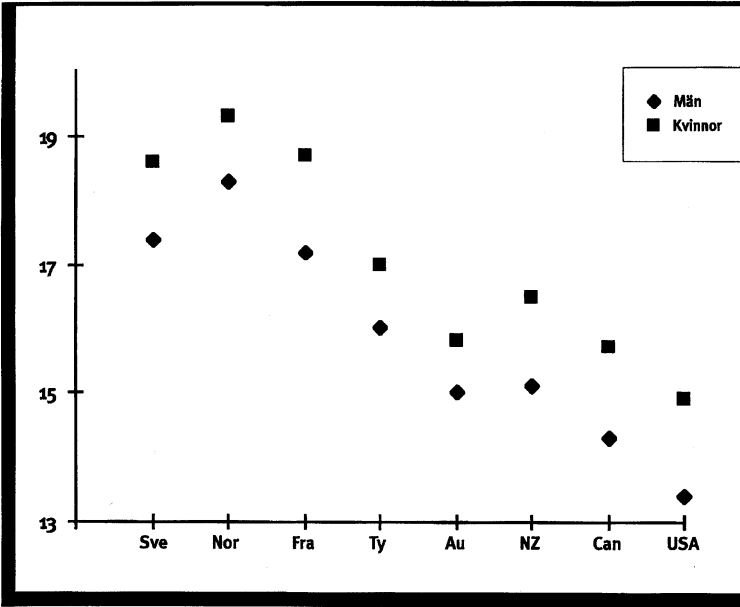
GRAFIK: BORÉA

olika välfärdspolitiska regimer.

Med svenska ögon är det speciellt intressant att notera de jämförelsevis stora klasskillnaderna, och i synnerhet de låga indexvärdena i gruppen högre tjänstemän. Medan Sverige som vi såg i tabellerna 1 och 2 generellt uppvisar ganska starkt stöd för välfärdsstatlig intervention gäller detta inte för landets högre tjänstemän. Om man jämför dessa med de högre tjänstemännen i andra länder ligger svenskarna inte särskilt högt – de högre tjänstemännen i USA är faktiskt den enda grupp som har uppenbart lägre indexvärden. Vi ser också att skillnaderna mellan Sverige och Norge till allra största delen beror på att de båda ländernas högre tjänstemän skiljer sig så markant.

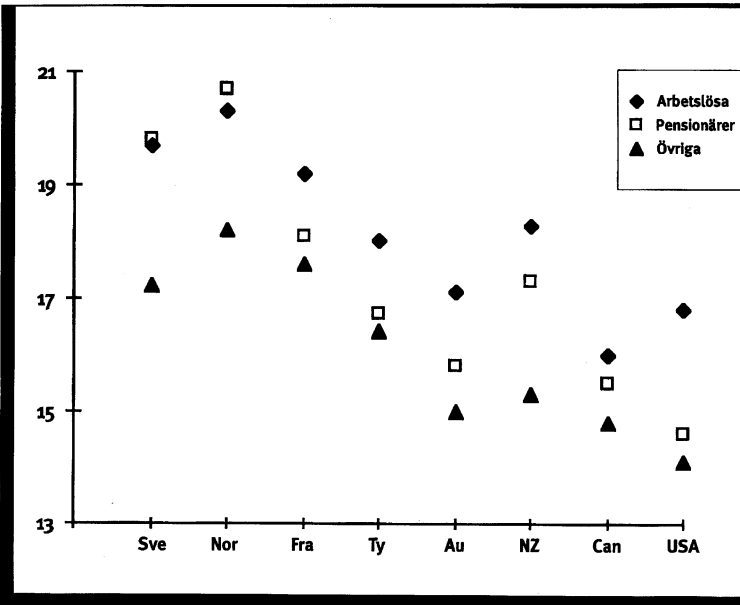
I diagram 2 och 3 riktar vi istället blickarna mot skillnader mellan män och kvinnor och mellan grupper med olika arbetsmarknadsstatus. Som framgår är attitydskillnaderna mellan män och kvinnor likartade i de olika länderna: kvinnorna är genomgående mer positiva till statlig intervention än vad männen är. Det finns inga tecken på att någon regimtyp skulle alstra speciellt tydliga skillnader mellan män och kvinnor i deras syn på välfärdspolitiken, även om skillnaderna är något större i de båda "liberala" länderna Canada och USA. Det finns inget som tyder på att det skulle vara i den "socialdemokratiska" regimtypen som könsskillnaderna är särskilt påtagliga.

Diagram 2. Indexvärden bland män och kvinnor.

GRAFIK: BORÉA

Diagram 3. Indexvärden bland arbetslösa, pensionärer och övriga.

GRAFIK: BORÉA

I diagram 3 ser vi att det i alla länder är de som varken är pensionärer eller arbetslösa som uppvisar svagast stöd för statlig intervention. De arbetslösa är i alla länder uppenbart mer positiva till välfärdsstaten. En intressant skillnad länderna emellan är att i de bägge "socialdemokratiska" länderna är pensionärerna den mest positiva gruppen i inställningen till statsintervention, medan detta inte är fallet i de övriga länderna. Det finns inga tecken på att klyftan mellan "etablerade" och "utomstående" skulle vara speciellt stor i de "konservativa" länderna Frankrike och Tyskland, det är snarast tvärtom. Det är istället i Nya Zeeland och i USA vi hittar de allra största skillnaderna mellan de arbetslösa och de "etablerade". Utöver fallet med de skandinaviska pensionärerna kan inga tydliga tecken på skillnader mellan regimtyper i konfliktmönster urskiljas.

Skillnaderna mellan privat och offentligt anställda är i de flesta av länderna helt obefintliga. Det är, som vi kunde förvänta oss av diskussionen ovan, endast i Norge och Sverige som signifikanta skillnader återfinns. Separata analyser för dessa båda länder, där sektor inkluderas, visar dock att dessa skillnader nästan försvinner när skillnader mellan män och kvinnor konstanthålls. Analyserna uppvisar i övrigt mycket små skillnader jämfört med dem som återfinns i tabell 3 nedan (Svallfors 1999: tab 2).

I tabell 3 har således gruppskillnader mellan män och kvinnor, mellan olika klasser, samt mellan grupper med olika arbetsmarknadsstatus jämförts för sex av länderna. På grund av att yrkesuppgifter saknas för personer utan nuvarande arbete i Canada och Nya Zeeland kan de tyvärr inte inkluderas i analysen (se appendix).

I tabell 3 bekräftas flera av de förhållanden vi kunde ana oss till i diagrammen. Här framgår t ex de markanta klasskillnaderna i Sverige och de förhållandevis modesta sådana i Australien, Tyskland och Norge. De tydliga åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor, framförallt i USA, framträder också, liksom de arbetslösas markant högre indexvärden i alla länderna. Att variabeln "offentlig försörjning" bidrar så mycket mer till variansen i attitydmönstren i de båda "socialdemokratiska" länderna beror uteslutande på att pensionärerna i dessa båda länder är så positiva till välfärdsstatlig intervention.

Som framgår varierar andelen förklarad varians högst väsentligt mellan länderna. Högst är den i Sverige, vilket framförallt beror på att attityderna så tydligt struktureras av klass. Lägst är den i Australien, framförallt beroende på att klasskillnaderna i åsikter är mindre än i de andra länderna. I Tyskland är också andelen förklarad varians blygsam: här är klasskillnaderna ganska modesta och skillnaderna mellan kategorier med olika arbetsmarknadsstatus är inte ens signifikanta. De övriga länderna hamnar någonstans mellan Sverige och Australien.

I tabell 4 har de sex länderna inkluderats i en och samma modell.¹¹ Här ser vi att

Tabell 3: Interventionsindex i olika grupper i fem länder. MCA.
Justerade medelvärdesavvikelser och Beta-koefficienter

	Sverige	Norge	Frankrike	Tyskland	Australien	USA
Medelvärde	17,89	18,71	17,86	16,37	15,19	14,08
Kön	0,08**	0,11***	0,09**	0,13***	0,11***	0,16***
Män	-0,31	-0,35	-0,32	-0,44	-0,41	-0,87
Kvinnor	0,36	0,41	0,50	0,51	0,43	0,82
Klass	0,35***	0,21***	0,33***	0,20***	0,13***	0,29***
Ej facklärd arbetare	1,63	1,04	1,92	1,02	0,76	2,21
Facklärd arbetare	1,12	0,74	0,77	0,70	0,49	1,33
Lägre tjänstemän	0,42	0,25	0,86	-0,12	0,15	0,11
Tjm mellannivå	-0,75	-0,32	-0,09	-0,28	-0,04	-1,31
Högre tjänstemän	-3,09	-1,22	-2,87	-1,35	-0,65	-1,62
Företagare	-1,08	-0,51	-0,57	-0,82	-0,69	-0,73
Offentlig försörjning	0,20***	0,25***	0,07	0,05	0,11***	0,08*
Nej	-0,55	-0,45	-0,18	-0,03	-0,19	-0,13
Arbetslös	1,05	1,66	0,88	1,13	1,82	2,32
Pensionär	1,60	1,74	0,39	-0,05	0,56	0,67
R ² (%)	19,3	13,7	13,3	5,9	4,2	10,6

Signifikansnivåer *** = 0.001-nivån ** = 0.01-nivån * 0.05-nivån

påtagliga länderskillnader återfinns även sedan eventuella skillnader i klasstruktur, andelen arbetslösa och pensionärer och fördelningen mellan män och kvinnor konstanthålls. I själva verket påverkas länderskillnaderna knappast alls av en konstanthållning för dessa andra variabler ($\eta=0,36$, $\beta=0,35$). Den enda förändringen är att Frankrike efter konstanthållning för övriga faktorer framstår som något mer positivt än Sverige till välfärdspolitik. För att ge en slags relativ vikt åt länderskillnaderna jämfört med övriga skillnader kan konstateras att (den justerade) medelvärdesdifferensen mellan Norge och USA är 4,58 skalsteg, medan motsvarande skillnader mellan högre tjänstemän och ej facklärd arbetare är 3,33.¹²

För att summera resultaten från detta avsnitt: det finns inget som tyder på att konfliktmönstren, som de avspeglas i attitydskillnader mellan olika grupper, skulle variera systematiskt mellan olika välfärdsregimer. Skillnader i mönstren av grupp-skillnader återfinns förvisso, men de följer inte riktigt gränserna mellan olika välfärdsregimer. I det stora hela är dessutom mönstren av grupp-skillnader relativt lika i de olika länderna. Marknadssvaga grupper, som arbetare, kvinnor och arbetslösa, är mest positiva till statlig intervention, medan det motsatta är fallet för de mark-

Tabell 4: Interventionsindex i olika grupper och länder. MCA.
Justerade medelvärdesavvikelser och Beta-koefficienter.

Medelvärde	16,69
Kön	0,11***
Män	-0,45
Kvinnor	0,52
Klass	0,23***
Ej facklärda arbetare	1,50
Facklärda arbetare	0,88
Lägre tjänstemän	0,28
Tjm mellannivå	-0,36
Högre tjänstemän	-1,83
Företagare	-0,65
Offentlig försörjning	0,11***
Nej	-0,25
Arbetslös	1,45
Pensionär	0,87
Land	0,35***
Sverige	0,89
Norge	2,05
Frankrike	1,28
Tyskland	-0,37
Australien	-1,39
USA	-2,53
R ²	0,21

Signifikansnivåer *** = 0.001-nivån ** = 0.01-nivån * 0.05-nivån

---

nadsstarka grupperna.

Slutsats

Vad har den empiriska analysen som genomförts för relevans för frågan om de attitydmönster och gruppskillnader som utvecklats i olika välfärdsregimer? På det hela taget får antagandena om att välfärdspolitiska attityder kommer att skilja sig mellan olika välfärdsregimer svagt stöd. På en aggregerad nivå återfinns förvisso stora skillnader mellan länderna. Mellan medborgarna i Norge och de i USA finns ett be-

tydande avstånd i deras syn på vad staten bör göra. Rangordningen är också i stort sett den man kunde anta skulle vara fallet, med de "socialdemokratiska" länderna som mest statsinterventionistiska och de "liberala" som minst, och med de "konservativa" och "radikala" länderna däremellan. Skillnaderna inom de olika "regimparen" är emellertid ofta väl så stora som mellan dem.

Det senare gäller även när vi jämför mönstren av gruppskillnader inom och mellan länderna. På det hela taget är dessa likartade i alla länder. När intressanta skillnader uppträder följer de sällan gränserna mellan olika välfärdsregimer. Dessutom går skillnaderna inte mer än i något enstaka fall i den riktning som kunde förutsägas utifrån diskussionen av konfliktmönster i olika välfärdsregimer. Klasskillnaderna är t ex större i Sverige och Frankrike än i de "liberala" länderna; åsiktsskillnaderna mellan "etablerade" och "utomstående" är inte särskilt stora i de "konservativa" länderna; åsiktsskillnader mellan män och kvinnor är inte större i de "socialdemokratiska" länderna än på andra håll. Det är bara på en enda punkt tesen om välfärdsregimernas skilda konfliktmönster får stöd: åsiktsskillnaderna mellan privat och offentligt anställda är större i Sverige och Norge än i andra länder. Samtidigt präglas dock även dessa båda länder i första hand av klasskillnader och åsiktsskillnader mellan privat och offentligt försörjda, snarare än av den köns- och sektorsbaserade konflikt vi förespeglades.

I relation till tidigare forskning bjuder dessa resultat på både bekräftelser och ifrågasättanden. Resultaten att den "socialdemokratiska" regimtypen i första hand präglas av klasskillnader i åsikter stämmer t ex med vad flera tidigare undersökningar, med andra datamaterial, kommit fram till. Mathesons (1993) tidigare fynd att klyftan mellan "etablerade" och "utomstående" skulle vara större i Tyskland än annorstädes får däremot inget stöd. En närmare inspektion av tabellresultaten från denna tidigare analys (Matheson 1993: 162-3) ger dock vid handen att Mathesons tolkning inte har något starkt stöd i hans egna siffror.¹³ Resultaten från Svallfors (1997), att mönstren av gruppskillnader är likartade i olika länder, framkommer också i denna analys, även om tolkningen här tydligare framhållit att klasskillnadernas storlek varierar mellan länderna.¹⁴

Sammantaget synes tiden vara mogen att slå fast att välfärdspolitiska attityder i relativt liten utsträckning struktureras på ett sätt som antagits i diskussionen om olika välfärdsregimer.¹⁵ Istället vill jag hävda att de skillnader mellan länder som uppträder, både på en aggregerad nivå och ifråga om gruppskillnader, är en kombinerad effekt av (a) generellt verkande mekanismer, baserade i den samhälleliga arbetsdelningen, och (b) nationellt specifika institutioner på välfärds politikens och den organiserade politikens områden. De senare följer bara delvis de gränser mellan välfärdsregimer som pekats ut. Låt oss utveckla detta resonemang.

De skillnader mellan grupper som påvisats företer likartade drag i alla de studerade länderna. Grupper med en starkare marknadsposition uppvisar ett svagare stöd för statlig intervention. Såväl klass- som könsskillnader pekar i denna riktning på ett sätt som är i stort sett konsistent tvärs över olika välfärdsregimer. Vidare har gruppen med den svagaste marknadspositionen, de arbetslösa, i de flesta länderna den allra mest positiva inställningen till statlig intervention.

I Esping-Andersens regimteori finns en övertro på att välfärdsstaten som stratifieringssystem kan påverka dessa för en kapitalistisk marknadsekonomi så grundläggande konfliktmönster. Med utgångspunkt i resultaten från denna och andra analyser kan välfärdsstaten betraktas snarare som en *arena* (bland andra) på vilken grundläggande klass- och könskonflikter, baserade i marknad och arbetsdelning, utspelar sig.

Detta betyder dock inte att välfärdsstatliga och andra institutioner skulle vara betydelselösa ifråga om att formera attityder. Som vi sett finns det massiva skillnader mellan länderna i medborgarnas syn på välfärdsolitik, på vad staten bör göra. Dessutom skiljer sig mönstren av gruppskillnader på vissa punkter mellan länder.

För att förklara dessa skillnader är institutioner viktiga att ta med i argumentationen. Den institutionella utformningen av olika välfärdsstater leder till att skilda arrangemang kommer att uppfattas som "naturliga", som "business-as-usual", i de skandinaviska välfärdsstaterna jämfört med låt säga USA. De institutionella arrangemangen är emellertid nationellt specifika av ett mer komplicerat slag än som framgått av diskussionen om välfärdsolitiska regimer. Den långa traditionen av fri och allmän sjukvård gör t ex Canada och Nya Zeeland annorlunda än USA och Australien, något som vi såg avspeglas i inställningen hos deras invånare i frågan om statens ansvar för sjuk- och hälsovården. Den "alternativa välfärdsolitik" som det amerikanska college-systemet utgjort (Hout & Dohan 1996) gör att i frågan om studiestöd är de amerikanska invånarna lika interventionistiska som invånarna i andra länder.

Det institutionella arvet går dock utöver specifika välfärdsolitiska arrangemang. I det sätt på vilket den organiserade politiken kommit att mobilisera väljare, medlemmar och sympatisörer ligger en viktig förklaring till olika sociala skiljelinjers etablerande, upprätthållande eller upplösande. Skillnaderna mellan Sverige och Norge ifråga om attityderna bland de högre tjänstemännen kan t ex förklaras med utgångspunkt i de stora skillnaderna mellan länderna ifråga om artikulering på den politiska högerkanten. Där den norska högern och arbetsgivarföreningen varit märkligt lågmälda i välfärdsolitiska frågor har den svenska arbetsgivarföreningen och moderata samlingspartiet bedrivit en välfärdsstatskritisk artikulering i mer än ett kvartssekel. Bland de högre tjänstemännen i Sverige har denna artikulering inte

klingat ohörd – deras syn på välfärdsstaten är mer kritisk än någon grupp i övriga Europa och det är endast de högre tjänstemännen i USA som uppvisar klart mer anti-interventionistiska attityder (diagram 1-3).

Skillnaderna mellan de tyska och franska attityderna kan eventuellt förklaras av det säregna franska datamaterialet (se ovan, ”Data och metoder”). Om det är så att de franska respondenterna utmärks av att de är mer engagerade i politiska frågor än befolkningen i stort, skulle de tydliga klasskillnaderna i Frankrike kunna vara en effekt av bias i svarsbenägenheten.

Det finns dock viktiga skillnader i politisk organisering och artikulering mellan Tyskland och Frankrike som kan ge underlag för en mer substantiell tolkning. I den konsensusinriktade tyska modellen har man försökt hantera såväl klassmotsättningar som andra konflikter inom ramen för integrativa institutioner, vad gäller både välfärdspolitiken och de industriella relationerna och partiväsendet (Hancock 1989, Stjernø 1995, Streeck 1997). Den franska historien uppvisar istället en militäns ifråga om industriella relationer och politiska motsättningar (Gallie 1983), jämte en lång tradition av aktiv statsinterventionism (Boyer 1997). Det relativt starka stöd för statsinterventionism och de skarpa åsiktsskillnader mellan klasser vi finner i Frankrike skulle därför kunna ses som nutida uttryck för den franska politiska och institutionella historien.

Dessa argument utgör än så länge bara några enstaka kortfattade, och delvis spekulativa, exempel på den typ av historiskt och institutionellt grundade förklaringar som är vägen ur den falska trygghet som regimdiskussionens förenklningar gett. Den komparativa attitydforskningen måste framöver tydligare inriktas på att belysa hur generellt verkande stratifieringsmekanismer modifieras av nationellt specifika institutioner. Utmaningen består i att vara tillräckligt nationellt och historiskt specifik för att kunna förklara de attitydmönster man analyserar utan att för den skull förlora sig i de enskilda fallens mångfald. Svårigheterna är alltför uppenbara för att behöva påpekas – men vem har sagt att forskning ska vara lätt?■

Appendix: Omkodning av yrken till klasser

Omkodningen av yrken till en gemensam klassindelning baseras i princip på individens nuvarande yrke. För personer utanför arbetskraften baseras indelningen på senaste yrke (om något). I de fall man inte haft något tidigare yrke har klassindelningen gjorts utifrån make/maka/sambos yrke (om något).

Ifråga om att åstadkomma denna jämförbara klassindelning har ett antal problem påträffats:

- I de åtta länderna har fem olika yrkesindelningar tillämpats

Tyskland, Australien Canada använder International Standard Classification of Occupations 1988 (ISCO88) på en firsiffernivå. Frankrike använder samma kod fast på en tresiffernivå samt en detaljerad fransk yrkesindelning (firsiffernivå). Norge använder den tidigare 1968 års version av ISCO på tresiffernivå. USA använder samma klassificering, men på firsiffernivå. Sverige använder Nordisk yrkesklassificering (NYK) som är en anpassad version av ISCO68, samt den Socioekonomiska indelningen (SEI) som i mycket liknar det klasschema som används i detta kapitel.

I arbetet med att utifrån detta skapa jämförbara klasskategorier var de omkodningar av ISCO:s olika varianter som Ganzeboom och Treiman genomfört till stor hjälp (Ganzeboom och Treiman 1996). Dessa omkodningar kan laddas ner från <http://www.fsw.ruu.nl/soc/HG>. Vissa avvikelser finns mellan deras klassificering och den som används här, eftersom deras omkodningar genomgående bygger på ISCO på firsiffernivå, medan två av datamaterialen använder ISCO på en tresiffernivå. Avvikelserna förefaller dock minimala när syftet som här är att skapa en sex klassers indelning. USA:s klassificering har omkodats från ISCO68 till ISCO88 innan den transformerats till Goldthorpe-klasser, enligt Ganzebooms rekommendation. I det svenska fallet baseras indelningen på den socio-ekonomiska indelningen (SEI), som på vissa punkter modifierats med hjälp av Nordisk yrkesklassificering (NYK). Denna bygger på omkodningar av Robert Erikson, Jan O Jonsson och Michael Tåhlin vid Institutet för social forskning. De algoritmer som tillämpas här är dock betydligt mindre detaljerade än deras på grund av att relevanta uppgifter saknas eller återfinns endast på en mindre detaljerad nivå.

Strategin innebär alltså att samma yrke får samma klasstillhörighet i alla länder. Detta kan naturligtvis ifrågasättas emedan samma yrke kan präglas av delvis skilda anställningsförhållanden i skilda länder. Några avgörande systematiska skillnader länder emellan torde dock inte uppstå med den strategi som här tillämpats, som för övrigt är den i detta sammanhang enda praktiskt genomförbara.

En jämförelse länderna emellan ger dock vid handen att Canada uppvisar en orealistiskt liten arbetarklass. Det är dock svårt att veta om detta orsakas av even-

tuella skevheter i bortfallet eller om omkodningsalgoritmerna av någon anledning fungerat sämre för Canada.

- Frågan om yrke har i Nya Zeeland och Canada endast ställts till förvärvsaktiva. Av denna anledning har dessa länder utelämnats i de multivariata analyser som redovisats
- I Tyskland har alla tillfrågats om nuvarande eller tidigare yrke, men endast nuvarande yrke har rapporterats i den fil som deponerats i dataarkivet. Dessa uppgifter har dock kunnat matchas med uppgifter från en datafil från Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen (ZUMA) i Mannheim, där tidigare yrke för både respondent och make/maka/sambo kodats.
- I den fil som Australien deponerat i arkivet finns inga uppgifter om make/makas yrke. Dessa har dock kunnat matchas med en fil från Australian National Data Archive.

De omkodningsalgoritmer som använts kan erhållas från författaren via e-post (stefan.svallfors@soc.umu.se)

Noter

* Forskningen har erhållit ekonomiskt stöd från Socialvetenskapliga forskningsrådet, Riksbankens jubileumsfond och Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. De data som artikeln bygger på har förmedlats av Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung, Köln. Rolf Ufers hjälp har därvidlag varit ovärderlig. Ytterligare information har förmedlats från Janet Harkness, Peter Mohler, Tom Smith, Michel Forse och Sophie Holloway. En tidigare version av artikeln presenterades vid konferensen "Forskning om socialpolitik och välfärd", 14-15 oktober 1998, Aronsborgs konferenshotell. Tack till Mikael Hjerm, Joakim Palme, Rune Åberg samt anonyma kommentatorer för konstruktiv kritik.

¹ Jämför Therborns diskussion av "ideologi" (1981: 27-8).

² I detta avsnitt refererar jag endast den jämförande attitydforskning som haft som utgångspunkt att jämföra olika välfärdspolitiska regimer. Några av de mer omfattande övriga studierna av attityder till välfärdspolitik är Coughlin (1980), Taylor-Gooby (1985), Svallfors (1989, 1996a), Papadakis (1990), Cook & Barrett (1992), Roller (1992), Jenssen & Martinussen (1994), Borre & Scarborough (1995), Borre & Goul Andersen (1997), Svallfors & Taylor-Gooby (1999).

³ För en beskrivning av ISSP, se avsnittet "Data och metoder".

⁴ Analysen har också tekniska problem: de attitydindex som används har låg reliabilitet och den klassvariabel som tillämpas har en väldigt grov indelning.

⁵ Här som på andra ställen i artikeln syftar "Tyskland" på Västtyskland före återföreningen eller efter återföreningen på de förbundsländer som utgjorde det forna Västtyskland. De ISSP-data som används är därmed också hämtade från dessa förbundsländer.

⁶ Urvalet av länder är således identiskt med det i Svallfors (1997), med ett undantag: Österrike har ersatts av Frankrike. Frankrike genomförde sin första ISSP-survey 1996 (från vilken data till denna artikel är hämtade), medan Österrike inte kunnat finansiera 1996 års undersökning.

⁷ Det finns möjlighet att väga det franska datamaterialet på ett sätt som gör urvalet representativt för den vuxna befolkningen med avseende på kön, ålder, utbildningsnivå och arbetsmarknadsstatus. I analysen som följer har dock ovägda data används, av tre anledningar: a, Det finns inget som säger att en sådan vägning gör svarspopulationen mer representativ i sina attityder. b, Skillnaderna mellan vägda och ovägda data är små. På hela den attitydskala som används (tab 2-4) är skillnaden ca 0,5 skalsteg på en skala med 24 steg. Grupp-skillnaderna påverkas inte alls av en vägning. Inte heller ifråga om indikatorer på politiskt intresse eller politiskt deltagande skiljer sig den vägda populationen från den

ovägda. c, Inget av de andra länderna tillämpar vägning som syftar till att korrigera bias i bortfallet. Den enda vägning som förekommer i övrigt är den som korregerar skillnader i urvalssannolikhet (Sverige och Canada, se ISSP96).

⁸ I ett preliminärt skede jämfördes attityderna till att satsa mer eller mindre skattepengar på Sjuk- och hälsovård, Utbildning, Ålderspensioner och Arbetslöshetsersättning. Jämförelserna av värdena på ett summerat index gav vid handen att detta varierade ganska lite mellan länderna, men av de skäl som anges i texten är det svårt att veta hur detta ska tolkas. Attitydindexet visade sig också ha mycket låga reliabilitetsvärden för flera av länderna (frågan om "Utbildning" har t ex svagt samband med de övriga i Sverige och Norge, medan frågan om "Arbetslöshetsersättning" har svagt samband med de övriga i Australien och Nya Zeeland). Detta gav ytterligare skäl att inte använda detta frågebatteri i jämförelsen (SPSS-behandlingar kan erhållas av författaren).

⁹ I batteriet ingick också frågor om att "... stimulera tillväxten inom industrin" och "...införa strikt lagstiftning för att minska industrins miljöförstöring". Dessa har, föga förvånande, i många av länderna svagt samband med de övriga frågorna. Detta gäller i synnerhet den senare, som dessutom inte ställdes 1990. Då dessa frågor dessutom knappast kan ses som indikatorer på välfärdsstatligt engagemang har de utelämnats från tabell 1 och senare summerade index.

¹⁰ För frågeformuleringarna på andra språk än svenska, se ISSP:s hemsida på Zentralarchiv <<http://www.za.uni-koeln.de/data/en/issp/>> (under "ISSP questionnaires in PDF format").

¹¹ För att kompensera att de tyska och australiska urvalen är större än de övriga har dessa data viktats ner till ett genomsnittligt (n) för de fyra övriga datamaterialen. Resultaten för ett oviktat material ser i stort sett likadana ut som de i tabell 4, men såväl klasskillnader som skillnader mellan kategorier med olika arbetsmarknadsstatus blir något mindre.

¹² Estimaterna i tabell 4 bör emellertid inte tolkas fullt så exakt, eftersom det finns signifikanta interaktionseffekter mellan såväl klass och land som mellan arbetsmarknadsstatus och land. Som framgår av tabell 3 beror detta (a) på att betydelsen av klass skiljer sig mellan länderna och (b) på att pensionärernas attityder är andra i Sverige och Norge än i övriga länder.

¹³ Arbetsmarknadsstatus förklarar t ex bara 1.7% av variansen i Mathesons attitydskala i Tyskland, vilket är mindre än i de tre länder han jämför med.

¹⁴ Att Australien och Tyskland har mindre klasskillnader i åsikter än Norge och USA framkommer tydligt också i Svallfors (1997: tab 4) men uppmärksammas inte tillräckligt i texten.

¹⁵ Ett tänkbart sätt att rädda tesen att konfliktmönster formas av välfärdsregimer vore att definiera de förra på en organiserad nivå. Detta resonemang förefaller dock inte särskilt hållbart: den svenska och norska politiska organiseringen fortgår alltså på en i allt väsentligt klassbaserad grund, medan den självständigt organiserade feminismen varit relativt svag, och sektorsbaserad politisk organisering likaså. Den amerikanska organiseringen på klassgrunden har varit mycket svag. Inte heller hittar vi några tecken i Tyskland på att politisk organisering längs skiljelinjen "etablerade/utomstående" skulle vara särskilt framträdande här.

Litteratur

Bean, Clive & Elim Papadakis (1998) 'A Comparison of Mass Attitudes Towards the Welfare State in Different Institutional Regimes, 1985-90' *International Journal of Public Opinion Research* (kommande).

Becker, Jos W, James A Davies, Peter Ester & Peter Ph Mohler (red) (1990) *Attitudes to Inequality and the Role of Government*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Borre, Ole & Elinor Scarbrough (red) (1995) *The Scope of Government*. Oxford: Oxford University Press.

Borre, Ole & Jørgen Goul Andersen (1997) *Voting and Political Attitudes in Denmark*. Aarhus: Aarhus University Press.

Boyer, Robert (1997) 'French Statism at the Crossroads' i Crouch, Colin & Wolfgang Streeck (red) *Political Economy of Modern Capitalism*. London: Sage.

Castles, Francis G (1985) *The Working Class and Welfare*. Sydney: Allen & Unwin.

Castles, Francis G (1988) *Australian Public Policy and Economic Vulnerability*. Sydney: Allen & Unwin.

Castles, Francis G & Deborah Mitchell (1992) 'Identifying Welfare States Regimes: The Links Between Politics, Instruments and Outcomes' *Governance* 5:1-26.

Castles, Francis G & Deborah Mitchell (1993) 'Worlds of Welfare and Families of Nations' i Castles, Francis G (ed) *Families of Nations. Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot: Dartmouth.

Cook, Fay Lomax & Edith J Barrett (1992) *Support for the American Welfare State. The Views of Congress and Public*. New York: Columbia University Press.

Coughlin, Richard M (1980) *Ideology, Public Opinion and Welfare Policy*. Berkeley: Institute of International Studies.

Davis, James A & Roger Jowell (1989) 'Measuring National Differences. An Introduction to the International Social Survey Programme (ISSP)' i Jowell, Roger, Sharon Witherspoon & Lindsay Brook *British Social Attitudes. Special International Report*. Aldershot: Gower.

Erikson, Robert & John H Goldthorpe (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.

Esping-Andersen, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Evans, Geoffrey (1992) 'Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema' *European Sociological Review*

8:211-32.

Gallie, Duncan (1983) *Social Inequality and Class Radicalism in France and Britain*. Cambridge University Press.

Ganzeboom, Harry B G & Donald J Treiman (1996) 'Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations' *Social Science Research* 25:201-239.

Hall, Peter A (1992) 'The Movement from Keynesianism to Monetarism: Institutional Analysis and British Economic Policy in the 1970s' i Steinmo, Sven; Kathleen Thelen & Frank Longstreth (red) *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analyses*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hancock, M Donald (1989) *West Germany. The Politics of Democratic Corporatism*. Chatham, NJ: Chatham House Publishers.

Hout, Michael & Daniel P Dohan (1996) 'Two Paths to Educational Opportunity: Class and Educational Selection in Sweden and the United States' i Erikson, Robert & Jan O Jonsson (red) *Can Education be Equalized? The Swedish case in Comparative Perspective*. Boulder: Westview Press.

ISSP (1990) International Social Survey Program 1990 - Role of Government II. Datafile compiled at Zentralarchiv, Universität zu Köln.

ISSP (1996) International Social Survey Program 1996 - Role of Government III. Datafile compiled at Zentralarchiv, Universität zu Köln.

Jenssen, Anders Todal & Willy Martinussen (red) (1994) *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Küchler, Manfred. (1987) 'The Utility of Surveys for Cross-National Research' *Social Science Research* 16: 229-44.

Levi, Margaret (1990) 'A Logic of Institutional Change', in Cook, Karen Schweers & Margaret Levi (red) *The Limits of Rationality*. Chicago: University of Chicago Press.

Matheson, George (1993) *The Decommodified in a Commodified World*. Unpublished PhD Thesis, University of New England, Armidale.

North, Douglass C (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Papadakis, Elim & Clive Bean (1993) 'Popular Support for the Welfare State: A Comparison Between Institutional Regimes' *Journal of Public Policy* 13:227-54.

Papadakis, Elim (1990) *Attitudes to State and Private Welfare: Analysis of Results from a National Survey*. Sydney: SPRC Reports and Proceedings no 88.

Roller, Edeltraud (1992) *Einstellungen der Bürger zum Wohlfahrtsstaat der Bundesrepublik Deutschland* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Rothstein, Bo (1995) 'Political Institutions - An Overview' i Goodin, Robert E & Hans-Dieter Klingemann (red) *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.

Scheuch, Erwin K (1989) 'Theoretical Implications of Comparative Survey Research: Why the Wheel of Cross-Cultural Methodology Keeps On Being Reinvented' *Inter-*

national Sociology 4:147-67.

Smith, Tom W (1987) 'That Which We Call Welfare By Any Other Name Would Smell Sweeter' *Public Opinion Quarterly* 51:75-83.

Steinmo, Sven & Jon Watts (1995) 'It's the Institutions, Stupid! Why Comprehensive National Health Insurance Always Fails in America' *Journal of Health Politics* 20:329-72.

Steinmo, Sven; Kathleen Thelen & Frank Longstreth (red) (1992) *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stjernø, Steinar (1995) *Mellom kirke og kapital*. Oslo: Scandinavian University Press.

Streeck, Wolfgang (1997) 'German Capitalism: Does It Exist? Can It Survive?' i Crouch, Colin & Wolfgang Streeck (red) *Political Economy of Modern Capitalism*. London: Sage.

Svallfors, Stefan (1989) *Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik*. Lund: Arkiv.

Svallfors, Stefan (1993) 'Policy Regimes and Attitudes to Inequality: A Comparison of Three European Nations' i

Boje, Thomas P & Sven E Olsson Hort (red) *Scandinavia in a New Europe*. Oslo: Scandinavian University Press.

Svallfors, Stefan (1996a) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Boréa.

Svallfors, Stefan (1996b) 'National Differences in National Identities: An introduction to the International Social Survey Program' *New Community* 22:127-34.

Svallfors, Stefan (1997) 'Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations' *European Sociological Review* 13:283-304.

Svallfors, Stefan (1999) 'Political Trust and Attitudes Towards Redistribution: A Comparison of Sweden and Norway' *European Societies*, Vol 1 (kommande).

Svallfors, Stefan & Peter Taylor-Gooby (red) (1999) *The End of the Welfare State? Responses to State Retrenchment*. London: Routledge.

Taylor-Gooby, Peter (1985) *Public Opinion, Ideology and State Welfare*. London: Routledge & Kegan Paul.

Therborn, Göran (1980) *Maktens ideologi och ideologins makt*. Lund: Zenit, 1981. (engelskt original 1981)

Therborn, Göran (1996) *Europa, det moderna*. Stockholm: Carlssons. (engelskt original 1995)

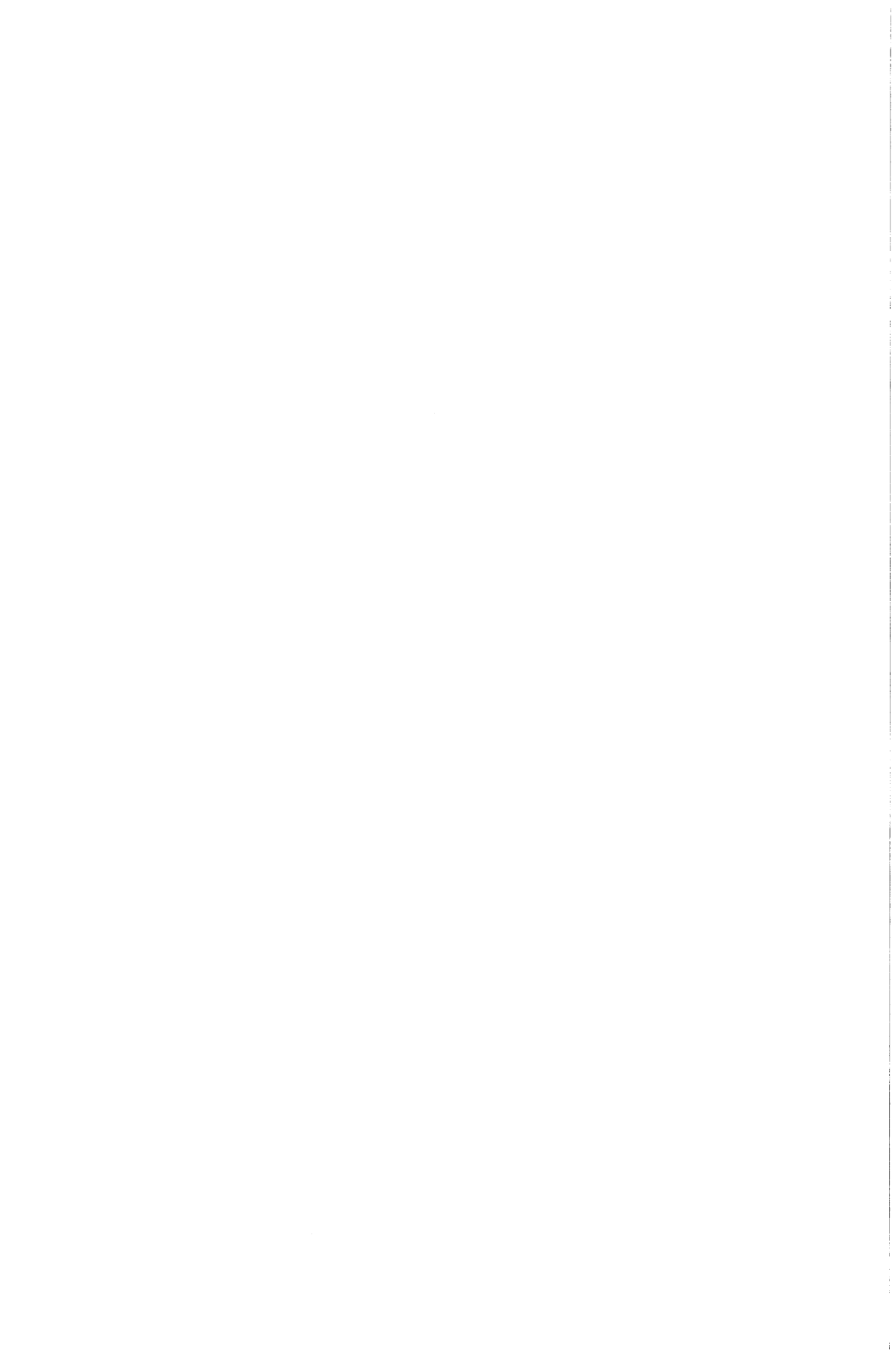
ABSTRACT

Welfare regimes and welfare opinions – a comparison of eight Western countries

STEFAN SVALLFORS

The article compares attitudes towards welfare state intervention in eight Western nations, using data from the 1996 module of the International Social Survey Program. Countries are chosen to represent four "twin pairs", approximating four "welfare regimes": the social democratic (Norway/Sweden), the conservative (Germany/France), the radical (Australia/ New Zealand), and the liberal (Canada/ US). The empirical analysis assesses whether levels and group differences in attitudes are structured in a way that reflect distinctions between welfare regimes. It is concluded that while important differences are found between countries, both with regard to aggregated attitudes and with respect to patterns of group differences, these differences only to a limited extent reflect distinctions between welfare regimes. It is suggested that comparative attitude research should pay more attention to how general patterns of conflict, based in the division of labour, are modified by nationally specific institutions.

Klassidentitet vid seklets slut*

AV GÖRAN CIGÉHN

Det finns en nutida föreställning, en föreställning som inte är ny men som är lika ståndaktig som de klasstrukturer den försöker tänka bort. Företrädarna för denna föreställning har sedan länge försökt intala oss att klassamhället tillhör en förgångentid. Gentemot denna uppfattning finns det många som i stället envisas med att tala om samhällsklasser och håller fast vid klass som en central kategori i empiriska analyser av olika samhällsförhållanden. De som står för en sådan uppfattning har ofta hånats från företrädare för myten om klassamhällets död eftersom klass anses omodernt och ointressant och att klass som analytisk kategori bör dömas ut – andra skiljelinjer anses viktigare.

En viktig och omhuldad tes i detta sammanhang är den så kallade "liberala tesen", som hämtat inspiration från bl a Bell (1976) och hans teori om det kommande post-industriella samhället. Den liberala tesens företrädare utgör kanske ingen enhetlig och sammanhållen skola, men har vissa gemensamma drag som enligt Marshall m fl (1988) ändå gör det befogat att tala om en tes om hur industrisamhället antas komma att förändras. (Se även Erikson & Goldthorpe 1992 samt Erikson 1992 för en likartad karakteristik av den liberala tesen.)

Den liberala tesen antar, med utgångspunkt i förändringen av yrkesstrukturen (orsakad av minskande industrisektor och ökande tjänste- eller servicesektor) bl a följande: att klasserna och klasskonflikterna kommer att minska i betydelse, att arbetarklassen minskar, att yrke blir viktigare än klass, att den sociala mobiliteten blir mera omfattande, att vi får mera av särintressen och individualisering, att kompetensen i arbetslivet kommer att öka samt framför allt att utbildningen kommer att

---

GÖRAN CIGÉHN är filosofie doktor i sociologi och universitetslektor vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Han har speciellt ägnat sig åt politisk sociologi och klassanalytiska frågeställningar och bl a forskat om studenter och politik. Sedan en tid tillbaka har hans forskning varit koncentrerad till studier av klassidentitet och klassmedvetande.

bli mera betydelsefull.

Centralt i den liberala tesen är alltså att klassamhället gradvis kommer att försvinna för att så småningom ersättas av ett samhälle baserat på andra skiljelinjer, främst efter meritokratiska principer där alla har lika möjligheter till teoretisk och högre utbildning, men där teoretisk utbildning ändå kan bli en slags "klasskiljande" faktor. Tillskrivna egenskaper som att ärva kapital eller social status från föräldrarna kommer att ersättas av förvärvade egenskaper som högre utbildning eller teoretisk kompetens.

I flera olika undersökningar har emellertid Marshall, bl a i ovan anförda arbete samt i en nyligen publicerad empirisk studie, (*Against the Odds* 1997, tillsammans med Swift och Roberts, se även en anmälan av Svallfors i Tiden nr 8, 1997: 20-25), avfärdat många av den liberala tesens antaganden. Den sociala mobiliteten ökar inte speciellt mycket, chansen för arbetarbarn att få en högre arbetslivsposition är mycket sämre än för barn som kommer ur högre sociala skikt osv. Utbildning blir visserligen viktigare, men chansen att få högre utbildning är fortfarande mycket ojämnt fördelad klassmässigt.

De flesta som framför budskapet om klassamhällets bortdöende brukar ha ganska lite på fötterna vad gäller empirisk evidens, vilket även Svallfors framhöll i den nämnda artikeln i Tiden. I stället visar rader av studier på en fortsatt och stark betydelse av klass och att det finns föga som stöder tesen om att klassamhället är på väg att försvinna. När det t ex gäller politiska val finns det fortfarande ingen faktor som förklarar röstande mera än klass trots att klassröstandet minskar, vilket bl a Oskarsson (1994) visat.

Vid sociologiska institutionen i Umeå pågår också flera forskningsprojekt som visar att klass faktiskt *ökar* i betydelse under 90-talet, t ex i fråga om attityder till välfärd och arbete. När det gäller välfärd och ekonomiskt välstånd kvarstod, enligt en aktuell studie av Halleröd (1998), de skillnader som fanns 1979 femton år senare hos samma grupp av individer, och de som hade det bra 1979 hade det ännu bättre 1994.

Dagens samhällsdebatt har också visat på ett nymornat intresse för klass och klasskillnader och det har naturligtvis att göra med samhällsutvecklingen som visat att det långt ifrån är obefogat att fortfarande tala om klasser och klasskillnader. Tidningsrubriker som pekar på betydelsen av klass har blivit allt vanligare och även idrotten anses återigen vara en klassfråga (enligt t ex en rubrik till en artikel på sportsidorna i DN den 8/3 1998).

Om vi nu är många samhällsvetare och debattörer som menar att samhällsklasser faktiskt finns och att klass spelar roll, vad anser då folk i allmänhet om detta? Finns verkligen något sådant som samhällsklasser enligt svenska medborgare?

Tabell 1: Finns samhällsklasser? Medborgarnas uppfattning 1993 och 1997 efter arbetslivsposition enligt SEI. Procent.

År	Industri- arbetare		Tjänste- arbetare		Lägre tjänstem.		Mellan tjänstem.		Högre tjänstem.		Företag/ jordbruk		[Alla]	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97
Ja	91	92	92	94	86	95	87	89	89	86	77	84	88	91
Nej	4	2	5	3	8	1	12	6	5	6	17	9	8	4
Tveks, vet ej	5	6	3	4	6	4	1	5	5	8	6	8	4	5
(n)	139	211	203	324	108	187	113	265	75	159	69	79	707	1 225

Källor: 1993 års resultat ur Cigéhn, Göran & Johansson, Mats (1997) *Klassidentitet i upplösning?* Umeå: Umeå Studies in Sociology no 111; 1997 års resultat från datamaterialet *Klassidentitet -97*. Materialet från 1993 består av åldrarna 18-65 år, materialet från 1997 av åldrarna 20-64 år. Samtliga tabeller i denna artikel ur dessa källor.

Det är helt uppenbart (se Tabell 1) att för folk i allmänhet är frågan om klass inget vare sig kontroversiellt eller inaktuellt och man är mycket mindre splittrade i sin uppfattning än vad samhällsvetarna är; medborgarnas uppfattning liknar i hög grad klassforskarnas. Det intressanta är också att frågan nästan inte är klasskiljande (och de små skillnaderna i Tabell 1 är heller inte statistiskt signifikanta) till skillnad från vad som är fallet i så många andra frågor. Tendensen från 1993 till 1997 innebär också en ökning (utom bland de högre tjänstemännen) av den redan starka uppfattningen att det finns samhällsklasser i Sverige.

Klassidentitet

När man studerar klass och klasstillhörighetens konsekvenser finns det en fråga som inte alltför ofta beaktas: individernas egen uppfattning om vilken samhällsklass de tillhör. Normalt gör forskarna en socioekonomisk kategorisering av individerna med hjälp av t ex den svenska sk SEI-koden (socio-ekonomiska indelningen) eller den internationellt mera kända och använda Goldthorpe-modellen. Båda dessa är baserade på uppgifter om individernas yrke (med kompletterande uppgifter om utbildning, facklig tillhörighet och ställning i produktionen som stöd). Detta i grunden Weber-inspirerade sätt att mäta klass har visat sig vara både robust och säkert och ger ofta goda förklaringar till många olika slag av skillnader mellan individer, alltifrån inflytande i arbetet till levnadsvillkor och politiska attityder.

Klasstillhörighet är utan tvekan en viktig faktor i människors liv, men hur medvetna är individerna själva om detta förhållande? Om vi forskare konstaterar att

människor röstar utifrån sin klass, t ex att arbetarklassens medlemmar röstar socialistiskt betydligt oftare än medelklassens, finns då en sådan insikt hos arbetarklassens medlemmar att deras objektiva, faktiska klasstillhörighet har en sådan tydlig påverkan på deras politiska preferenser? Om det är så, hur kan det då komma sig att allt fler i arbetarklassen kommit att känna sig som medelklass men ändå röstar socialistiskt? Spelar klasskänslorna någon roll för politiska ställningstaganden?

Därmed är vi inne på temat för denna artikel. Innan vi kommer in på frågan om klassidentiteten kan det vara bra med några enkla begreppsbestämningar. För en del har det nämligen ibland visat sig vara svårt att skilja mellan objektiv klass, eller om man så vill forskardefinierad klass, och subjektiv klass, eller individens egen uppfattning om sin klasstillhörighet, dvs klassidentitet. På samma sätt är det viktigt att skilja mellan klassidentitet och klassmedvetande.

Klass och klasstillhörighet: Objektiv kategori baserad på individens yrke och position i arbetslivet – som t ex i den svenska socio-ekonomiska indelningen (SEI) som används här. Uttryck som klasskillnader, klassröstning, klassbakgrund har sin grund i denna objektiva kategori. Arbetslivsposition som används i en del tabeller i denna artikel är en fingeradering av klasstillhörigheten.

Klassidentitet: Subjektiv kategori baserad på individens egen uppfattning om vilken samhällsklass han eller hon tror eller anser sig tillhöra. Synonyma uttryck är klassidentifiering, klassidentifikation. Kallas ibland klasskänsla.

Klassmedvetande: Fördjupad subjektiv kategori där individens klassidentitet kopplas till olika politiskt-ideologiska föreställningar om och attityder till samhället.

Varför skulle nu detta med klassidentitet vara av intresse? För drygt 10 år sedan genomfördes det s k Katrineholmsprojektet vid sociologiska institutionen i Umeå som en del av maktutredningen. Katrineholmsprojektet var en uppföljning av en klassisk industrisociologisk undersökning från 1949-50 i Katrineholm och Huskvarna: *Människan i industrisamhället* av Segerstedt och Lundquist (1952 och 1955). Studien i Katrineholm i slutet av 80-talet presenterades i en bok med titeln *Industrisamhälle i omvandling* (Rune Åberg, red, 1990) med ett kapitel om klassidentitet och klassmedvetande (Cigéhn 1990).

Segerstedt, som var den förste svenske professorn i sociologi, hade uppfattningen att subjektiv klass i en mening är viktigare än objektiv klass därför att den grupp- eller kollektivtillhörighet människor känner också på ett avgörande sätt påverkar hur man tänker i andra frågor.¹ För att på ett riktigt sätt få klart för sig vad klasstillhörigheten betyder måste man alltså fråga vilken klass individerna själva anser att de tillhör. Denna klassidentifikation kallade Segerstedt också för klasskänsla. Segerstedts tankegångar var starkt influerade av Centers (1949) klassiska studie

kring samhällsklassernas psykologi

Här finns faktiskt en intressant parallell till Marx klassiska distinktion mellan *klass i sig*, dvs en ekonomiskt och socialt bestämd, objektiv klass, och *klass för sig* där klassen är eller blir en klassmedveten politisk aktör.

Det finns alltså en lång sociologisk tradition bakom idén att man skall skilja mellan individernas faktiska, objektiva klasstillhörighet, och deras subjektiva, egendefinierade klasstillhörighet. Här råder heller inga större meningsskiljaktigheter om hur begreppet klassidentitet skall bestämmas och tolkas.

Nästa steg är att tala om *klassmedvetande*, en fråga som i litteraturen behandlats på ett mera skiljaktigt sätt. Det finns kanske ingen större anledning att här fördjupa sig så mycket i de olika uppfattningar som finns eller funnits i den frågan annat än att nämna att en del menar att själva klassidentiteten kan ses som en god indikator på klassmedvetande (t ex Knudsen 1988) medan andra menar att klassmedvetande måste innebära något mera och starkare än att bara klassplacera sig själv (t ex Giddens 1973, Gallie 1983). Rimligen borde klassmedvetande innehålla en politisk-ideologisk dimension som rör det samhälle man lever i och som därmed också är kopplad till samhällsklassernas levnadsförhållanden, en uppfattning som också förs fram av Marshall m fl (1988 a a) och Oskarson (a a).

De flesta som ägnat sig åt frågor kring klassidentitet och klassmedvetande menar att en relation är central, nämligen klassidentitetens betydelse för de partipolitiska sympatierna. Förenklat tänker man sig det hela sålunda:

Klass → klassidentitet → partisympati²

Det är också i det här sammanhanget som klassidentiteten kanske är av störst intresse, men själva det förhållandet att människor har eller inte har en klassidentitet är ju i sig av intresse. Om klassidentiteten försvagas eller förändras, hur skall då detta förstås? Betyder det att klasssamhället försvagas eller förändras eller kan det finnas andra förklaringar?

Sedan Segerstedts klassiska undersökning för snart 50 år sedan har arbetarklassens klassidentitet försvagats kontinuerligt och påtagligt. I Segerstedts undersökning (a a 1955) var det hela 83 procent av arbetarna som ansåg sig tillhöra arbetarklassen. Det riktigt intressanta då var kanske att även tjänstemännen oftare ansåg sig tillhöra arbetarklassen än medelklassen: 54 procent jämfört med 32.

De mätningar av klassidentiteten som gjorts sedan Segerstedts tid har använt sig olika metoder. Segerstedt använde en öppen frågemetod, dvs en fråga utan fasta svarsalternativ där respondenterna själva fick formulera sitt svar. Det blev också den metod vi använde i Katrineholm 1987-88. Bland industriarbetarna hade här klassidentiteten sjunkit till 48 procent och tjänstemännen var nu klart medelklass-

orienterade, hela 70 procent (Cigéhn 1990).

I de svenska valundersökningarna har man också mätt klassidentiteten vid flera olika tillfällen. Här har man under åren använt lite olika frågemetoder, från början med en öppen fråga, men sedan 1968 med en kombination av en öppen och en fast fråga.³ Resultaten visar också här en försvagning av arbetarklassidentiteten och en ökning av medelklassidentiteten fram till 90-talet, vilket redovisas av Oskarsson (a a, se även Cigéhn & Johansson 1997. I denna senare studie finns också en analys av problemet med att mäta klassidentitet och en jämförelse med Oskarssons data från valundersökningarna, se kap 2, fr a sid 34-41). De olika frågemetoderna gör emellertid att det är svårt att direkt jämföra resultaten, dvs klassidentitetens olika procentnivåer, från olika undersökningar. Däremot kan man säga att den sammanlagda bilden är entydig: de olika undersökningarna visar att den långsiktiga tendensen inneburit en sjunkande arbetarklassidentitet från 50-talet fram till 90-talets början.

1993 gjorde vi en rikstäckande uppföljning av Katrineholmsstudien – en undersökning vi kallade *Klassidentitet -93* (Cigéhn & Johansson a a). Denna undersökning var också utformad som ett frågemetodiskt test, veterligen den enda i sitt slag. Halva urvalet fick en likadan öppen fråga om klassidentiteten som hos Segerstedt och i Katrineholmsundersökningen och halva urvalet en fråga med fasta svarsalternativ. Resultatet av detta frågetest kan sammanfattas på följande sätt:

- den öppna frågemetoden tenderar att överskatta medelklassidentiteten och underskatta arbetarklassidentiteten jämfört med den fasta;
- den fasta frågemetoden ger stabilare resultat och tydligare samband med andra klass- och klassrelaterade variabler.

Detta är också anledningen till att vi i uppföljningen 1997 (se nedan) enbart använt oss av den fasta frågemetoden. Viktigt att understryka är dock att de två frågemetoderna producerar resultat med likadana huvudtendenser. Den öppna frågan visade också påtagliga klasskillnader, men sambanden med klass var svagare och arbetarklassidentiteten låg alltså på en lägre nivå jämfört med den fasta frågan.⁴

Vilka faktorer kan då antas ligga bakom den försvagade arbetarklassidentiteten? Det är antagligen en kombination av språkliga, politiska, sociala och fackliga förhållanden. I den öppna frågans svar både 1987-88 och 1993 kunde man notera att arbetarklass inte var ett alltför vanligt uttryck. I frågekonstruktionen skulle man först ange vilka klasser man ansåg fanns och sedan tala om vilken klass man själv tillhörde. Ofta gjorde respondenterna en treklassindelning av typen: överklass, medelklass, underklass och i en sådan indelning placerade arbetarna sig av naturliga

skäl inte som underklass utan som medelklass. Arbetarklassen existerade inte som kollektivt fenomen för många människor.

Arbetarklass i dagens samhälle med ett starkt differentierat yrkesliv har heller inte samma vare sig språkliga eller sociala innebörd som tidigare. Yrkesbeteckningar med sammansatta ord med ledet ”-arbetare” (t ex fabriksarbetare, metallarbetare) blir allt mindre vanliga och förekommer nästan inte alls i arbetarklassyrken inom offentlig sektor eller service. Här uppstår därför ett språkligt självkategoriseringsproblem som försvårar en arbetarklassidentitet. Till detta kommer en del andra viktiga faktorer:

Klasskampspolitiken och -retoriken har sedan länge försvunnit från dagordningen. I dag heter det löntagare, de breda löntagargrupperna osv. Fackliga uttryck som kollektivavtal och kollektivanställda håller på att försvinna och arbetsgivarna talar hellre om ”medarbetare” än om arbetare och tjänstemän. Klassgränserna suddas även på detta sätt ut i språkligt avseende.

Arbetarklasstillhörighet associeras ofta med att man har ett manuellt arbete eller att man arbetar inom tillverkningsindustrin. Att arbeta som vårdbiträde eller undersköterska betraktas därför inte som att man har ett arbetarklassyrke.

Välfärden och levnadsstandardens utveckling gör det svårt att känna sig som arbetarklass när man jämför med tidigare generationer eller med samhällets problemgrupper. Medelklassen blir den naturliga referensen när man inte längre upplever att man befinner sig i samhällets botten. Det är kanske därför inte orimligt att anta att de (åtminstone fram till och med 80-talet) minskade klasskillnaderna även de bidrog till arbetarklassens försvagade klassidentitet.

Men, under 90-talet har uppenbarligen något hänt. Den långa trenden med avtagande arbetarklassidentitet sedan mitten av seklet ser ut att ha brutits – är det frågan om ett genuint trendbrott? 1997 fick vi möjlighet att göra ytterligare en rikstäckande uppföljning som följdriktigt kallas *Klassidentitet -97*. Här har vi bara använt oss av den fasta frågemetoden och frågorna är därmed ställda på precis samma sätt 1993 och 1997 och är därför direkt jämförbara. Det är också jämförelsen mellan dessa data från 1993 och 1997 som kommer att redovisas i denna artikel.

Klassidentitet -97 – urval, datainsamling och bortfall

Datainsamlingen för *Klassidentitet -97* genomfördes av SCB som en postenkät med telefonuppföljning under en period som sträckte sig från slutet av september till början av november 1997. Nettourvalet bestod av 2001 personer i åldrarna 20 till 64 år och svarsfrekvensen blev 66 procent eller 1313 individer.⁵ Svarsfrekvensen ligger i nivå med vad som får betecknas som tillfredsställande för postenkäter av

den här typen. Frågeformuläret var dessutom omfattande, 21 sidor med drygt 100 frågor (plus delfrågor), varför resultatet t o m kan betecknas som klart godkänt.

Svarandegruppens geografiska fördelning ser ut som populationens, utom vad gäller Skåne län, där man återfinner 13 procent av populationen men i svarandegruppen 10 procent. För övriga regioner är differensen högst en procentenhet mellan svarandegruppen och populationen och de marginella skillnaderna är heller inte statistiskt signifikanta. Geografiskt fördelar sig alltså svarandegruppen på samma sätt som populationen i åldrarna 20 till 64 år.

Bortfallet bedöms inte ha åstadkommit några snedvridande effekter, men har ett besvärande inslag som bör nämnas. Urvalsdragningen resulterade i 51,5 procent män och 48,5 procent kvinnor, medan svarandegruppen består av 47,8 procent män och 52,2 procent kvinnor. Männen är alltså något underrepresenterade i svarandegruppen och något överrepresenterade i urvalet. Denna skillnad mellan urvalets och svarandegruppens könsfördelningar är emellertid inte statistiskt signifikant (enl f-test).

Studerar man fördelningen av ålder, civilstånd och inkomst bland män och kvinnor i urvalet och svarandegruppen återfinner man heller inga signifikanta skillnader. Det något större bortfallet bland männen har alltså inte lett till några besvärande skillnader i andra centrala variabler. Däremot kan man med hjälp av hur dessa variabler fördelar sig notera att bortfallet är något högre bland män som är ogifta eller lågavlönade eller i åldersgruppen 40-44 år. Normalt återfinner man ett högre bortfall just bland ogifta och lågavlönade, men mindre förväntat kanske i den nämnda åldersgruppen (utan snarare bland yngre män). Här handlar det säkerligen ändå om sedvanliga sociala problem som leder till större ovilja att delta i den här typen av undersökningar.

Om bortfallet överhuvudtaget fått några konsekvenser för resultaten i den här studien torde det snarast handla om en *underskattning* av klasskillnader i frågor som är centrala här, t ex klassidentitet, åsiktsorientering, synen på skillnader i levnadsvillkor och liknande frågor av politiskt-ideologisk karaktär.

Arbetarklassens klassidentitet vänder uppåt

Arbetarklassens klassidentitet, som under hela efterkrigstiden uppvisat en nedåtgående tendens, ser nu ut att vända uppåt och gör det dessutom på ett påtagligt sätt enligt de data som presenteras här (Tabell 2). Samtidigt tenderar också klasskänslorna att polariseras mellan arbetar- och medelklass. Industrierbetarna ökar sin arbetarklassidentitet med 14 procentenheter, tjänstearbetarna med 17. De lägre tjänstemännen ökar sin medelklassidentitet med 8 procentenheter, mellantjänstemännen

med 5 och de högre tjänstemännen med 3. På motsvarande sätt finner vi minskningar av medelklassidentiteten i arbetarklassen, främst bland tjänstearbetarna som minskar sin medelklassidentitet med hela 18 procentenheter, och en minskning av arbetarklassidentiteten i medelklassen, men där inte lika påtagligt. Den sammantagna effekten av arbetslivsposition (beräknad med hjälp av eta) har också ökat påtagligt, från 0,29 år 1993 till hela 0,38 år 1997.

Tabell 2: Klassidentitet enligt fasta svarsalternativ 1993 och 1997 efter arbetslivsposition enligt SEI. Procent.

År	Industriarbetare		Tjänstearbetare		Lägre tjänstem.		Mellan tjänstem.		Högre tjänstem.		Företag/Jordbruk		[Alla]	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97
Aklassid	53	67	39	56	25	28	14	12	4	5	20	18	30	35
Mklassid	31	22	45	27	47	55	62	67	71	74	49	49	48	47
Indiff	16	11	16	17	28	17	24	22	25	21	30	33	22	19
(n)	140	211	204	319	109	187	113	266	76	159	69	79	711	1 221

Anm: Aklassid=arbetarklassidentitet; mklassid=medelklassidentitet; indiff=indifferenta, dvs sådana som inte vill eller kan klassplacera sig själva. Eta 1993 = 0,29; eta 1997 = 0,38. Skillnaden mellan 1993 och 1997 är statistiskt signifikant för de två materialen i sin helhet (f-test, $p < 0,01$). Detta gäller även var för sig för de två centrala kategorierna *industriarbetare* (chi-2, $p < 0,05$) resp *tjänstearbetare* (chi-2, $p < 0,001$).

Slår man samman de olika arbetslivspositionerna till klasskategorierna arbetarklass och medelklass (ej i tabell) framträder resultaten i viss mån ännu tydligare. Arbetarklassens arbetarklassidentitet ökar från 45 till 60 procent och medelklassidentiteten sjunker från 39 till 25 procent. Medelklassens arbetarklassidentitet ligger stilla på 15-16 procent medan medelklassidentiteten ökar från 57 till 63 procent.

Samtidigt som klassidentiteten blir tydligare kopplad till klass förändras svenskar-
nas vänsterorientering (enligt ett politiskt åsiktsorienteringsindex⁶) inte lika entydigt, utom bland industriarbetarna som ökar sin vänsterorientering med 12 procentenheter (se Tabell 3). Den försvagade vänsterorienteringen är mest påtaglig bland de lägre och högre tjänstemännen (-8), men motsvaras inte hos dessa av en lika stark högerorientering. En intressant förändring kan vi iaktta bland företagare och jordbrukare vars högerorientering minskar (-8). Den mest högerorienterade gruppen är därmed de högre tjänstemännen.

Tabell 3: Politisk åsiktsorientering (index) 1993 och 1997 efter arbetslivsposition. Procent.

År	Industri- arbetare		Tjänste- arbetare		Lägre tjänstem.		Mellan tjänstem.		Högre tjänstem.		Företag/ jordbruk		[Alla]	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97
Vänster	44	56	52	48	41	33	38	36	34	26	22	20	41	39
Mitt	36	35	34	37	33	38	31	31	18	22	28	37	31	33
Höger	20	10	13	15	26	29	31	34	49	53	50	42	27	29
(n)	233	153	321	187	168	117	256	222	142	139	116	59	1236	877

Anm: Åsiktsorienteringsindexets konstruktion beskrivs i Cigéhn & Johansson (a a, s 122-123). Se även fotnot 6. Eta 1993 = 0,26; 1997 = 0,31

Här finns dock stora skillnader vad gäller anställningssektor. De offentlig-anställda högre tjänstemännen är betydligt mindre högerorienterade (34 procent) än de privatanställda (70 procent). Dessutom är de offentliga högre tjänstemännen oftare vänsterorienterade (44 procent) än de är högerinriktade. (Dessa resultat ej i tabell.)

En bild av en tydligare klassmässig polarisering träder fram. Skillnader som redan tidigare var starka blir ännu starkare. Klassamhällets grepp om medborgarna försvagas inte utan förstärks. Detta ser man också om man bara utgår från individernas uppfattning om sin egen klasstillhörighet, dvs klassidentiteten, och inte tar hänsyn till deras faktiska klassposition (se Tabell 4). Vänsterorienteringen ökar bland dem som uppfattar sig som arbetarklass, medan den minskar bland dem som uppfattar sig som medelklass. Hos de senare sker också en ökning av högerorienteringen. En intressant förändring återfinns i gruppen som inte kan eller vill klassplacera sig själva, dvs de som här kallas indifferent. I den gruppen ökar faktiskt vänsterorienteringen relativt mycket.

Ett ökat åsiktsavstånd mellan vänsterorienterade och högerorienterade framträder också tydligt när man studerar en sådan fråga som om man anser att skillnaderna i levnadsvillkor är för stora eller för små i Sverige (Tabell 5). Här har en redan stor procentdifferens mellan vänster och höger ökat från 36 procentenheters skillnad 1993 till 55 fyra år senare med avseende på om man anser att skillnaderna i levnadsvillkor är för stora samtidigt som de vänsterorienterades uppfattning blivit mycket markerad. 1993 ansåg 71 procent av de vänsterorienterade att skillnaderna i levnadsvillkor var för stora, 1997 hade denna uppfattning ökat till 89 procent.

Något anmärkningsvärt är att mer än en fjärdedel av de högerorienterade 1997 ansåg att skillnaderna i levnadsvillkor var för små. Läger vi till den grupp som

Tabell 4: Politisk åsiktsorientering (index) efter klassidentitet 1993 och 1997. Procent.

År	Arbetar- klassid		Medel- klassid		Indifferenta		Alla	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97
Vänster	51	55	36	31	27	35	39	39
Mitt	36	35	32	33	38	29	34	33
Höger	12	11	32	36	36	36	27	29
(n)	185	266	316	486	135	161	636	913

Eta 1993 = 0,23; eta 1997 = 0,27

Tabell 5: Uppfattning om skillnaderna i levnadsvillkor är för stora eller för små efter politisk åsiktsorientering (index) 1993 och 1997. Procent.

År	Vänster- orientering		Mitt- emellan		Höger- orientering	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97
För stora skillnader	71	89	55	70	35	34
Lagom	21	7	34	20	47	29
För små skillnader	4	3	6	4	13	27
Vet ej	4	2	5	6	4	10
(n)	534	352	405	301	358	260

Eta 1993 = 0,24; 1997 = 0,45

hade uppfattningen att skillnaderna var lagom får vi en andel klart över hälften av de högerorienterade som hyser en uppfattning som innebär att man accepterar klassamhällets ojämlikhetseffekter (även om de högerorienterade själva knappast skulle tolka förhållandena i sådana termer).

Den ökande klass- och åsiktspolariseringen i 90-talets Sverige framträder än tydligare om man studerar medborgarnas klassmedvetande (Tabell 6), som är en nyskapad variabel konstruerad av variablerna klassidentitet och politisk åsiktsorientering.⁷ Avståndet mellan industriarbetare och högre tjänstemän, som var stort redan 1993, ökar kraftigt. Industriarbetarnas arbetarmedvetande ökar med hela 19 procentenheter medan de högre tjänstemännens medelklassmedvetande ökar med 12. Samtidigt sjunker också industriarbetarnas "felaktiga" medvetande, dvs

Tabell 6: Klassmedvetande (= klassidentitet + åsiktsorientering) 1993 och 1997 efter arbetslivsposition. Procent.

År	Industri- arbetare		Tjänste- arbetare		Lägre tjänstem.		Mellan tjänstem.		Högre tjänstem.		Företag/ Jordbruk		[Alla]	
	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97	-93	-97
Arbetarmedv	44	63	37	46	21	18	16	9	3	4	10	11	26	27
Oklart medv	18	14	21	19	22	20	22	26	28	18	24	14	22	20
Medelkmedv	24	14	26	20	30	49	39	45	45	57	36	44	32	37
Indifferent	15	9	15	16	27	12	23	20	24	22	29	32	21	17
(n)	123	151	164	186	92	114	103	219	71	139	58	57	611	866

Eta 1993 = 0,26; 1997 = 0,44.

medelklassmedvetande, med 10 procentenheter. De högre tjänstemännens redan låga nivå på "felaktigt" medvetande förändras däremot inte.

Den kanske intressantaste förändringen svarar de lägre tjänstemännen för. Deras oklara position mellan arbetarklass och medelklass – tidigare ofta närmare arbetarklassen – verkar ha klarnat eftersom de ökar sitt medelklassmedvetande allra mest med 19 procentenheter och hamnar på den näst högst högsta nivån av medelklassmedvetande. Detta närmande till den övriga medelklassen sker alltså i en arbetsmarknadssituation där de lägre tjänstemännen varit den kanske mest utsatta tjänstemannagruppen – en något oväntad utveckling som ändå gör att det åter kanske är befogat att säga att klassgränsen mellan arbetarklass och medelklass går vid kontorsdörren, åtminstone i symbolisk och subjektiv mening.

Den samlade effekten av arbetslivsposition ökar närmast dramatiskt (eta ökar från 0,26 till 0,44) vilket bara ytterligare understryker den ökade betydelsen av klass.

Ingenting i de här redovisade analyserna av det nya datamaterialet visar på någon uppluckring av klassamhället och dess effekter på människors attityder och ideologiska orienteringar. Nittioalet ser tvärtom ut som om klassamhället gjort en mycket stark återkomst även i det avseendet.

Klassröstande

Klassröstandet har på samma sätt som arbetarklassidentiteten minskat eller försvagats från 50-talet. Men – här är det inte i första hand arbetarklassens förändrade värderingar som är orsaken utan medelklassens. Klassröstande mäts ju normalt

med det s k Alford's index som helt enkelt är procentskillnaden mellan arbetarklassens socialiströstande och medelklassens. Om arbetarklassens socialiströstande är oförändrat eller svagt minskande och medelklassens starkt ökande får vi som resultat ett minskat klassröstande. Detta är också vad som har hänt och orsakerna till detta är antagligen främst två:

- Den sociala mobiliteten: medelklasspersoner med arbetarklassbakgrund fortsätter att rösta med utgångspunkt i föräldrarnas klass och de upplevelser man hade under uppväxten.

- Socialdemokraternas politik som under lång tid och i allt högre grad försökt vinna röster från medelklassen.

Om man betraktar socialistsympatierna i det här redovisade datamaterialet utifrån ett klassröstningsperspektiv med hänsyn till såväl klassidentitet som social mobilitet får man en del intressanta resultat (Tabell 7). Här ser vi stora skillnader i klassröstning mellan stabil arbetarklass med arbetaridentitet och stabil medelklass med medelklassidentitet. För dessa klassmässigt stabila individer uppvisar klassröstandet en nivå som man får gå långt tillbaka i tiden för att återfinna. Vi kan också se att tendenserna är i stort sett likadana både 1993 och 1997, men att nivån på socialistsympatierna var lägre 1997 än 1993. Detta beror naturligtvis på att det politiska opinionsläget var helt annorlunda hösten 1993 än hösten 1997.⁸

Klassröstandet är lägre för alla andra kategorier än de som i både subjektiv och objektiv mening är klassmässigt stabila. För en alldeles speciell kategorijämförelse får vi t o m en negativ klassröstningskoefficient både 1993 och 1997. Det är när vi jämför de nedåtmobila (dvs som rört sig från medelklass till arbetarklass) som har en medelklassidentitet med de uppåtmobila (dvs som rört sig från arbetarklass till medelklass) som har en arbetarklassidentitet. Här kan man säga att klassbakgrunden i subjektiv mening är viktigare än den egna klasstillhörigheten och kanske t o m att detta gäller speciellt för de uppåtmobila med tanke på deras höga nivå av socialistsympatier. Alldeles klart är i alla fall att både klassbakgrund, social mobilitet och klassidentitet kan bidra till förståelsen av det minskade klassröstandet mätt på det vanliga sättet.

En aspekt på klassröstandet som inte är så vanligt förekommande är att beräkna det s k relativa klassröstandet, en metod som förespråkas av bl a Marshall m fl (1988). Här har vi hittills bara talat om det absoluta klassröstandet när vi jämfört procentandelen socialister i de olika kategorierna. Dessa procentandelar påverkas av hur materialet är fördelat i övrigt (t ex andelen som sympatiserar med andra partier och andelen osäkra) och kan därför ge missvisande resultat. Om man bara jämför de kategorier som man direkt är intresserad av kan man i stället beräkna

Tabell 7: Andel *socialister* bland dem som uppgivit partisympati hösten 1993 resp hösten 1997 efter social mobilitet och klassidentitet. Procent.

		Socialister 1993	Socialister 1997	(n) 1993	(n) 1997
Stabil arbetarklass	Arbetarklassidentitet	93	84	55	119
	Medelklassidentitet	90	64	41	33
	Indifferentia	64	54	14	13
Nedåtmobila	Arbetarklassidentitet	78	67	55	66
	Medelklassidentitet	56	38	43	45
	Indifferentia	56	38	16	24
Uppåtmobila	Arbetarklassidentitet	68	87	25	30
	Medelklassidentitet	62	53	39	80
	Indifferentia	50	35	16	20
Stabil medelklass	Arbetarklassidentitet	75	57	55	30
	Medelklassidentitet	31	26	41	229
	Indifferentia	30	23	14	75

Klassröstningsindex 1993 (= procentdifferens mellan socialistsympatisörer i arbetarklassen respektive medelklassen) för vissa kategorijämförelser:

1. Stabil arbetarkl/arbetarklassid – stabil medelkl/medelklassid = $93 - 31 = +62$
  2. Nedåtmobila/arbetarklassid – uppåtmobila/medelklassid = $78 - 62 = +16$
  3. Nedåtmobila/medelklassid – uppåtmobila/arbetarklassid = $56 - 68 = -12$
  4. Stabil arbetarkl/medelklassid – stabil medelkl/arbetarklassid = $90 - 75 = +15$
- Genomsnittlig klassröstning = +36*

Klassröstningsindex 1997 (som ovan)

1. Stabil arbetarkl/arbetarklassid – stabil medelkl/medelklassid = $84 - 26 = +58$
  2. Nedåtmobila/arbetarklassid – uppåtmobila/medelklassid = $67 - 53 = +14$
  3. Nedåtmobila/medelklassid – uppåtmobila/arbetarklassid = $38 - 87 = -49$
  4. Stabil arbetarkl/medelklassid – stabil medelkl/arbetarklassid = $64 - 57 = +7$
- Genomsnittlig klassröstning = +31*

Anm: De som inte uppgivit partisympati, dvs svarat vet ej, inget parti eller annat parti än riksdagspartierna är ej medtagna. (Miljöpartiet alltså exkluderade 1993, men ingår som icke-socialistisk sympati 1997.) Detta för att kunna få ett motsvarande mått på klassröstning som används av valforskarna. Den genomsnittliga andelen *socialister* blev dock på detta sätt relativt hög på grund av opinionsläget hösten 1993. Källor: som tidigare

odds, dvs chansen för t ex arbetare att rösta socialistiskt jämfört med borgerligt, och motsvarande odds för medelklassen. Om man sedan beräknar kvoten mellan dessa chanser får vi s k oddskvoter. Dessa oddskvoter uttrycker då hur mycket högre chansen är för att en arbetare skall rösta socialistiskt jämfört med en medelklassperson.

Mätt på detta sätt har även det relativa klassröstandet minskat något mellan 1993 och 1997 när man jämför hela arbetarklassen med hela medelklassen, odds-

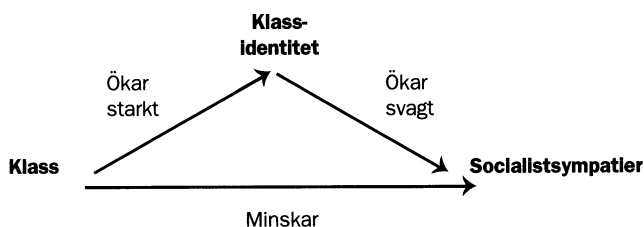
kvoten har sjunkit från 5,3 till 4,0. 1993 var det alltså 5,3 gånger vanligare att en arbetare uppvisade socialistsympatier än att en medelklassperson gjorde det; 1997 hade detta minskat till att bli 4 gånger vanligare. Fortfarande var det dock mycket vanligare att uttrycka socialistsympatier i arbetarklassen än i medelklassen. En jämförelse mellan industriarbetare och högre tjänstemän visar att oddskvoten var nästan oförändrad 1997 jämfört med 1993: det var 7,8 gånger resp 7,7 gånger vanligare med socialistsympatier bland industriarbetarna jämfört med de högre tjänstemännen.

I det här sammanhanget är det dock av än större intresse att se vad klassidentiteten har för betydelse. Jämför man individer i arbetarklassen som har en arbetaridentitet med individer i medelklassen som har en medelklassidentitet får vi mycket höga oddskvoter som dessutom verkar öka. I början av 90-talet var det 9,3 gånger vanligare med socialistsympatier bland arbetare med arbetaridentitet än bland medelklasspersoner med medelklassidentitet. I slutet av 90-talet har denna oddskvot stigit till 9,6. Bland svenska medborgare som uttrycker de "rätta" klasskänslorna är alltså klassröstning (eller som det här egentligen handlar om: klassbaserade partisympatier) något mycket påtagligt, och föga talar för att detta skulle försvagas med tanke på de data som här presenterats. Klassröstning ser alltså inte ut att tillhöra en svunnen tid, även om ledande politiska sociologer som Clark och Lipset (1991) hävdade detta.

Om man skulle sammanfatta de tendenser till förändringar från 1993 till 1997 som framkommit i denna artikel (och även andra gjorda analyser som ej redovisats här) med hjälp av en utvidgad modell baserad på den tidigare presenterade bilden över hur påverkan går från klass över klassidentitet (alt klassmedvetande) till partisympatier kan det presenteras på följande sätt:

Vad som tycks ske är att en tidigare relativt stark direkt påverkan från klass till partisympati, här speciellt socialistsympatier, förändras till att bli en indirekt påver-

Figur 1: Klass och klassidentitets påverkan på socialistsympatier. Förändringstendenser 1993-97.

kan över klassidentiteten. Det starkt ökande sambandet mellan klass och klassidentitet är här den viktigaste orsaken, och frågan är vad t ex de svenska partierna gör för att fånga upp och motsvara denna nygamla bild av det svenska klass-samhället – varken klasser eller klasskänslor förefaller vara i något upplösningstillstånd.

Avslutande kommentar

I den ständigt pågående debatten om samhällsklassernas vara eller inte kan man rimligen inte komma förbi att klasser och klasskillnader faktiskt finns och spelar en viktig roll. Detta tycks också medborgarna mena, inte minst genom att så starkt uppge uppfattningen att samhällsklasser finns och i så relativt hög grad anse sig själva tillhöra en klass.

Den fram till nittioalet försvagade klassidentifieringen i arbetarklassen skulle ha kunnat ses som ett möjligt stöd för tesen om ”klassernas död”, men redan innan det möjliga trendbrott till ökande arbetarklassidentitet som redovisats i den här artikeln kunde man även i den förra undersökningen från 1993 finna betydande och systematiska klasskillnader både i fråga om klassidentitet och i politiskt-ideologiska idéer och föreställningar som är nära knutna till denna.

Om den ökade klassidentiteten i arbetarklassen verkligen innebär ett trendbrott så är det snarare fråga om förstärkta (eller cementerade) klasskillnader när det gäller andra klassrelaterade attityder och värderingar. Klassmässiga fördelnings- och inkomstskillnader må ha minskat fram till början av nittioalet, men försvann aldrig och förefaller nu ha ökat igen. För att kunna avgöra om det verkligen handlar om ett trendbrott i fråga om arbetarklassidentitetens utveckling måste det emellertid till ytterligare minst en mätning utförd på samma sätt.

I takt med nittioalets urholkning av välfärden ser det ut som om arbetarklassens medlemmar åter är mera beredda att erkänna att de tillhör arbetarklassen och inte någon diffus medelklass. Om arbetarklassen tidigare möjligen trodde att välfärdsutvecklingen hade gjort eller skulle kunna göra de flesta till ”klassresenärer” i subjektiv mening så förefaller denna förhoppning numera ha tappat mycket av sin attraktionskraft. ■

Noter

*En starkt förkortad och förenklad version av denna artikel publicerades i *Tiden* nr 3 1998 med en annan rubrik ("Arbetarmedvetandet återvänder") satt av *Tiden*.

¹ Den moderne amerikanske klassforskaren och marxistiske teoretikern Wright (1989 och 1997) har framfört en liknande uppfattning om klassidentifikation som Segerstedt. Wright menar att klassidentiteten på samma sätt som andra centrala identiteter (t ex religiösa och etniska) kan forma hela ens uppfattning om vad som är viktigt i livet.

² Vissa, bl a Westholm (1991), menar att partisympatierna även kan påverka klassidentiteten, dvs att kausalordningen kan vara omvänd. Se Cigéhn & Johansson (a a, kap 5) för en analys av denna problematik.

³ Valundersökningarnas frågemetod från 1968 och framåt innebär att man börjar med att fråga om intervjupersonen räknar sig till någon samhällsklass och vilken klass personen i så fall tänker på om svaret är ja. I de fall svaret är nekande ges följdfrågan om personen anser sig tillhöra arbetar- eller medelklassen. Genom denna metod menar man sig fånga in en stark klassidentitet (den spontant uppgivna) respektive en svag klassidentitet (via den fasta följdfrågan). Metoden innebär i viss mening att man "maximerar" möjligheten att fånga in en klassidentitet hos intervjupersonerna. För en närmare beskrivning av frågemetoden, se Oskarsson a a, sid 114-115. Den starka eller spontant uppgivna klassidentiteten i valundersökningarna kan delvis sägas motsvara den öppna frågan i Katrineholmsundersökningarna och i *Klassidentitet -93*.

⁴ Det finns heller ingen anledning att misstänka att resultatet för den fasta frågan från *Klassidentitet -93* skulle vara osäkra på grund av en halverad svarandegrupp. Om vi enbart hade använt den fasta frågan skulle resultaten för hela svarandegruppen med stor sannolikhet ha sett ut som i den halva som nu fick den fasta frågan. Fördelningen av de två frågetyperna skedde slumpmässigt inom ramen för hela det stora urvalet (nettourval 1988 individer med 1519 svarande). Det var alltså inte fråga om två olika urval.

⁵ Datasamlingen för *Klassidentitet -93* gjordes senhösten 1993 som en datoriserad telefonintervju (DATI) av SCB med ett lika stort urval men en bättre svarsfrekvens på 76,4 procent. Se även Cigéhn & Johansson a a för bortfallsanalys m m.

⁶ Åsiktsorienteringsindexet är baserat på fyra frågor med likartad konstruktion: "I den politiska debatten har framförts förslaget att..." varpå följde delfrågorna: "minska den offentliga sektorn", "satsa på privat företagsamhet och marknadsekonomi", "satsa på privat sjukvård" samt "minska inkomstskillnaderna". Svartalternativen som gavs till varje delfråga var "mycket bra förslag", "ganska

bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag", "mycket dåligt förslag" samt "vet ej". För att få beteckningen vänsterorienterad krävdes minst två vänstersvar och högst ett högersvar och det omvända gällde för att få beteckningen högerorienterad. För mittgruppen gällde att ha minst tre neutrala svar ("varken bra eller dåligt") eller två höger- och två vänstersvar. "Vet ej"-svaren exkluderades.

⁷ Utgångspunkten och det primära vid konstruktionen av variabeln *Klassmedvetande* är klassidentiteten och till denna kopplas sedan åsiktsorienteringen på följande sätt: för att få beteckningen *arbetarmedveten* krävs att man förutom en arbetaridentitet antingen är vänsterorienterad eller intar en mittposition, för att få beteckningen *medelklassmedveten* krävs förutom en medelklassidentitet att man är högerorienterad eller intar en mittposition. För att bli placerad i kategorin "oklart medvetande" har man antingen uppgett en arbetaridentitet och uppvisar högeråsikter eller uppgett en medelklassidentitet och uppvisar vänsteråsikter. De indifferentare är helt enkelt de som inte säger sig tillhöra någon klass vare sig de har höger- eller vänsteråsikter. Denna konstruktion kan naturligtvis diskuteras. Man skulle t ex även kunna skapa kategorierna starkt och svagt *Klassmedvetande*, men då ökar antalet kategorier och även överskådligheten. I *Klassidentitet -97* har 61 procent av de arbetarmedvetna vänsteråsikter och skulle kunna sägas ha ett starkt arbetarmedvetande, medan 52 procent av de medelklassmedvetna har högeråsikter och skulle alltså på motsvarande sätt kunna sägas ha ett starkt medelklassmedvetande.

⁸ Det är mycket som talar för att medborgarnas åsikter i välfärdspolitiska frågor, och därmed deras politiska åsiktsorientering, är stabilare än deras partisympatier, se Svallfors (1996) analyser av välfärdsoptioner. Detta tyder också våra två undersökningar på, särskilt om man betraktar hela materialen (se marginalfrekvenserna i Tabell 4). Även om partisympatierna varierar relativt mycket under längre tidsperioder tycks de ändå vara stabila under kortare tidrymder. Under samma period (sept-nov 1997) som datasamlingen för *Klassidentitet -97* genomfördes gjordes också opinionsmätningar av Sifo och Temo (okt -97) samt SCB:s stora partisympatimätning som publicerades i nov 1997. Fördelningen av partisympatier i *Klassidentitet -97* överensstämmer mycket väl med dessa undersökningar. De skillnader som kunde iaktas i förhållande till SCB:s material var en lägre andel socialdemokrater och en högre andel osäkra i vårt material. Den tydligaste skillnaden i förhållande till Sifos och Temos siffror var den högre andelen vänsterpartister i vårt material. I fråga om partisympatier speglar uppenbarligen vårt material det politiska opinionsläget hösten 1997 på ett lika bra sätt som andra mätningar utförda vid ungefär samma tidpunkt. De skillnader som ändå fanns kan mycket väl (framför allt i förhållande till SCB:s material) bero på att i vår undersökning inte deltog några ålderspensionärer.

Referenser

- Bell, Daniel (1976), *The Coming of the Post-industrial Society*. New York: Basic Books (första upplagan 1973).
- Centers, Richard (1949), *The Psychology of Social Classes*. Princeton: Princeton University Press.
- Cigéhn, Göran (1990), Klassmedvetande och klassidentifiering, i Åberg, Rune (red), *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons.
- Cigéhn, Göran & Johansson Mats (1997), *Klassidentitet i upplösning? Om betydelsen av klass, politik och arbete i 90-talets Sverige*. Umeå: Umeå Studies in Sociology, no 111, 1997.
- Cigéhn, Göran (1998), Klassmedvetandet återvänder, i *Tiden*, nr 3:24-29.
- Clark, Terry Nichols & Lipset, Seymour Martin (1991), Are Social Classes Dying, *International Sociology*, 6(4):397-410.
- Erikson, Robert (1992), Lika möjligheter? Livschanser och social bakgrund, i Åberg, Rune (red), *Social bakgrund – Utbildning – Livschanser*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Erikson, Robert & Goldthorpe John H (1992), *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Gallie, Duncan (1983), *Social Inequality and Class Radicalism in France and Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony (1973), *The Class Structure in the Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Halleröd, Björn (1998), A Longitudinal Analysis of Economic Well-Being. Manuscript submitted to *European Societies*.
- Knudsen, Knud (1988), Class Identification in Norway: Explanatory Factors and Life-cycle Differences, *Acta Sociologica*, 31(1):69-79.
- Marshall, Gordon, Newby, Howard, Rose, David & Vogler, Carolyn (1988), *Social Classes in Modern Britain*. London: Hutchinson.
- Marshall, Gordon, Swift, Adam & Roberts, Stephen (1997), *Against the Odds? Social Class and Social Justice in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Oskarson, Maria (1994), *Klassröstning i Sverige. Rationalitet, lojalitet eller bara slentrian*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Segerstedt, Torgny T & Lundquist, Agne (1952), *Människan i industrisamhället. Del I: Arbetslivet*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle/Norstedts.
- Segerstedt, Torgny T & Lundquist, Agne (1955), *Människan i industrisamhället. Del II: Fritid - Samhällsliv*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle/Norstedts.
- Svallfors, Stefan (1996), *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Svallfors, Stefan (1997), De sega klasstrukturerna, *Tiden*, nr 8: 20-25.
- Westholm, Anders (1991), *The Political Heritage. Testing theories of family socialization and generational change*. Doctoral Dissertation presented at Uppsala University.
- Wright, Erik Olin & Shin Kwang-Yeong (1988), Temporality and Class Analysis: A Comparative Study of the Effects of Class Trajectory and Class Structure on Class Consciousness in Sweden and the United States, *Sociological Theory*, Vol 6 (Spring): 58-84.
- Wright, Erik Olin (1997), *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Åberg, Rune (red) (1990), *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons.

ABSTRACT

Class identity at the end of the century

GÖRAN CIGÉHN

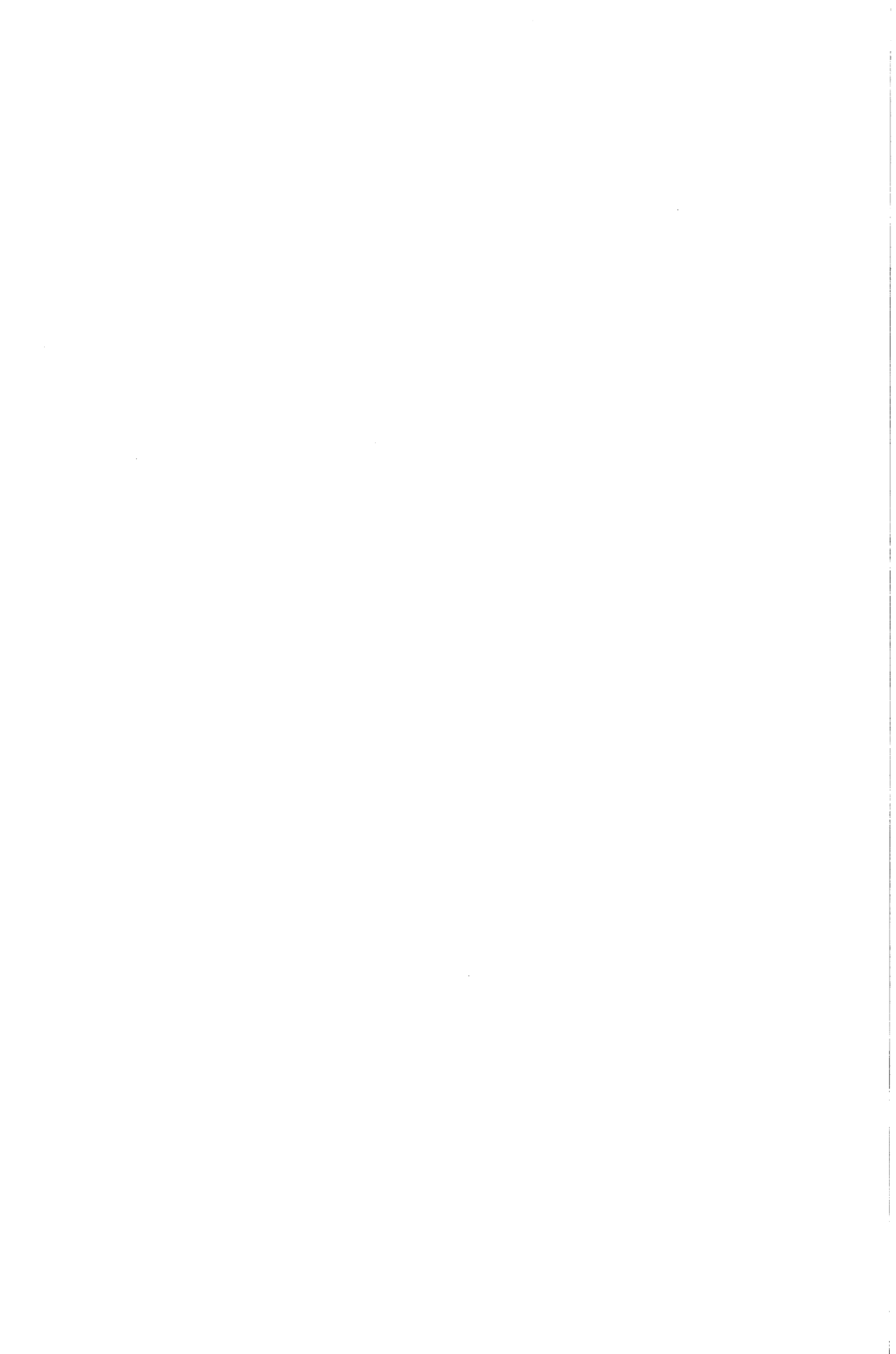
There has been a long term decline in working class identity in Sweden since the fifties, but now, in the late nineties, there has been a strong shift upwards. This can be seen in two Swedish survey data sets from 1993 and 1997. Data also show a widening gap between classes regarding class identity and other class related beliefs and opinions. These findings can be interpreted as an increasing class polarization concerning ideological orientations. Former strong associations between class and such orientations have become even stronger.

Class voting has weakened in absolute terms (i.e. using the Alford index) when comparing the working and middle classes. However, if you control for class identity there is a remarkably strong class voting tendency when using odds ratios as a measure of relative class voting.

Class voting is also highly dependent on class origin. Workers with working class origin and working class identity have a very pronounced tendency to support socialist parties compared to their middle class opposites. Such a comparison gives an unusually high score on the Alford index.

The idea of "the death of class" can find no support in these findings, on the contrary the class society seems to hold a real firm grasp of its citizens.

FÖRELÄSNING

Att begå samhällsförändring: Välfärdsstatens sociologi och dess sociologer¹

AV ANTOINETTE HETZLER

Inledning

Det amerikanska storföretaget General Electrics verkar under mottot ”Framsteg är vår viktigaste produkt”. General Electrics har, liksom många andra, från och till likställt framsteg med förändring. Förändringar uppfattas ofta i sig som framsteg.

Denna problematik avspeglas på hemmaplan i den ideologiska diskursen mellan så kallade traditionalister och förnyare. Den dyker till och med upp i ett aktuellt arbetslöshetsprojekt, vars idealtypiska konstruktion av en arbetslös individ bygger på ett koordinatsystem med framåtblickande respektive bakåtblickande samhällsperspektiv på den ena axeln och passiv respektive aktiv på den andra (Berg 1997).

Det finns en rad förändringsbegrepp som används för att beskriva samhällsutvecklingen i Sverige under 1990-talet. De som diskuteras mest inom sociologi och övrig samhällsvetenskap är politik/ekonomi, reglering/avreglering, lokalt/globalt, värde/intresse, inklusion/exklusion. Det finns nu ett behov av att analysera vilka teoretiska begrepp vi kan använda för att förklara pågående förändringar och utvecklingstendenser.

Gemensamt för alla försök att förstå eller förklara förändringarna under 1990-talet är att de tar sitt avstamp i, eller på annat sätt relaterar till ”kris”-begreppet.² Det finns en ekonomisk kris, en demokratisk kris, en arbetsmarknadskris, en kris för kapitalismen, en nationalstatens kris, en befolkningskris, en välfärds kris – för att bara nämna några!

Jag tror nu inte att kriskonceptet är den mest framgångsrika utgångspunkten för att öka förståelsen av samhällsförändring. Däremot menar jag att vissa förändringsprocesser i samhället har starkare dominans och större påverkansmöjligheter än andra.

ANTOINETTE HETZLER disputerade i sociologi vid University of California, Santa Barbara 1971. 1974 kom hon till Lunds universitet där hon utnämndes till professor i sociologi 1993. Hetzler har i sin forskning belyst välfärdsstatens utveckling, socialpolitikens former, tillämpning och konsekvenser, sociala styrningsformer i det moderna samhället, samt medborgarskapets utveckling och betydelse för den offentliga identiteten. Hon har publicerat bl a *I behov av vård? Hur lagen om slutna psykiatriska vårdtillämpas* (1978), *Rättens roll i socialpolitiken* (1984) och *Socialpolitik i verkligheten. De handikappade och försäkringskassan* (1994).

Jag ska fokusera min analys av förändringarna i det svenska samhället på två olika dimensioner:

- förändringar i produktionsprocesser, och
- förändringar i identitetsprocesser.

I min genomgång av dessa två, enligt min mening centrala, processer, ska jag ta upp teorier om tillväxt, samt samspelet mellan ekonomiska teorier och statsteori, med betoning på den sociologiska förståelsen. Teorier om marginalisering och exklusion liksom om arbete och försörjning, måste också vara en del av analysen av produktionsprocessernas förändringar.

Förändringar i identitetsprocesser diskuterar jag med utgångspunkt i den offentliga identiteten så som den formas av medborgarskapet och den demokratiska utvecklingen och där individen är ett subjekt. Jag ställer den offentliga identiteten mot marknadsidentiteten där individen är konsument eller klient, objektiviserad genom marknadsmässiga transaktioner som gör henne mottaglig för irrationella identitetsskapande processer. Sådana processer finner vi till exempel inom New Age-rörelsen, och inom olika extremistgrupper som erbjuder medlemmarna en ideologisk identitet.

Rubriken till artikeln, "Att begå samhällsförändring" anspelar på de känslor man som sociolog lätt får när man idag utifrån ett kritiskt vetenskapligt tillvägagångssätt studerar sin samtid. Det är lätt att känna sig främmande och vanmäktig inför förändringsprocesser som kännetecknas av att idéer och ideologiska tankegångar som man uppfattar som en förtryckande del av det förflutna karakteriseras som det nuvarande och framtida samhällets viktigaste byggstenar.

Artikeln är en modifiering av av min plenumföreläsning på Svenska Sociologförbundets årsmöte 1998. Jag har inte gjort några omfattande förändringar av texten, och min ambition är att stimulera till nya sociologiska tankar om, och perspektiv på, de förändringar inom välfärdsstaten som för närvarande pågår. Jag är medveten om att vissa argument presenteras i förenklad form utan att problematiseras, och jag har därför hänvisat till andra arbeten där resonemangen är mer utvecklade och föremål för vetenskaplig problematisering.³

Artikeln är strukturerad så att jag först ger en kort överblick över Sverige i förändring. Därefter diskuterar jag statens roll och den ekonomiska politiken i förhållande till tillväxtproblematiken som en inledning till en analys av nya produktionsprocesser. Den offentliga identiteten diskuterar jag sedan i förhållande till utvecklingen av de medborgerliga rättigheterna, framför allt de sociala rättigheterna. Slutligen försöker jag sammanfatta vad som är det nya i det nya samhället och beskriva min syn på samhället i framtiden. När det gäller den sociologiska förståelsen av samhällliga processer vill jag i det sammanhanget slå ett slag för återgången till

makroteorier som inkluderar ekonomi, som ett komplement till analysen av mikroprocesser.

Sverige i förändring

Jag vill beskriva förändringsprocesserna i det svenska samhället under 1990-talet med hjälp av en fyrstegsmodell som med endast smärre modifieringar kan appliceras på de flesta västeuropeiska länder. Modellen är en renodling utifrån en empiriskt iakttagbar strategi för att begå samhällsförändring. De idémässiga konsekvenserna av förändringarna kan uttryckas som en förskjutning av innebörden i begreppet välfärdsstat.⁴

I första steget förs begreppen lönespridning och inkomstspridning in. Argumenten grundas på arbetsincitament och legitimeras som verktyg för att bekämpa arbetslösheten.⁵

I det andra steget ändras de sociala rättigheternas räckvidd genom begränsning av förmånernas täckningsgrad och av den berättigade kretsen. Nya giltighetskriterier för bostadsbidrag, begränsning av tillåten sjukskrivningstid, begränsning av rätten till förtidspension, begränsning av socialt bistånd, begränsning av besvärsmöjligheterna i socialrätten – allt detta är exempel på genomförda åtgärder i syfte att inskränka välfärdens konkreta innehåll.⁶

I det tredje steget genomförs lönesänkningar, på grundval av idéer som propageras av ekonomiska teoretiker som Gary Becker (1996). Argumentet är att de snabbt stigande lönekostnaderna över hela Europa anses vara en av huvudorsakerna bakom den explosionsartade ökningen av arbetslösheten. I Sverige har vi, genom att införandet av egenavgifter för sjukförsäkring och pensioner och en motsvarande sänkning av arbetsgivaravgifterna inte följdes av en motsvarande höjning av lönerna, i realiteten fått en lönesänkning.

I det fjärde och sista steget förändras begreppet sysselsättning. För individer som inte längre är sysselsatta på arbetsmarknaden genom anställningsavtal, innefattar sysselsättningsbegreppet verksamheter inom vilka kontrollen över försörjningen ligger på offentliga sociala myndigheter på lokal, regional eller central nivå. Myndigheterna ställer upp villkoren, och målet är aktivitet. Individens skyldigheter betonas över hennes rättigheter.⁷

Det fjärde steget representerar en återgång till en instrumentell syn på socialpolitik som på sin tid förespråkades av Fox Piven & Cloward (1972), i deras bok *Regulating the Poor*. De menar att socialpolitiken fungerar kontracykliskt. Under lågkonjunktur har den funktionen att stävja social oro som kan uppkomma av till exempel arbetslöshet. Den har också funktionen att disciplinera de arbetslösa genom

att betona arbetsetiska regler och arbetstvång under högkonjunktur. Socialpolitiken innebär helt enkelt en reglering av villkoren för ickearbete.

Fox Piven & Clowards idéer kunde på sin tid lätt avfärdas från svensk horisont, där situationen kännetecknades av höga ersättningsnivåer och låg arbetslöshet. Men med sänkt ersättning, stramare kontroll av tilldelningskriterierna och hög arbetslöshet har den instrumentella modellen för socialpolitikens funktionssätt åter blivit aktuell.

Arbetslöshetsstatistiken visar att sysselsättningen har börjat öka, men samtidigt stiger antalet varsel om uppsägning. Statistiken visar också på en ny tendens på arbetsmarknaden, nämligen att fler och fler lyfts ut ur arbetskraften. En jämförelse mellan februari 1997 och februari 1998 visar att arbetskraften minskade med 54.000 personer. 47.000 av dessa har börjat heltidsstudera som en del av Kunskapslyftet, och därmed ingår de inte längre i arbetskraften (Waikla 1998).

Den ekonomiska politiken och statens roll i samhället

Debatten om det civila samhället har aldrig fått något riktigt fotfäste i Sverige.⁸ Det beror enligt min uppfattning på att statens organisering i Sverige och förhållandet mellan stat och samhälle här är djupt lagrat i det civila samhället. Enligt Evans (1995) kan en stat med inbäddad autonomi tillåtas anta olika roller i förhållande till den ekonomiska politiken. Staten fungerar som en barnmorska och kan till exempel förlösa nya former av samarbete mellan offentliga och privata intressen; den offentliga byråkratin ändrar form och blir en serviceorienterad partner i förhållande till det omgivande samhället.

Den svenska statens autonomi grundas på det socialdemokratiska partiets långvariga politiska dominans och dess implicita och explicita koppling till den fackliga rörelsen. LO-ordföranden Bertil Jonsson (1996) uttrycker det på följande sätt: ”Fackföreningsrörelsen och socialdemokratin byggde under flera års tid upp fem starka skyddsvallar mot marknadskrafternas fria spel på arbetsmarknaden:

- Full sysselsättning
- En aktiv arbetsmarknadspolitik
- En stark och hög a-kassa
- Starkare, rikstäckande kollektivavtal
- En stark arbetsrätt.”

Enigheten mellan arbete och kapital i Sverige, den så kallade Saltsjöbadsandan (Johansson 1989), beskrivs traditionellt som en historisk kompromiss eller en ömsesidig korporatistisk lösning av de inneboende motsättningarna mellan facket och den fria marknaden. Den statliga politiken på området beskrivs däremot som vag

eller inkonsekvent, och i bästa fall som ett uttryck för förhandlingskonst. Det är därför viktigt att komma ihåg att en politik som stöder flexibilitet och kollektiva förhandlingar och avtal var ett viktigt inslag i den svenska statens arbete i ett tidigare skede av den svenska välfärdskapitalismens utveckling.

Klassiska ekonomiska teorier för ekonomisk tillväxt med betoningen på stabila rättsliga ramar och öppna, kommunicerande system skulle leda till arbetsdelning och kapitalackumulation, liksom till teknologiska framsteg. Fattiga länder skulle så småningom komma ikapp de rika, vilket skulle leda till minskad avkastning på investerat kapital. Slutsatsen blir att kapitalistisk expansion i själva verket innebär långsam tillväxt.

Detta resonemang fick en ny vinkling genom Romer (1994), som hävdade att lagen om minskad avkastning kan sättas ur spel genom att arbetskraften blir mer effektiv och innovativ. Atkinson (1995) menade i Romers efterföljd, och till försvar för välfärdsstaten, att transfereringar höjer den allmänna utbildningsnivån och därmed bidrar till att öka tillväxten. De senaste åren har sett en nyorientering bland tillväxtteorierna när det gäller förutsättningarna för humankapitalutveckling och innovativt tänkande. Därmed har statens roll i ekonomisk teori på nytt blivit viktig.

Olsons (1965, 1982, 1996) tidigare arbeten fokuserade på hur olika intressen kan stoppa förändringar och förhindra tillväxt. Hans senare arbeten koncentreras istället på bristande resursutnyttjande. Medan tillväxtteorier traditionellt bara beaktar tillförsel av ytterligare resurser som viktiga för tillväxten, menar Olson att frågan om hur tillgängliga resurser används är av central betydelse.

För Olson ingår humankapital, entreprenörskap, kulturella egenskaper och andra aspekter i den "mänskliga" arbetskraften. Därigenom blir både den ekonomiska politiken och de samhällliga institutionerna centrala för tillväxten. Detta betyder i sin tur att statens roll blir en avgörande faktor för nationalstatens vidare utveckling och öde. De nya ekonomiska teorierna utgår från förhållandet mellan tillväxt, marknad och stat, och karakteriseras av att de erkänner att förändringar av förutsättningar, situationer och mänskliga beteenden får effekter på tillväxten.

Nya produktionsprocesser

Parallellt med de förändringar i ekonomisk teori som jag just beskrivit skedde en rad förändringar i teorierna om "industrial relations", förhållandena i arbetslivet, liksom av de faktiska förhållandena. Arbetsplatserna började organiseras på ett nytt sätt. Tanken att vad som är bra för arbetskraften är bra för företaget slog rot, och under 80-talets högkonjunktur hade företagen råd att fokusera på arbetets kvalitet och på kompetensutveckling för de anställda. Idéerna om ökad arbetstagar-

autonomi, lagarbete och rotation följde olika managementtrender. I Sverige fick vi bland annat Verkstad 90 och ABB:s T50-program (Hetzler et al 1995).

Vi fick en ny teoretisk förståelse för begreppen arbete och produktionsorganisering. Men de nya organisationsformerna väckte frågor om ökad kontroll, minskning av arbetstagarnas specialisering och ökad produktspecialisering. Var det så att ökad autonomi för arbetstagarna var en konsekvens av ökad ekonomisk demokrati, eller var det bara ett mer sofistikerat sätt att utnyttja arbetskraften?

Det nyfordianska tänkandet har modifierats av Sabel (1982) med idén om utvecklandet av speciella nischföretag med specialisering av hantverk. Katz & Sabel (1985) menade att produktionsprocessen inte längre skulle ge arbetstagarna specialistkompetens, utan att varorna skulle bli mer specialiserade. Vi får arbetstagare med bred kompetens som med hjälp av tekniskt avancerad utrustning producerar ett varierat sortiment av produkter.

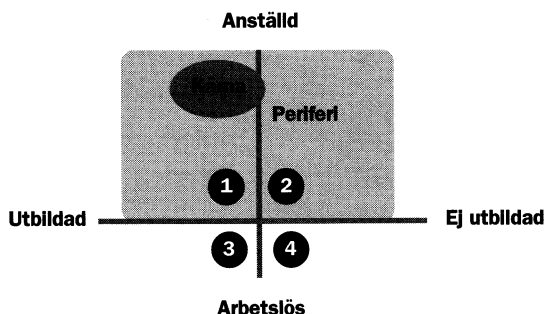
Trots att många arbetslivs- och managementteoretiker är överens om att vi inträtt i en ny produktionsera som karakteriseras av bättre samarbete mellan arbetsgivare och arbetstagare samt ökad insikt om betydelsen av en kompetent arbetsstyrka för produktivitet, tillväxt och ökad avkastning på investeringar, så finns ändå ett stort mått av osäkerhet. Utvecklandet av de nya produktionsformerna varierar, såväl till form och innehåll som till utvecklingsgrad, mellan olika företag, mellan tillverkningsindustri och tjänsteproduktion, mellan arbetsintensiv och teknikintensiv produktion, mellan expansiva och krympande branscher.

Följer vi 1980-talets idéer om förändring av arbetslivet in i 1990-talets verklighet, visar det sig att "reengineering" (Hammer & Stanton 1995) av företagen i många fall inneburit en nedskärning av arbetsstyrkan, dels genom att mellannivån i personalstrukturen reducerats, dels genom så kallad "outsourcing", dvs att man lägger ut delar av verksamheten på underleverantörer. Den genom globaliseringen av ekonomin ökade konkurrenssituationen leder till ständig prispress och därmed till krav på ökad effektivitet och produktivitet per anställd (Gordon 1995).

De personer som friställs har svårigheter att finna nya anställningar, och bidrar till att ytterligare höja arbetslösheten. Också ekonomiska teorier om jämviktsarbetslöshet (Björklund et al 1996) och Riksbankens inflationsbekämpningspolitik leder till permanent hög arbetslöshet och lägre löner.

Sammantaget leder detta till en stark differentiering inom arbetskraften. Den traditionella uppdelningen mellan utbildade yrkesarbetare och utbildad arbetskraft har ersatts med differentiering i tre strata, en kärntrupp av högkompetent arbetskraft med stark arbetslivsanknytning, en perifer grupp anställda med svagare koppling till arbetslivet, samt arbetslösa.⁹

Figur 1: Differentiering av arbetskraften

I ruta 1 finns de flesta utbildade arbetstagarna, av vilka flertalet faller inom kategorin "kärnarbetskraft". Men denna grupp nyckelpersoner minskar ständigt. I ruta 1 finns också delar av den perifera arbetskraften. I ruta 2 finns en mindre del av kärnarbetstagarna, medan majoriteten utgörs av utbildad arbetskraft som får sägas tillhöra periferin.

Ruta 3 inrymmer en mindre del av de arbetslösa, sannolikt korttidsarbetslösa. De kan ha förlorat sin anställning genom rationalisering, men de kan också vara unga som ännu inte fått in en fot på arbetsmarknaden. Amerikanska studier visar att arbetstagare i ruta 3 vanligen hittar nya anställningar relativt snabbt, men oftast med sänkt lön. Ju längre arbetslöshetsperioden varar desto mindre betydelsefull blir deras utbildning, och det finns ett flöde från ruta 3 till ruta 4.

Individerna i ruta 4 löper störst risk att bli långtidsarbetslösa. Det finns i och för sig möjlighet – genom kompetenshöjande insatser – att förflytta sig till rutorna 1 och 2, men den troligaste vägen gå i sådana fall via ruta 3.

I de nya organiseringen av produktionen blir marginalisering¹⁰ någonting som kan drabba såväl arbetslösa som anställda med arbete i periferin. Organisationsformen bygger på flexibilitet i produktionen, för att tillfredsställa kundens krav på leveranstider, kvalitet och snabba omställningar. För de anställda innebär det osäkerhet. Kärngruppen är i ständig förändring, och det är lätt att man som anställd vid ett visst tillfälle halkar ut i periferin när ens speciella kompetens inte längre är efterfrågad. Med den förflyttningen ökar också arbetslöshetsrisken.

Nya organisationsformer och villkor i arbetslivet ställer nya krav på välfärdsstaten. De traditionella behoven för individen under hennes liv före och efter den aktiva tiden i arbetslivet, till exempel utbildning under barn- och ungdomsåren och pension under ålderdomen, måste kompletteras med stödformer under den aktiva

fasen av livscykeln. Men välfärdssystemen är idag inte redo att axla detta nya ansvar, bland annat till följd av en föråldrad institutionsstruktur (Esping-Andersen 1996).

De förändringar jag har beskrivit har också lett till en differentiering av arbetstgarna i förhållande till lönen. Lönespridningen har växt, inte bara mellan utbildad och outbildad arbetskraft, utan också inom dessa grupper. Enligt Thurow (1996) har löneklyftorna ökat inom samtliga branscher, yrken, utbildningsnivåer samt demografiska och geografiska grupper. I diagrammets termer kan detta uttryckas som att de anställda i rutorna 1 och 2 polariseras lönemässigt i förhållande till deras position i förhållande till kärnan och till kärnverksamheterna.

Det finns anledning att tro att den ökade löneojämlikheten är ett uttryck för en kraftig förskjutning av förhandlingsmakten mellan arbete och kapital. Kapitalet har idag medvind till följd av såväl statlig ekonomisk politik och industripolitik, som den osäkerhet som de facto råder på marknaden under den pågående globaliseringsprocessen.

Offentlig identitet och rättigheter

Jag definierar den offentliga identiteten som skapad av medborgarskapets rättsliga utveckling. Sociala rättigheter är det senaste steget i det civiliserade samhällets utveckling mot en vidgad offentlig identitet. Motsättningen individ–stat grundas primärt på det spänningsfyllda förhållandet mellan människan som individ och som social varelse (Handler 1978, 1986). Människans identitet är både privat (individuell) och offentlig (social). Den offentliga identiteten ger oss alla en relation till staten, en offentlig persona som erkänner och legitimerar vårt samspel med staten. Denna offentliga identitet uppträder i form av medborgarskapet, så som det definieras med utgångspunkt i de rättigheter som detta innefattar.

Den offentliga identiteten är därmed också en kollektiv identitet. Vi känner igen oss i den andra. Det är genom vår gemensamma bindning till staten och det ömsesidiga förhållandet mellan stat och medborgare som vi förstår det gemensamma.

Medborgarskapet och den offentliga identiteten kännetecknas av inklusion. Kretsen individer som erhåller status som medborgare vidgas, och även medborgarskapets innehåll vidgas i en dialog mellan stat och individ, i vilken nya krav uppstår och nya rättigheter utfästs. Det är sålunda inte bara möjligt, utan också fruktbart att diskutera den offentliga identitetens utveckling på samma sätt som man inom psykologin diskuterar den individuella identitetens utveckling (Hetzler 1994).

Den offentliga identiteten, medborgarskapets innehåll, befinner sig i ständig utveckling. I den mån inskränkningar i de rättigheter som följer med medborgarska-

pet förekommer, så representerar de, åtminstone historiskt, tillfälliga bakslag i denna utveckling. Det finns en parallellitet med utvecklingen av den privata identiteten utifrån den subjektiva och objektiva upplevelsen av självet; den offentliga identiteten utvecklas i samspelet mellan den subjektiva upplevelsen av rättigheternas status och den faktiska verklighet som bestäms av administrativa och rättstillämpande myndigheter.

Det är just i denna länk, mellan den subjektiva och objektiva verkligheten, som rättigheterna existerar.

Vad är det då som händer med den offentliga identiteten i ljuset av de förändringar sedan mitten av 1980-talet som jag diskuterat ovan, och som har lett till en omprövning av den svenska välfärdspolitiken, baserad främst på en nyorientering när det gäller statens roll i samhället? Den nyliberala ideologin har dominerat riksdag och regering, och målet för den förda politiken har varit att begränsa statens omfattning och sociala roll till förmån för marknadsstyrning. Också med en förändring i den partipolitiska maktbalansen har den ekonomiska politiken tvingat fram en åtstramningspolitik. Den kanske viktigaste, om än ej den mest påtagliga konsekvensen av denna omsvängning är att vidgningen av den offentliga identiteten har bromsats, eller vänts i sin motsats.

Det har också funnits andra försök att påverka den sociala, eller kollektiva sidan av vår identitet. I det marknadsstyrda samhället, där individer tenderar att betraktas som "konsumtionsenheter", blir identiteten som konsument naturligt nog stark. Egenintresset, public choice, och inte minst reklamen, driver oss ut ur kollektivet och individualiserar oss som konsument. Förtingligande och objektifiering är processer som påtvingas oss som konsument.

Det finns en motsvarande process inom välfärdssamhället – myndigheter och institutioner tenderar att betrakta den befolkning de är satta att tjäna som välfärdskonsumenter. Följaktligen ses den hjälpsökande individen som "kund" eller "klient" i allt fler sammanhang. När sociala rättigheter försvagas så ersätts den offentliga identiteten genom medborgarskapet med en marknadsstyrd konsumentidentitet, och samma objektifieringsprocess som varukonsumenten utsätts för drabbar också välfärdskonsumenten.

Objektifieringen skapar ett identitetsmässigt tomrum som också är en tummelplats för diverse identitetsskapande aktörer. Greider (1998) uttrycker det väl, när han kallar statens alltmer tillbakadragna roll för ideologisk feighet som lämnar fältet fritt för alla typer av svärmerier som vill ge människorna en idé om sig själva och sin roll i samhället. Ännu mer skrämmande är, som jag nämnde inledningsvis, att den politik som innebär inskränkningar av rättigheter och exklusion öppnar dörren för olika kollektivistiska extremgrupper, både politiska och religiösa.

Försvagningen av den offentliga identiteten äger rum samtidigt som det post-moderna teoritänkandet förstärks. Det Bauman (1989) diskuterar i termer av "defekta konsumenter" vill jag istället kalla den försvagade offentliga identiteten, men tendenserna är i stort desamma. Som Bauman formulerar det: "Om det är billigare att utestänga eller fängsla de defekta konsumenterna för att hålla dem borta från brott, så kommer detta att föredras framför att ge dem tillbaka deras konsumentstatus genom genomtänkt sysselsättnings- och socialpolitik."¹¹ Jag menar att detta är resultatet av motsättningar inom det marknadsliberala systemtänkandet, och att det kan motverkas.

Reflektioner och slutsatser

De förändringsprocesser inom produktionen och den offentliga identiteten som jag diskuterar är starkt kopplade till den idag dominerande marknadsliberala ideologin. Förändringen speglar således en ideologisk maktförskjutning, och kan ses som en marknadsliberal attack mot de så kallade blandekonomierna. Den offentliga sektorn i Sverige har varit en viktig kompletterande inkomstkälla för svenska arbetstagare, och har skapat en maktbalans mellan kapital och arbete. När marknadskrafterna alltmer tog över i samband med avregleringen av kapitalmarknaden mot slutet av 1980-talet, attackerades den offentliga sektorn och tvingades till slut att retirera. Den marknadsinriktade synen på hur ekonomin ska organiseras har fått ett dominerande inflytande, vilket lett till en försvagning av den offentliga identiteten.

En viss självkontroll inom det kapitalistiska systemet för att stävja social oro och rädda sig själv från sociala spänningar som kan resultera från stora skillnader i makt och inkomster, anses inte längre nödvändig när makt och inkomster i större utsträckning kan fördelas enligt produktionssystemets interna logik utan att möta alltför starka motkrafter.¹² Paradoxalt nog har nyare ekonomiska teorier påvisat statens betydelsefulla roll för att frambringa tillväxt och höja tillväxttakten.

Det vi måste koncentrera oss på är inte vilka förändringarna är och vilka orsaker de har. Efter maktförskjutningen mellan kapital och arbete och mellan kapital och politik måste vi som sociologer fokusera på marknadsliberalismens dominans och svagheter, och på nya förändringsprocesser.

De problem som kan förväntas tvinga fram en förändring av marknadsliberalismens ideologi är marknadens – och ideologins – svårigheter att handskas med tre olika faktorer: teknologins krav, ekologiska förutsättningar, samt nödvändigheten av social integration (Thurow 1996).

Den första faktorn är teknologins krav i det moderna kunskaps- och informa-

tionssamhället på investeringar. Den nya tekniken är ytterst kapitalintensiv och kräver långsiktig, mer forskningsinriktad utveckling än som var fallet vid den traditionella tillverkningsindustrins uppbyggnad. Brainpower-industrierna behöver statliga investeringsfonder, utbildningsinstitut och social integration.

Den andra faktorn är kraven på ett ekologiskt väl fungerande samhälle. Turbo-kapitalismens betoning av kortsiktighet, dess behov av snabba vinster, och dess premiering av snabb konsumtion, samstämmer inte med vare sig gängse miljöideologier och de teknologiska kraven.

Den tredje faktorn, behovet av social integration, uppstår ur de exklusionsprocesser som präglar det marknadsstyrda samhället. Det nya sättet att organisera samhället, produktionen och arbetslivet bygger på avregleringar, betonar flexibilitet och leder till osäkerhet och låglönearbete. Detta står i direkt konflikt mot sociala integrationsprocesser där individen strävar efter anställningstrygghet, inkomstrygghet och stabilitet som tillåter henne att utveckla fungerande livsstrategier. Jag har inte explicit behandlat betydelsen av genus, klass och ras i dessa exklusionsprocesser, men det är uppenbart att gamla polariseringsmodeller blir än mer negativa för grupper som aldrig uppnått jämlikhetsmålet i välfärdssystemen.

Det finns två försvagningsmekanismer i det marknadsliberala funktionssättet som skapar brister i den sociala integrationen. Det är för det första försvagningen av statens intervenerande roll. Den minimalistiska staten och avregleringen inom en rad områden har bidragit till att samhället och produktionssystemet förlorat den sociala kontrollen i ett alltmer fragmenterat och heterogent samhälle.

För det andra är det försvagningen av den traditionella kärnfamiljen. Den marknadsliberala ideologin försöker visserligen förstärka kärnfamiljens och enförsörjarell eller *breadwinner*-modellens moraliska värde, men produktionssystemet kan – i Sverige i alla fall – inte längre erbjuda löner som försörjer en hel familj. Enförsörjarmodellen i alla dess variationer blir enligt Mingione (1996) allt mindre effektiv som ekonomisk fördelningsmodell och för att mildra social obalans.

Kvar har vi en välfärdsstat som tvingas försvaga de sociala rättigheterna. Vi kan notera ett ökat integrationsunderskott i samhället, och risken är att vi får en institutionaliserad diskriminering, och, i slutändan, en kronisk social exklusionsprocess. Som sociologer måste vi uppmärksamma denna utveckling mot desintegration, och hålla ögonen öppna för marknadsmisslyckanden. Vi måste argumentera mot ideologiska lösningar på samhälleliga problemsituationer som innebär att social integration blockeras. Vi måste utveckla teorier för att förstå betydelsen av reglering och metoder för att kunna mäta konsekvenserna av avreglering.

Samhället förändras, och måste förändras – men är förändring alltid framsteg? Enligt min mening är en förändring som innebär inskränkta medborgerliga rättig-

heter och en insnävning av den offentliga identiteten inte ett framsteg – det är ett steg tillbaka. ■

Noter

¹ Artikeln bygger på min plenumföreläsning vid Sveriges Sociologförbunds årsmöte 1998.

² I en intressant artikel försöker Anders Persson (1993) klara ut skillnaden mellan *kris* och *krismedvetande*. Krismedvetande är enligt Persson ett nytt ord; det användes första gången i en artikel i Svenska Dagbladet 1980.

³ Jag vill tacka en anonym granskare av artikeln som pekat på problemen med att i en föreläsning behandla vetenskapliga problemställningar lika ingående som i en vetenskaplig artikel.

⁴ Skiftningarna i den politiska debatten under 1990-talet har varit snabba, och förskjutningarna när det gäller prioriteringar och åtgärdsstrategier har varit många. De stora förändringarna när det gäller arbetsmarknad och sysselsättning illustreras tydligt genom en jämförelse mellan 1990 och 1993/94. Från 82,5 procent av befolkningen i sysselsättning 1990 gick vi till 71,5 procent 1994. Arbetslösheten ökade dramatiskt, från 1,6 procent 1990 till 8,2 procent 1994. Från 1991 till 1993 fördubblades antalet arbetarhushåll under socialbidragssnornen, från 7 till 13 procent. Samtidigt med att arbetsmarknaden omstrukturerades, arbetslösheten ökade och behovet av sociala trygghetssystem växte, undergick innehållet i begreppet välfärdsstat stora förändringar. Ramesh Mishras (1990) definition av välfärdsstaten stämmer väl överens med Furniss & Tilton (1977) och med flera andra välfärdsforskare. Mishra menar att välfärdsstaten förpliktigar sig att uppnå "full employment, universal social services, and social assistance" vilket tillsammans svarar mot "the idea of collective responsibility for maintaining a national minimum standard of living as a matter of social right" (1990:19). Jämför denna definition med den som presenteras av ekonomerna Susanne Ackum Agell och Jonas Agell i en debattartikel, där de kritiserade regeringen för att den i sin satsning på att reducera arbetslösheten inriktat sig på arbetsmarknadspolitiska åtgärder och utbildning. "Vi menar att denna utveckling hotar tre av välfärdsstatens mest centrala uppgifter, att ge barnen en god och jämnt fördelad grund-

läggande utbildning, att tillhandahålla en god och jämnt fördelad sjukvård, att erbjuda de gamla en god och jämnt fördelad omsorg" (DN Debatt 960420).

⁵ Lars Calmfors, en av förespråkarna för sänkt ersättning, uttalade sig som expert i en reservation till Arbetsmarknadspolitiska kommitténs betänkande *Aktiv arbetsmarknadspolitik* (SOU 1996:34) på följande sätt: "Min uppfattning är att det bör ske en successiv nedtrappning av arbetslöshetsersättningen i syfte att öka drivkrafterna för de arbetslösa att acceptera också jobb med låga löner." (Se också Calmfors 1998)

⁶ Enligt ett delbetänkande från Sjuk- och arbetsskade försäkringskommittén (SOU 1995:149) ska nya sätt att bedöma arbetsoförmåga minska det redan låga antalet nybeviljade förtdspensioner (40 000/år) med 20 procent. Ett annat exempel är bostadsbidragets utbetalade under 1997. Ordförande i Handelsanställdas förbund kallar detta ett grundläggande systemfel och en "tankekurva" av Riksdagen och Riksförsäkringsverket.

⁷ Se diskussionen om sysselsättningsbegreppet i *Ny Socialtjänstlag* (SOU 1994:139). Förslaget innebär en otydlighet inte blott beträffande ansvaret för sysselsättning för utsatta grupper utan också när det gäller innebörden av begreppet sysselsättning.

⁸ Med hänsyn till det oerhörda satsningen på att importera den politiska (Svenska Dagbladets debattartikelserie 1993, City University Press satsning 1994, inklusive turnén till svenska universitet med bl a Håkan Arvidson och Lennart Berntsson) och i viss mån vetenskapliga internationella diskussionen om det civila samhället blir förmodligen vissa förvånade över mitt perspektiv. Min poäng är att det inte blivit någonting av det. Anders Ehnmark presenterar i en utomordentligt insiktsfull artikel i *Arbetet Nyheter* (960402) ett liknande synsätt, och idag, tre år senare, är begreppet det civila samhället inte längre av betydelse i det offentliga samtalet.

⁹ Det finns möjligen ytterligare en grupp, som står under de arbetslösa. Det rör sig om individer som i samband med arbetslöshet klassificerats som arbetsförmåga. Arbetsoförmögen blir individen på grund av den snabba förändringen av innebörden i arbetsförmågebegreppet. Man kan vara arbetsoförmögen på grund av att den fysiska eller psykiska kapaciteten inte anses tillräcklig, eller på grund av språksvårigheter eller andra stratifieringskriterier. Individerna i denna grupp måste först återfå arbetsförmåga innan de anses arbetslösa, dvs anställningsbara.

¹⁰ Marginalisering har i Sverige fått samma innebörd som social exkludering, ett begrepp som av Hilary Silver (1996) definieras som "rupture of the social bond of solidarity".

¹¹ Citerat efter en dabattartikel i *Aftonbladet* den 14 sept 1997 av Olle Svenning, som med utgångspunkt i Baumans bok diskuterar den postmoderna människosynen kontra folkhemstanken.

¹² *Om ekonomi och makt 1947-1997. Ekonomisk information från LO-ekonomerna 1998:8*

Litteratur

Atkinson, A. (1995) *Incomes and the Welfare State: Essays on Britain and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauman, Z. (1989) *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press.

Becker, G. (1996) "Why Europe is Drowning in Joblessness", *Business Week* April 8.

Berg, J. (1997) *Förnyare, frustrerade, och fria agenter*. Stockholm: City University Press.

Björklund, A., P-A Edin, B. Holmlund & E. Wadensjö (1996) *Arbetsmarknaden*. Stockholm: SNS Förlag.

Calmfors, L. "Maximera chanserna till nya jobb", *Dagens Nyheter* 1998-01-16.

Esping-Andersen, G. (1996) "After the Golden Age: Welfare State Dilemmas in a Global Economy", i Esping-Andersen, G. (red.) *Welfare States in Transition: National Adaptions in Global Economies*. London: Sage Publications.

Evans, P. (1995) *Embedded Autonomy; States and Industrial Transformation*. Princeton: Princeton University Press.

Fox Piven, F. & R. Cloward (1972) *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. London: Tavistock.

Furniss, N. & T. Tilton *The Case for the Welfare State*; excerpterad i *Idéer om välfärd* (Furniss et al) Stockholm: Tiden 1990.

Gordon, D. (1995) *The Corporate Squeeze of Working Americans and the Myth of Managerial "Downsizing"*. New York: Free Press.

Greider, G. (1998) "Renässans för svärmeriet", *Svenska Dagbladet* 1998-01-25.

Hammer, M. & S. Stanton (1995) *The Reengineering Revolution*. New York: Harper Business.

Handler, J. (1978) *Social Movements and the Legal System* New York: Academic Press.

Handler, J. (1986) *The Conditions of Discretion* New York: Sage.

Hetzler, A. (1994) *Socialpolitik i verkligheten*. Lund: Bokbox Förlag.

Hetzler, A., K. E. Eriksson & E. Wesser (1995) *Arbetslivsinriktad rehabilitering*. Stockholm: Arbetslivsfonden.

Johansson, A. (1989) *Tillväxt och klassarbete*. Stockholm: Tiden.

Jonsson, B. (1996) "Låt inte regeringen få urholka arbetsrätten", *Aftonbladet* 1996-06-15.

Katz, H. E. & C. F. Sabel (1985) "Industrial Relations and Industrial Adjustment in the Car Industry", *Industrial Relations* 24:295-315.

Marshall, T. H. (1963) "Citizenship and Social Class" i *Sociology at the Crossroads* London: Heinemann.

Mingione, E. (1996) "Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analyses and Debates", sid. 3-41 i Mingione, E. (red.) *Urban Poverty and the Underclass*. Cambridge: Blackwell Publishers.

Mishra, R. *The Welfare State in Capitalist Society* New York: Harvester Wheatsheaf.

Olson, M. (1965) *The Logic of Collective Action*. Boston: Harvard University Press.

Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale University Press.

Olson, M. (1996) "Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich and Others Poor", *Journal of Economic Perspectives* Vol 10

Om ekonomi och makt 1947-1997. Ekonomisk information från LO-ekonomerna 1998:8.

Persson, A. (1993) "Att konstruera ekonomisk verklighet", *Zenit* 2-3:72-83.

Romer, P. (1994) "The Origins of Endogeneous Growth", *Journal of Economic Perspectives* 1 (8).

Sabel, C. F. (1982) *Work and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Silver, H. (1996) "Culture, Politics, and National Discourses of the New Urban Poverty", i Mingione, E. (red.) *Urban Poverty and the Underclass*. Cambridge: Blackwell Publishers.

SOU 1996:34 *Aktiv arbetsmarknadspolitik*. Betänkande från Arbetsmarknadspolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.

Thurow, L. (1996) *The Future of Capitalism*. New York: William Morrow.

Waikla, Reet (1998) "Nya jobb i privat sektor", *Dagens industri* 1998-03-07.

ABSTRACT

To commit social change:

The sociology and the sociologists of the welfare state

ANTOINETTE HETZLER

The article is an analysis of processes of social change in the Swedish society during the 1990's. Changes in systems of production and changes in identity processes are seen as central components for understanding the transformation of the welfare state. These processes of social change can be sociologically understood by reference to the important impact on social policy of current theories of economic growth as well as the relationship between economic theories and theories of the state.

Changes in the processes of production are discussed by looking at theories of marginalisation and social exclusion as well as problems of work and maintaining a liveable income. Changes in the creation and development of identity are discussed by focusing on the public identity as it is formed by citizenship and the democratic development of the individual as a unique subject. The public identity, which is a collective identity, is analysed against a market identity where the individual is defined as a consumer or as a client and thereby objectified and isolated.

The framework for the article is a four-step model of welfare state transformation which occurred in Sweden as well as in other countries during the last decade. The first step is increased inequality in wages as well as income distribution, the second step is narrowing of social rights and entitlements, the third step is lowering wages, and the last step is a redefinition of the concept of employment.

DEBATT

Sju år med ekonomer i sjukvården – vad kan vi lära?

AV ROLF Å GUSTAFSSON OCH HELENA JOHANSON

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle startade 1990 projektet ”*Nya spelregler för hälso- och sjukvården*”, som snabbt blev ett inflytelserikt idéforum för de marknadsorienterade förändringar som präglade svensk sjukvård under 1990-talet (se Dahlgren 1994). Projektet avslutades formellt 1997 med skriften *Politik och marknad i framtidens sjukvård*, författad av Göran Arvidsson (projektledare vid SNS och docent i företagsekonomi) och Bengt Jönsson (vetenskapligt huvudansvarig och professor i hälsoekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm). Tretton böcker och nio uppsatser har publicerats inom projektet och flera större konferenser har arrangerats där bemärkta internationella hälsoekonomer gett sin syn på behovet av förändringar inom den svenska hälso- och sjukvården. I slutrapportens bilaga har den svenska hälsoekonomen Åke Blomqvist, verksam i Kanada, inbjudits att skriva en översikt över projektet. Den utmynnar i en hyllning och hänvisar till den ”pragmatiska kompromissanda” som tjänat det svenska samhället under större delen av 1900-talet:

...En annan anmärkningsvärd aspekt av SNS-projektet är den utsträckning i vilken det stöddes av privata företag i sjukvårds- och försäkringsbranschen. Dessa företags villighet att delta i debatten på ett konstruktivt sätt kontrasterar starkt mot t ex den privata försäkringsindustrins agerande i den amerikanska debatten om vårdreformer (Blomqvist i Arvidsson & Jönsson 1997:146).

Är det rimligt att se SNS-projektet som ett slags svenskt ”lagom” vad gäller ekonomisering, marknadsstyrning och privatisering av vården? Vilka risker och möjligheter ligger inbyggda i ansatsen? Även om denna artikel inte fullt ut kan besvara dessa frågor, vill vi här ge en kritisk introduktion till SNS-projektets idévärld för de samhällsvetare som intresserar sig för offentlig hälso- och sjukvård som en del av den svenska välfärdsstaten.¹

Vi jämför syften, visioner och förslag i den bok som utgjorde startskottet för

---

ROLF Å GUSTAFSSON är docent i medicinsk sociologi, lektor vid Mälardalens högskola och forskningsledare vid FoU-enheten, Stockholms stad.

HELENA JOHANSON är sjuksköterska och fackligt förtroendevald inom vårdförbundet.

SNSs marknadsöverskott inom hälso- och sjukvården med centrala resonemang i den sammanfattande bok som publicerades 1997.² Inledningsvis fastslår vi att båda skrifterna hävdar att det är nödvändigt att minska den offentligt finansierade vårdens andel av BNP. Därefter redovisar vi SNS-projektets konkreta förslag för en reformerad sjukvård, som bör ses mot denna bakgrund. I artikeln granskar vi sedan argumentationen för beställar-utförarmodeller 1991 respektive 1997 och vilken roll man tillskrivit vårdpersonalen under olika faser av förändringsprocessen. Avslutningsvis diskuteras de teoretiska och empiriska grunderna för idén att politikernas roll bör avgränsas till att företräda konsumentintressen.

Offentliga nedskärningar är nödvändigt

Behovet av nedskärningar, eller minskningar i tillväxttakten av den offentliga sektorns andel av BNP, är en viktig utgångspunkt för SNSs engagemang för förändringar (Arvidsson & Jönsson, red 1991:51). Att situationen redan 1990 karakteriserades av att vårdens tillväxttakt (mätt som andel av BNP) började avta och att hälso- och sjukvården 1997 genomgått en period av absoluta nedskärningar (Ringqvist 1996: 229ff), har inte påverkat författarnas uppfattning på denna punkt. I slutrapporten hävdas visserligen att sannolikt kommer anspråken och därmed kostnaderna att öka på sikt, ”men vi är samtidigt övertygade om att ‘mer pengar’ inte är vad som just nu är viktigast för sjukvården” (Arvidsson & Jönsson 1997: 22).

En viktig byggsten i denna argumentation är att Arvidsson & Jönsson (fortsättningsvis A&J) tonar ner sambandet mellan vårdens kostnader och dess omfattning, kvalitet och fördelning. Författarna hävdar utan närmare empiriska belägg att personalens lösning på den förvärrade vårdkrisen mot 1990-talets slut heter mera pengar (Arvidsson & Jönsson 1997:9). A&J för istället fram uppfattningen att ...”det föreligger ett komplicerat samband mellan vårdens kostnader och dess effekter. Det är inte så enkelt att högre kostnader betyder bättre effekter eller, för den delen, att låga vårdkostnader tyder på hög effektivitet”(Arvidsson & Jönsson 1997:21).

Det är naturligtvis teoretiskt sett riktigt att både produktivitet och effektivitet kan öka, även om kostnads- och utgiftsnivån är konstant eller minskar. Detta är en sjukvårdspolitisk idealsituation. A&J antyder att just detta nu lyckligtvis inträffat och att konkurrens, marknadsstyrning och en ny roll för politikerna starkt bidragit till detta. Granskar man boken från 1997 upptäcker man dock att det som A&J verkligen kan fastställa genom de studier som gjorts, är *att en viss produktivitetshöjning sannolikt inträffat samtidigt som en minskning av resurserna till sektorn skett*.³ Vi skall återkomma till detta. Läsaren bör dock redan här fästa uppmärk-

samhet på det långa och osäkra steget; från att konstatera vad som empiriskt inträffat, till A&Js *antagande* att konkurrens bidrar till produktivitetssökning oberoende av om resurstillflödet stryps, hålls konstant eller ökar.

Hur vill SNS-ekonomerna ha vården?

Hur ser då de konkreta förslag ut som SNS-ekonomerna lanserar efter sju års arbete? Man börjar med att slå fast ett antal allmänt hållna kriterier för ett bra vårdssystem, som knappast någon kan ha invändningar mot: Högt vårdkvalitet, totalkostnadskontroll, samverkan mellan olika system, kostnadseffektivitet, patientinflytande, allmän tillgänglighet och förnyelseförmåga (Arvidsson & Jönsson 1997: 114). Enligt vår mening är det dock viktigt att också vara observant på vilka kriterier A&J inte lägger till grund för sitt förslag: Här saknas krav på ”allas rätt till vård på lika villkor” (en rätt som idag slås fast i Hälso- och sjukvårdslagens portalparagraf) och att vårdproduktionen ska vara demokratiskt styrd till innehåll och form. Ser man närmare på de tre principer för en reformerad sjukvård som presenteras, är det följdriktigt att de två senare kriterierna saknas:⁴

1) *Offentlig finansiering genom öronmärkta pengar*. Författarna föreslår en ”inkomstrelaterad” skatt som förs till en statlig fond. Till denna förs också inkomsterna från sjukersättnings-, arbetsskade- och förtidspensioneringsavgift. Avsättningarna bestäms för rullande treårsperioder. Fonden ska finansiera vård, inkomst-kompensation p.g.a. ohälsa, utgifter för folkhälsoarbete, utvärdering, kvalitetskontroll och medicinsk forskning och utbildning. Riksdagen ansvarar därmed för den övergripande prioriteringen mellan olika offentliga ändamål och för det totala skattetrycket. Landstingens beskattningsrätt föreslås utgå i och med detta.

2) *Landstingen (eller nya regionala enheter) ansvarar för hälsomål och ekonomisk förvaltning*. Landstingen tilldelas medel från den statliga fonden, som fördelas regionalt efter kartläggningar och beräkningar av befolkningens demografiska och medicinska behov. Staten utformar regelsystemet och har ett övergripande tillsynsansvar.

Den övergripande styrningen av landstingen föreslås ske genom en politiskt vald styrelse, som har att administrera de medel man tilldelas av regering och riksdag. Hur ansvaret inför medborgarna skall se ut för dessa nya politiker utan beskattningsrätt, är en öppen fråga i den modell som föreslås. Inom landstingen separeras dessutom beställare/köpare och producenter. Vården utförs av professionellt ledda, offentligt eller privat ägda vårdproducenter, som erbjuder vård enligt kontrakt med beställaren.

Invånarna ges således möjlighet att välja vårdprogram, men inte den regionala nivån på skatteuttag för verksamheten. Medborgarnas möjligheter att via landstingspolitikerna utöva inflytande över utförarnas organisation och uppläggningsen av vårdverksamhet begränsas starkt. Den enskilde vårdkonsumenten kan däremot välja beställare och utförare. ”Modesta patientavgifter ” kan tas ut precis som idag, men även avgifter för vad A&J benämner ”*icke-medicinska tilläggstjänster*”. Vad detta är definieras inte närmare av författarna, men de skall betalas direkt av patienten. Här öppnas således en kanal för att rikta privat köpkraft till de privata och offentliga vårdproducenterna. Vårdens svåra prioriteringsfrågor riskerar här att få en praktisk ”lösning” genom köp och sälj av ”*icke-medicinska tilläggstjänster*”, där den individuella vårdkonsumenten och entreprenören suveränt avgör pris, innehåll och kvantitet, samtidigt som medborgarna och politikerna blir åskådare.

3) *Ett högkvalificerat institut för medicinsk, teknologisk och ekonomisk utvärdering skapas med basfinansiering från staten.* Projektmedel söks från forskningsfinansierande organ, vårdfinansierare och vårdproducenter, patientföreningar m fl intressenter. Detta institut föreslås organiseras i form av ett privaträttsligt aktieföretag, vilket enligt A&J, utan närmare forskningspolitiska preciseringar, är att föredra framför myndighetsformen.

Här föreslås något som måste betraktas som en permanentning av det avslutade SNS-projektet. De statsvetare, psykologer, sociologer, historiker, socialmedicinare och andra icke-ekonomer, som endast undantagsvis bjudits in att delta i SNS-projektet skulle, om förslaget genomfördes, även fortsättningsvis riskera att ställas utanför den välfinansierade hälsoekonomiska forskningsektorn.⁵ I det långa loppet är det inte troligt att forskning, idéutveckling och utredningsverksamhet på det sjukvårdspolitiska området gynnas av en sådan utveckling.

A&J avslutar sin bok med vad man kallar en positiv vision, som sammanfattas i förslaget att Hälso- och sjukvårdslagets portalparagraf ändras från ”det passiva och svårtolkade mottot” - en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen - till ”hälso- och sjukvård i världsklass enligt befolkningens önskemål”. Lagen skall således inte verka bindande vare sig på fördelningen av samhällets resurser för vård eller på vårdproducentens karaktär. *Efterfrågestyrning ställs i centrum både vad gäller vårdverksamheten och dess idé- och kunskapsutveckling.* Med kännedom om jämförande socialpolitisk forskning, finns det enligt vår mening all anledning att befara att en förändring av svensk sjukvård i riktning mot ”världsklass” de facto kommer att medföra en anpassning neråt i ambitionsnivå för de breda befolkningslagren; för dem som kanske har stora vårdbehov, men saknar pengar och konsumtionspreferenser som resulterar i vårdefterfrågan (Evans 1995, Ham 1997, Saltman 1997).

Berättelsen om nödvändigheten av att skilja på beställare och utförare

Det ovanstående förslaget från 1997 bygger i allt väsentligt vidare på de principer som presenterades redan 1991. Vi ska i de följande avsnitten visa hur A&J lyckas bibehålla sina ursprungliga intentioner, trots bristande eller motsägelsefulla studier av hur reformprojektet fungerat i praktiken.

1991 är A&J övertygade om att politikernas inflytande inom sjukvården måste minskas, till förmån för konsumentstyrning genom marknadsliknande mekanismer.

Det är nödvändigt att stärka konsumentinflytandet, både individuellt och kollektivt. I Sverige har landstingspolitikerna mandat att företräda konsumentintresset; de skall avväga skatter mot vårdutbud. Landstingen är emellertid också den största vårdgivaren. Många som studerat sjukvården har observerat att detta skapat en situation där producentperspektivet dominerar politiken. Genom att klart separera landstingens roll som konsument och producent skulle konsumentinflytandet öka (Arvidsson & Jönsson, red. 1991:58).

Som huvudskäl för att det blir bättre om var och en sköter sitt, ungefär som på en marknad, anges kort och gott att: "Okklarheter om ansvarsförhållanden är en vanlig orsak till ineffektivitet." (Arvidsson & Jönsson 1991:52-53, 61) Det innebär att det är dags för politikerna... "att koncentrera sig på uppgiften att företräda konsumentintresset och att driva kravet på förnyelse och effektivitet genom att bli uppmuntra nya vårdgivare att etablera sig på marknaden" (Arvidsson & Jönsson 1991:58).

Historisk och sociologisk forskning om hur "producentintresset" inom välfärdstaten i realiteten formats genom konflikter mellan socialpolitiska reformambitioner och professionella "producentintressen" (läkare, sjuksköterskor, socialarbetare, psykologer) - och hur olika professionella intressen (ibland också professionella yrkeskategoriers affärsintressen) stått mot varandra; hela denna komplexa process som format svensk vård förbigås med total tystnad.⁶ A & J förlorar därmed möjligheterna att urskilja *olika* "producentintressen" och att identifiera *olika* drivkrafter inom "utförarorganisationer" och *olika* politiska handlingslinjer. För läsaren presenteras en argumentation där "politikerna" i den offentliga sektorn blir till en del av en hotbild; politiker av olika partipolitisk färg och med olika socialpolitiska ambitioner tillskrivs rollen som representanter för ett odifferentierat "producentintresse" som ställs mot de "konsumentintressen" A&J vill stärka.

1997 har uppenbarligen en del problem uppstått med konkurrensmodellerna. Nu hävdas att det inte är lätt att förutsäga beställar-utförarmodellernas framtid och att ... "i retoriken är de lika mycket 'ute' nu som de var 'inne' i början av decenniet" (Arvidsson & Jönsson 1997: 55). Som huvudförklaring till de problem som uppstått anges att man inte följt rådet från 1991 att renodla rollerna och att man måste räkna med inkörningssvårigheter:

Erfarenheterna av beställar/utförarmodeller inom de svenska landstingen har visat att denna grundidé kan leda till den önskade effekten, även om det finns anledning att sätta en mängd frågetecken i kanten för hur denna separering genomförts i praktiken. Det är inte förvånande om man inte hittar den perfekta lösningen från början. Det vanligaste problemet har varit att rollerna inte klart avgränsats (Arvidsson & Jönsson 1997:50).

Den som letar efter en redovisning av forskningsresultat om modellernas social-politiska och arbetsorganisatoriska följder – vilka ju skulle kunna vara alternativa förklaringar till att beställar-utförarmodeller råkat i vanrykte på sina håll – letar dock förgäves i den bok som summerar projektet. Det är inte så förvånande. Man har helt enkelt inte genomfört några sådana studier. Nu hävdar A&J dessutom att de alltid ansett att samverkan också kan vara bra, trots att samarbetets betydelse för vårdarbetets planering och utförande förbigås med tystnad i 1991-års skrift. Nu vill de ge politikerna i uppdrag att skapa *både* samverkan och konkurrens (Arvidsson & Jönsson 1997:34).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att A&Js argumentation börjar med fokus på konsumentintresset och behovet av ökad valfrihet. Stegvis betonas sedan alltmer konkurrens mellan offentliga *och* privata vårdproducenter. 1991 framförs idéerna med en ton av ett prövande och ödmjukt förhållningssätt... ”Kunskapsöverföring, diskussion och kritisk prövning är (således) nödvändiga inslag i reformer av det slag som hälso- och sjukvården står inför” (Arvidsson & Jönsson, red., 1991:11). Sex år senare är man - trots den ökade pessimism och villrådighet som man hävdar råder inom sjukvården (Arvidsson & Jönsson 1997:8) - allt mer säker på sin sak och utnämner de egna ansatserna till standardmodell för förbättringar (Arvidsson & Jönsson 1997:111). Man går så långt att man hävdar att modellerna, trots kritik och svårigheter, inte avvecklats i praktiken. Det är en sanning med stora modifieringar.⁷

Varken 1991 eller 1997 redovisas någon forskning som stödjer tesen att politiker-nas uppgifter inom hälso- och sjukvården borde renodlas till just rollen som konsumentföreträdare. Statsvetarna i den kommunala förnyelsekommittén har dock analyserat beställar-utförarmodellers risker för den politiska styrningens legitimitet. Man tar då sin utgångspunkt i bl a begreppet ”servicedemokrati”, som Jörgen Westerståhl myntade redan vid mitten av 1950-talet:

Med start i 1930-talets socialdemokratiska reformpolitik utvecklade samtliga partier en inriktning mot att tillgodose behoven hos flertalet samhällsgrupper. Partiernas legitimitet kom allt mer att baseras på viljan och förmågan att skapa sociala reformer snarare än att locka väljare med ’de rätta’ partiideologiska ståndpunkterna (SOU 1996:169, bilaga 1:39).

En renodling av rollen som konsumentföreträdare innebär sannolikt att tenden-

serna till "servicedemokrati" stärks. I tider av nedskärningar kan då rollen som konsumentföreträdare visa sig vara en fälla, inte bara för politikerna personligen, utan för det demokratiska systemets legitimitet i vidare bemärkelse. Den kommunala förnyelsekommittén drar en viktig slutsats:

Utrymmet för sociala reformer har således minskat betydligt under senare år och därmed har partiernas legitimitetskälla också försvagats. Partierna har därmed hamnat i en situation där det ställs nya krav på legitimering bland medborgarna/väljarna som ersättning för servicedemokratin som legitimeringskälla (SOU 1996:169, bilaga 1: 40).

Berättelsen om nödvändigheten av effektivt resursutnyttjande och personalens roll i detta

1991 hävdar som vi sett A&J att ett av de viktigaste skälen till att produktiviteten och effektiviteten bör ökas är att det är orealistiskt och kanske t o m omöjligt med fortsatt expansion av den skattefinansierade sjukvården. Genom att frigöra sjukvårdens resurser från den nuvarande "inlåsningen" i sjukhusens och primärvårdens budgetar, hoppas man kunna skapa möjligheter till stimulerande konkurrens, som bidrar till ökad flexibilitet. Ett understödjande argument är att konkurrensen också kan bidra med förbättringar för personalen:

För de anställda inom sjukvården skulle det innebära en större variation i arbetsmöjligheterna och större möjligheter att påverka den egna situationen. Många är naturligtvis rädda för att följden istället skulle bli kaos. Denna rädsla är överdriven (Arvidsson & Jönsson, red., 1991:60).

1997 gör dock A&J bedömningen att vårdpersonalen tvingats arbeta hårdare genom kraftiga personalminskningar, främst vad gäller sjukvårdsbiträden, minskad sjukfrånvaro och ökad arbetstid för den personal som är kvar. Man hävdar även att överföringen av sjukhemsvården och ansvaret för färdigbehandlade (s k klinikfärdiga) patienter till kommunerna medfört ökad belastning på akutsjukvården och...

Vidare har vårdproduktionen på många håll i sjukhussektorn ökat kraftigt under denna tid utan samtidigt tillskott av resurser. Man har presterat mer vård för pengarna. Den ökade produktiviteten har naturligtvis inte tillkommit utan ansträngning (Arvidsson & Jönsson 1997:15).

Att öka ansträngningarna är dock - både begreppsmässigt och praktiskt - något annat än att arbeta mer produktivt/effektivt. Hade marknadsmodellernas konkurrens ökat produktiviteten/effektiviteten så som förutspåddes 1991, hade personalen inte behövt arbeta så mycket hårdare.

Politikerna förpassas till åskådarläktaren

A&J hävdar att beställar-utförarmodeller erbjuder politikerna ett fritt val mellan alternativen ”mer vård för pengarna” eller ”mindre pengar för vården.”

Om vårdbehovet är eftersatt, köerna långa och ekonomin god, väljer man rimligen den första strategin. Om vårdnivån är god eller i vart fall acceptabel, medan ekonomin är överansträngd, väljer man rimligen den andra (Arvidsson & Jönsson 1997:57).

I sin iver att anpassa vården till ett krympande finansiellt utrymme riskerar A&J att bidra till en process som kan leda till avdemokratisering av välfärdssystemens styrmekanismer. De vill begränsa politikernas roll och ger dem alltmer precisa råd om hur, varför och när marknadsstyrningen skall sättas in i kombination med nerdragningar av de offentliga utgifterna för vård.⁸ Resonemanget kulminerar när författarna hävdar att sjukvårdspolitikerna har en omfattande men svag roll och i stället föreslår ”en begränsad och stark.”

Rollen som företrädare för det allmänna patientintresset och för skattebetalarintresset spelas bäst utanför scenen. *Det är nog 'teaterstyrelseledamoten' som är den lämpligaste politikerrollen* (Arvidsson & Jönsson 1997:104, vår kursiv).

Mot detta står den kommunala förnyelsekommitténs demokratisyn där man vill ... ”framhålla nödvändigheten av att demokratifrågorna får en betydligt starkare roll i det fortsatta förnyelsearbetet” (SOU 1996:169, s 125). De empiriska undersökningar som där gjorts av hur beställar/utförar modeller uppfattas av politikerna själva sammanfattas på följande sätt:

De [politikerna] kritiserar reformerna för brist på möjligheter till inflytande över, insyn i och kunskap om själva verksamheten, även om också en del av dem gärna fokuserar förvaltningsfrågorna. Fastän det finns exempel på landsting där politiker ser t. ex. de nya informationssystemen som ändamålsenliga instrument för demokratisk styrning, är den allmänna uppfattningen bland fritidspolitikerna i landstingen att de har förlorat meningsfulla funktioner utan att ha erhållit något i utbyte. De beskriver utvecklingen som att de har förpassats till åskådarläktaren. (SOU 1996:169, s 40, vår parentes)

I slutbetänkandet från kommittén redovisas studier som indikerar att politikerna är starkt skeptiska till de beställar- utförarmodeller och marknadsmekanismer som SNS-projektet bidragit till att lansera. Man hävdar att många politiker anser ... ”uppdelningen mellan olika funktioner konstlad och främmande och ser risken för att det politiska helhetsansvaret skall förloras ur sikte” (SOU 1996:169, s 40).

Var går smärtgränsen?

De styrmedel som A&J skisserat syftar till att åstadkomma en process av nära nog ständiga produktivitets- och effektivitetshöjningar. ”Missnöjd personal, låga löner och ett ökat antal klagomål från allmänheten är snarare ett tecken på ineffektivitet än på att resurserna är för små” (Arvidsson & Jönsson 1991:51-52). Var går då gränsen för möjligheterna till produktivitetshöjningar? Det får vi inte något svar på. Det enda vi får veta är att A&J själva bedömer att kombinationen hårt arbetande vårdpersonal och nya ekonomiska styrmodeller avslöjat överskottskapacitet.

Påtagliga produktivetsökningar i sjukvården de senaste åren, bland annat som resultat av nya incitament till vårdproducenterna, avslöjade att det fanns överskottskapacitet i systemet som helhet, speciellt i sjukhusvården (Arvidsson & Jönsson 1997:57).

Vi får också veta att det finns ”kunniga bedömare” (icke namngivna) som tror att det fortfarande går att pressa fram mer produktivitetshöjningar.

Om det idag finns en, kanske till stora delar dold, överkapacitet är svårt att veta, men flera kunniga bedömare i vården anser detta. Det gäller exempelvis dem som inte vill ha mer resurser till vården med hänvisning till att omvandlingstrycket då skulle minska. Om de har rätt är läget inte alls så dystert som bilden av vårdgapet målar upp. (Arvidsson & Jönsson 1997:40)

Den öppna och intellektuellt prövande attityden som inledningsvis karakteriserade SNS-projektet har ersatts med uppfattningen att beställar-utförarmodeller, marknadsstyrning, ökad konkurrens och större inslag av privata lösningar är standardlösningen på vårdens ekonomiska och politiska problem. Argumentationen utgår också från antagandet att den offentliga vårdens totala resurser inte bör eller inte kan ökas utöver nuvarande nivå. Vad man fokuserat på är alltså den övre gränsen för den offentliga vårdens andel av BNP. Möjligen kan också de styrprinciper som föreslås uppfylla kraven på att hålla den *offentliga* sjukvårdens kostnader under kontroll. Frågan om hur den undre gränsen skall fastställas har dock lämnats obesvarad: målnåret har flyttats framåt eller snarare neråt under de sju år ekonomerna dominerat debatten.

Sveriges medlemskap i EU innebär sannolikt att det inte räcker med att den offentligt finansierade hälso- och sjukvården anpassas till det statsfinansiella läget som gällde 1991 eller som gäller 1997. Konvergenskravens hårda ramar kommer att påverka oss varje år framöver. De blir dessutom ännu hårdare om Sverige går med i EMU. I kombination med fortsatt hög arbetslöshet kommer detta sannolikt innebära inskränkningar av det finansiella utrymmet för den generella välfärdspolitiken och den offentliga sektorn.

Den privata vårdens expansionsutrymme bestäms dock av efterfrågan på ”icke-

medicinska tilläggstjänster”, av effektiviteten i de privata vårdproducenternas marknadsföring och ytterst av den individuella vårdkonsumentens plånbok. Ett avgörande problem i SNS-ekonomernas argumentation hänför sig till det faktum att det är mycket svårt att finna någon argumentation och analys av var den nedre gränsen för den offentliga vårdens finansiering går och framförallt vilka demokratiska och vetenskapliga principer som kan komma till användning för att bevaka denna undre gräns. Detta snarare motverkar, än ökar våra politikere framtida möjligheter att följa Hälso- och sjukvårdslagens krav på ”allas rätt till vård på lika villkor”.■

Noter

¹ Författarna tackar Agneta Hugemark, Seppo Sinimaa och Malin Wreder för värdefull hjälp med synpunkter på denna artikel.

² I antologin Arvidsson & Jönsson, red., (1991) har nämnda författare bidragit med en introduktion och sammanfattande kommentarer. Jönsson har dessutom ensam författat kapitlet "Styrd konkurrens inom hälso- och sjukvård". Det är enbart dessa delar av 1991-års antologi som ställs mot 1997-års bok; Arvidsson & Jönsson (1997), vars explicita syfte är att utgöra en sammanfattning av projektet.

³ Detta är också den bild av förloppet som ges av Whitehead mfl 1997 utifrån data från Stockholms läns landsting.

⁴ Vi följer här Arvidsson & Jönsson 1997, s 111-118

⁵ Av Arvidsson & Jönsson 1997:122 framgår att sammanlagt 13 böcker publicerades inom SNS-projektet. De 61 författare som mobiliserades för att ge skriftliga bidrag, fördelar sig på följande professionella och vetenskapliga identiteter: 20 ekonomer med doktorsexamen, professor eller motsvarande, 7 företagsledare, 7 läkare och professorer i medicinska discipliner, 6 sjukhus- och landstingsdirektörer, 5 doktorander och forskare från Jönssons gamla "heminstitution" vid Tema-H i Linköping, 2 statsvetare, 2 höga tjänstemän från Socialstyrelsen, 2 personalrepresentanter (Läkarförbundet och SHSTF), 2 politiker, 1 representant från Konkurrensverket, 1 filosof (professor), 1 sociolog (professor), samt ytterligare fem med svårklassificerad yrkesidentitet enligt böcker-nas författarpresentationer.

⁶ En aktuell översikt och introduktion till svensk forskning på detta tema kan erhållas genom Evertsson (1998) och Johansson (1998).

⁷ Se Socialstyrelsen (1995:7), s 11, 44 och 120, där det framgår att två sjukvårdshuvudmän faktiskt övergett beställar/utförarmodellen och att dessa "bara" prövats i ca hälften av de svenska landstingen. Denna rapport indikerar dessutom tydligt att både planering och uppföljning av modellernas implementation varit bristfällig.

⁸ Se speciellt Arvidsson & Jönsson 1997, s. 54, där man hävdar att problem uppstod vid Stockholmsmodellens implementation, därför att politikerna skar ner resurserna till den prestationsersatta vården *efter* det att modellen införts, trots att "...med facit i hand skulle kapaciteten reducerats samtidigt som modellen infördes, men detta var inte helt lätt att förutse."

Referenser

Arvidsson, G & Jönsson, B, red., (1991) *Valfrihet och konkurrens i sjukvården*. Stockholm: SNS förlag.

Arvidsson, G & Jönsson, B (1997) *Politik och marknad i framtidens sjukvård*. Stockholm: SNS förlag.

Dahlgren, G (1994) *Framtidens sjukvårdsmarknader - vinnare och förlorare*. Stockholm: Natur och Kultur.

Evans, R.G. (1995) "Reflektioner om revolutionen i Sverige", s 122-169 i Culyer, A.J. & Evans, R.G. m fl (red) *Svensk sjukvård - bäst i världen?* Stockholm: SNS förlag.

Evertsson, L. (1998) "Välfärdspolitik och kvinnoyrken", s 127-156 i Lindqvist R. (red) *Organisation och välfärdsstat*. Lund: Studentlitteratur.

Ham, C. (1997) "Lessons and conclusions" s 119-140 i Ham, C. (red) *Health Care Reform Learning from International Experience*. Buckingham. Open University Press.

Johansson, R. (1998) "Forskning om välfärdsstatens organisation", s 27-59 i Lindqvist, R. (red) *Organisation och välfärdsstat*. Lund: Studentlitteratur.

Ringqvist, M (1996) *Om den offentliga sektorn -Vad den ger och vad den tar*. Stockholm:Publica.

Saltman, R. B. (1997) "Equity and distributive justice in European health care reform", *International Journal of Health Services* 27(3):443-453.

Socialstyrelsen (1995) *Den planerade marknaden -Om nya styrformer inom hälso- och sjukvården*. Stockholm: Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1995:7.

SOU 1996:169 Förnyelse av kommuner och i kommuner och landsting. (Slutbetänkande av Kommunala förnyelsekommittén) Stockholm:Fritzes.

SOU 1996:169 Kommunala förnyelseproblem -En statsvetenskaplig betraktelse av Stig Montin (Bilaga I till slutbetänkande av Kommunala förnyelsekommittén) Stockholm:Fritzes.

SOU 1996:169 Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting (Bilaga V till slutbetänkande av Kommunala förnyelsekommittén) Stockholm:Fritzes.

Whitehead, M & Gustafsson, R Å & Diderichsen, F (1997) "Why is Sweden rethinking its NHS style reforms?" *British Medical Journal* 315:935-939.

RECENSION

Michael Gähler (1998): Life after Divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adults and children following family dissolution. Stockholm: Swedish Institute for Social Research. Dissertation series number 32.

In this important contribution to the study of modern families, Michael Gähler focuses on probably *the* central feature of the post-nuclear family system, namely the instability of modern partnerships. Everybody who goes through a divorce finds it an excruciating experience, and people worry greatly about what it does to their children. For a long time, these private worries were not translated into serious sociological research. Instead sociologists emphasized the positive aspects of the new freedom for adults, and maybe especially for women. The hesitation to address the possible negative aspects of divorce lasted longer in the Nordic countries than in the US and UK. The excuse was largely that the safety net provided by generous welfare states took care of the problem. Gähler's research provides strong evidence that this is an unwarranted assumption, but his results also suggest that divorce and separation probably do have fewer devastating consequences for children and adults than is the case elsewhere.

Using data from the Swedish Level of Living Surveys in 1981 and 1991, Gähler uses men and women who were married in 1981 and still divorced in 1991 to tell the story of what life is like after divorce. In Sweden, as elsewhere, being divorced is often associated with lower economic status, especially for women, although also some men suffer economically and some women seem affected quite little. Divorced women increased their earnings substantially after the divorce, while divorced men reduced their earnings. Importantly, government transfers reduced the decline in economic status for women with children substantially. Gähler shows in an elegant, simple analysis of income packaging that the welfare state makes a difference, both via direct transfers to divorced and separated mothers and via the taxation system. Women and men who divorced after 1981 and had found a new partner by 1991 had very similar economic trajectories over the decade to men and women who remained in their 1981 partnership, suggesting that finding a new partner is an efficient way to solve the economic problems created by the break up of a partnership.

Being divorced also meant that women had less contact with relatives, that both men and women had less access to social support, and that psychological well-being was lower. Overall, however, the differences appear small although they are

statistically significant.

The latter half Gähler's study is concerned with the children of divorce. Using the 1991 Level of Living Survey, it is first shown that respondents who experienced a parental divorce or separation during childhood did not report a significantly lower level of psychological well-being as adults. In fact, the lowest level of psychological well-being at the 1991 interview was found among those whose parents had *not* divorced and who remembered the family as one with severe conflicts. In other words, divorce can be a good solution, also for the children in the family. If conflict levels are high, children might be hurt more by parents staying together than leaving each other.

The final question addressed is whether children's educational attainment suffers from parental divorce and remarriage. Consistent with British and American literature, a cross-sectional analysis shows that children with married parents were more likely to continue to secondary school than were other children. They also were more likely to choose an upper secondary education, given the decision to continue in school. Longitudinal data show that living with a continuously single parent was more conducive to the child's education than living with a parent who remarries. In contrast to much American research, these differences between family types could not be explained by differences in the family's economic circumstances. However, downward social mobility played an important role. Downward social mobility for the child's household follows divorce if the parent who does not live with the child has higher educational and occupational attainment than the custodial parent (i.e. in cross-class families). In such families, children of divorce had substantially lower chances of reaching upper secondary education than did children whose parents stayed married. The negative effect of parental separation was considerably smaller if the parents had similar educational and social status.

Michael Gähler's research on life after divorce is of high quality, and it should be of interest to an international as well as a Swedish audience. It provides convincing evidence that the Swedish welfare state (at least until 1990) was able to reduce, but not remove, the economic problems accompanying divorce for women with children. It also shows that divorce under some circumstances are beneficial to children, namely when conflict levels are high in the family. Most striking, perhaps, are the findings regarding children's educational attainment which provide direct evidence of the benefits of a *stable* family for children. They do best when parent stay together. If parents divorce, children benefit educationally if mother does not remarry after her divorce.

There are some important limitations to Gähler's study, all stemming from the fact that he relies on survey and register data. He knows very little about the mar-

riage that people left, very little about the divorce itself, or about the relationship between children and the non-custodial parent. Gähler is not to blame for that, but if we are to understand more fully what happens after divorce, we need to pay attention to these factors.

Finally, I think it is pretty evident that although studies like these are very important sociologically, they are not going to convince people not to divorce. We may have reached a point, where we need to move the research agenda one step further and begin to ask not what the consequences of divorce are, but what people and society can do to make life after divorce as good as possible, especially for children.

ANNEMETTE SØRENSEN

Fakultetsopponent

Boston University

RECENSION

Rafael Lindqvist (red) (1998) Organisation och välfärdsstat. Lund: Studentlitteratur.

Detta temanummer är ett av många uttryck för att sociologin i allra högsta grad är ett levande ämne som tar sig an aktuella uppgifter. Genom sin forskning lämnar den väsentliga bidrag till vår kunskap om centrala samhällsförändringar. En sådan viktig samhällsförändring är välfärdsstatens ändrade form. Att detta varit och är föremål för sociologers intresse är bra. Våra bidrag behövs i allra högsta grad vid sidan om statsvetarnas, företagsekonomernas och andra som bedriver forskning kring dessa frågor. I en tidigare artikel i Sociologisk Forskning pekar Apostolis Papakostas (1997) på det förhållandet att sociologer (i Sverige) har en tendens att rikta uppmärksamheten mer mot samhället och mindre mot staten, eller som han mer drastiskt uttrycker det "med ryggen mot staten och blicken mot samhället". Detta tar Lindqvist och fem andra sociologer fasta på när de samlas i en volym om välfärdsstatens förändrade organisation. Jag vill redan inledningsvis framhålla att jag tycker mycket om boken. Den utgör, som författarna skriver, en inledning till ett delvis nytt forskningsfält. Som introduktion och översikt fungerar den utmärkt och visar på både bredd och djup i den forskning dessa sociologer representerar.

En central tes i boken är att välfärdsstaten är i färd med att organisera sig på ett nytt sätt. Man brukar i bland tala om att "Minerva flyger i skymningen". Det ligger en svårighet i att se och analysera pågående samhällsförändringar. Vår kunskap om dem framträder först i skymningen när förändringarna har ägt rum. Förändringsprocesser framträder och varseblivs först i efterhand. Vad författarna gör är att försöka analysera en samhällsförändring just när den inletts och söka karaktärisera den i sin linda. Detta är naturligtvis ingen lätt uppgift och en av svårigheterna ligger i att det är omöjligt att säga hur bestående dessa förändringar kommer att vara, om det kommer att ske en återgång (mindre troligt) till en mer traditionell statligt styrd förvaltning eller om det som sker endast är en anhalt mot något annat som vi inte kan se idag. De sätter emellertid ett namn på det nya, "den nätverksbaserade förvaltningsmodellen" som innebär en samverkan mellan framför allt offentliga organisationer men även frivilliga och privata intressen som exempelvis patientorganisationer och arbetsgivare.

Boken inleds med ett kapitel som lägger grunden för de övriga bidragen. I kapitlet pekar två av bokens författare (Rafael Lindqvist & Klas Borell) för det första på två tendenser som fångas i begreppen *heterogeniseringstendens*, *renodling* samt *di-*

versifiering. Det första begreppet syftar på formen och de två senare på innehållet. En tendens är att formerna för välfärdspolitiken blir alltmer varierande. I och med att den starka statliga styrningen av stora delar av välfärdspolitiken försvann framträdde nya former. Hur dessa former mer bestämt ser ut är för tidigt att säga något om. De söker fortfarande sina former men ett generellt drag är ett mer eller mindre omfattande inslag av samverkan. Denna nya form "framtingas" av att innehållet i de olika aktörernas verksamhet förändras. Några får en alltmer specialiserad uppgift (renodling) medan andra tillförs nya uppgifter (diversifiering). Ett tydligt exempel på dessa tendenser är Ädelreformen där hälso- och sjukvårdens uppgift avgränsas till ett ansvar som sträcker sig till ett "medicinskt färdigbehandlande" och att kommunen sedan får ta över den resterande delen av vården och omsorgen. Ett annat mycket tydligt exempel, som dock inte tas upp i boken, är Psykiatrireformen.

För det andra avgränsas bokens syfte på ett klart och tydligt sätt. Studier av välfärdens förändringar kan ske på (minst) tre nivåer; en välfärdspolitisk, en organisatorisk och slutligen en individuell. Denna bok handlar om, vilket redan framgår av titeln, den organisatoriska nivån. Men för att sätta in detta i ett större sammanhang inleder författarna med att teckna en helhetsbild där samtliga tre nivåer beskrivs översiktligt. Detta är ett mycket bra avsnitt, om än översiktligt till sin karaktär.

När bokens syfte och plats väl är redogjord för följer som sig bör en forskningsoversikt som fokuserar forskning om välfärdsstatens organisation (Roine Johansson). Det är en förhållandevis ambitiös genomgång men kan naturligtvis inte vara heltäckande. I kapitlets avslutning pekar Johansson ut tre områden där han menar att det saknas forskning eller där det är klen beställt med forskning; studier där flera av välfärdsstatens yrken studeras tillsammans, studier av klientkontakter samt studier av lokala implementeringsnätverk. Nu är det dock inte riktigt så illa som Johansson menar. Det finns ett flertal studier inom åtminstone det första och tredje området som inte återfinns i översikten (exempelvis statsvetarna Stig Montin och Benny Hjern har varit flitiga inom dessa områden). Detta hindrar dock inte att jag är överens med Johansson om att forskningen troligen kommer att inriktas mot dessa områden.

Att nätverkssamverkan är den stora trenden idag är ett bärande tema i boken. Flaggskeppet, eller rättare sagt förelöparen, till detta är vad som Klas Borell & Roine Johansson kallar "århundradets reform"; Ädelreformen. Denna reform visar på ett tydligt sätt hur kommunernas uppgift radikalt diversifierades medan landstingets renodlades. Reformen har också inneburit att en rad olika former för vård och omsorg av de äldre har vuxit fram vilket illustrerar heterogeniseringstendenserna inom välfärdspolitiken. Borell & Johansson redogör för och problematiserar denna process i ett kapitel.

Även om samtliga kapitel är välskrivna och ger sina bidrag till förståelsen av de nya organisationsformer vi ser växa fram finner jag Rafael Lindqvists kapitel om samverkan mellan olika parter i samband med arbetslivsinriktad rehabilitering vara det mest intressanta. Detta kan naturligtvis vara av personliga skäl, det är ett ämnesområde jag själv beforskar, men det är intressant också genom att det är väl teoretiskt förankrat vilket ger det en mycket större räckvidd än sitt empiriska fokus. Lindqvist diskuterar de tre olika institutionella sfärerna som är inblandade i rehabiliteringen; medicin, arbetsrehabilitering och produktion. De drivs av olika rationaliteter och intressen. Samverkan leder ofrånkomligen (?) till intrång på varandras domäner vilket innebär påfrestningar för den nätverksbaserade organisationsmodellen. Detta är en generell problematik och det finns stora likheter mellan den diskussion som Lindqvist för och hela den forskningstradition som går under beteckningen kontroversstudier (se t.ex. Brante & Norman 1995). Denna koppling görs inte av Lindqvist men det sätt han närmar sig problemet på gör att det förefaller fruktbart att jämföra dessa två ansatser.

I de tre därpå följande kapitlen tas olika centrala delasppekter upp. Owe Grape diskuterar ett av fundamenten i den svenska välfärdspolitiken; arbetslinjen. För alla som söker förstå svensk välfärdspolitik är detta ett så centralt inslag att det har sin givna plats i en volym som denna. Ett tema för hans analys är hur förhållandet mellan bistånd och disciplinering förändrats under 1990-talet.

I en diskussion om yrkesgrupper och välfärdsstaten lyfter Lars Evertsson fram fyra kvinnoyrken; sjuksköterskor, arbetsterapeuter, hemvårdarinnor och hemtjänstens vårdbiträden. I studier av de nya nätverksbaserade modeller som växer fram möts yrkesgrupper som normalt inte samverkar i det dagliga arbetet. Nu tvingas de in i nya konstellationer med ibland oklara relationer. Det är i detta perspektiv jag läser Evertssons bidrag. Det ger kunskap om hur några av yrkesgrupperna inom vård och omsorg vuxit fram. En kunskap som behövs för att studera mötet dem emellan i nya samverkansmodeller.

Ytterligare en aspekt av nya former är brukarens roll. Agneta Hugemark belyser detta med empiri från handikappområdet, närmare bestämt reformen som innebar rätt till personlig assistent. Brukaren ges ett allt större inflytande i vården och omsorgen och blir därigenom en, åtminstone potentiellt, viktig aktör. Reformen stadgar att personer med funktionshinder har rätt att bestämma vem som skall ge assistans, när och på vilket sätt den skall ges. Hur skall brukaren kunna hävda sig mot de experter hon eller han möter och verkligen kunna påverka ett så viktigt förhållande som personlig assistans innebär. Hugemark visar reformens dubbelhet, dels har brukarens inflytande ökat men samtidigt upprätthålls ett såväl direkt som indirekt professionellt inflytande.

Ett problem med böcker av detta slag är att de olika bidragen inte alltid bildar en tydlig enhet. Det kan vara svårt att se den röda tråd som binder ihop dem. Detta gäller dock inte denna bok. Visserligen är, som torde framgått, bidragen olika till sin karaktär men det finns ett gemensamt tema som motiverar deras plats i boken: ”det partiella upprottet från den centralt utformade svenska välfärdsmodellen och de konsekvenser detta lett till” (sid. 180). Pendlingen mellan intressanta teoretiska diskussioner och förhållandevis närsynta (i positiv mening) empiriska redovisningar gör att läsaren får en god insikt i den forskning dessa sociologer representerar. När Borell, Johansson & Lindqvist i det avslutande kapitlet vänder sig mot tesen att det moderna välfärdsprojektet ”gått varvet runt”, d.v.s. att kommunerna och privata intressen åter är de stora aktörerna inom vård och omsorg, gör de det med väl underbyggda argument. Välfärdsstatens delvis nya form är inte en återgång till det gamla. Den nya kommunaliseringen av välfärdspolitiken sker i en radikalt annorlunda miljö än vad som var fallet för hundra år sedan. De organisatoriska lösningarna och de starka professionerna är två sådana helt nya förhållanden som gör det helt missvisande att tala i cykliska termer. Det vi ser hända i allt snabbare takt är att helt nya former för hur välfärdspolitiken organiseras växer fram. Studier av denna process och dess konsekvenser är ett angeläget forskningsfält för sociologer, ett fält där sociologer har mycket att bidra med.

Boken har också vissa begränsningar. Dessa pekar författarna på själva i det inledande kapitlet. Att den enbart berör den organisatoriska nivån och inte behandlar hela välfärdsstatens aktiviteter samt endast tar upp den svenska forskningen finner jag inte vara några besvärande begränsningar. De är snarare nödvändiga avgränsningar. Jag har svårt att föreställa mig en volym som skulle uppfylla dessa tre krav. Vad som är mer besvärande är att de ekonomiska, politiska och sociala drivkrafter som genererat de förändringar som så förtjänstfullt beskrivs inte berörs. Författarna menar att detta skulle kräva en bok i sig. Det är i och för sig riktigt men det skulle ha varit värdefullt med en kort översikt där de stora linjerna drogs upp, på samma sätt som författarna gör i inledningen där de kort skisserar välfärdsstatens tre nivåer. Jag är övertygad om att de har kapacitet att skriva en sådan översikt till en eventuellt ny utgåva.

BERTH DANERMARK

Samhällsvetenskapliga institutionen,
Örebro universitet

Litteratur

Brante, T. & Norman, H. (1995), *Epidemisk masspsykos eller reell risk? En sociologisk studie av kontroverser kring elöverkänslighet*. Stockholm: Symposium.

Papakostas, A. (1997) Staten: sociologins perspektiv. *Sociologisk Forskning*, nr 3:25-44.

RECENSION

Charles Tilly (1998). Durable Inequality. Berkeley: University of California Press.

Under våren 1996 gästades sociologiska institutionen i Stockholm av Charles Tilly som hade tilldelats årets Olof Palme-professur. Sociologer och andra samhällsvetare i Stockholm, och för övrigt i resten av Skandinavien, kunde inte annat än imponeras av denne outtröttligt energiske och inspirerande man som känner sig hemma i, kan röra sig obehindrat mellan och blivit accepterad som en förgrundsfigur i såväl sociologi som historia och statsvetenskap. Vid sidan av de många seminarier han deltog i och de föreläsningar han gav, höll han på med att skriva eller redigera fyra böcker (samtidigt som han försökte lära sig svenska). Själv blev jag mest imponerad av en föreläsning han gav för samhällsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet där han utvecklade sin syn på samhällsvetenskapen och beskrev konturerna i vad han kallade "relationell sociologi".

I en ny bok förtydligar han och utvecklar detta resonemang vidare. För de som är bekanta med Tillys omfattande vetenskapliga produktion och följt honom genom hans breda jämförelser av urbaniseringsmönstren, städernas och staternas framväxt eller revolutionernas uppkomst, kommer denna bok att inta platsen som hans *magnum opus* där ett flertal av de tidigare idéerna nu knyts samman i en teoretisk ram som används för att analysera ett av samhällsvetenskapernas centralaste problem: uppkomsten, cementeringen och omvandlingarna av varaktig ojämlikhet.

Att betrakta Charles Tilly som en samhällsvetare som ställer grundläggande marxistiska frågor och besvarar dem genom att använda sig av en weberiansk begreppsapparat skulle kanske inte vara en alltför felaktig bild av honom. Men en sådan bild skulle emellertid gömma en reell dos av vetenskaplig kreativitet och en anmärkningsvärd förmåga att röra sig från de stora strukturerna till de detaljerade beskrivningarna och tvärtom och detta samtidigt som blicken oavbrutet är fäst mot det vetenskapligt väsentliga.

Tilly bygger upp sina argument i boken genom ett tvåfrontsangrepp mot existerande vetenskapliga traditioner: Det ena angreppet baseras i en kritik av samhällsbegreppet speciellt då det uppfattas i en klassisk Durkheimiansk anda eller som i den modernare systemteoretiska varianten. Resonemangen är här kortfattade. Han följer i stort de stigar som historiskt orienterade sociologer har öppnat under de senaste 30 åren genom kritik av "samhället" som en självständig och självreglerande enhet ovanför det sociala livet. En kritik som han själv sammanfattade i en annan

bok genom att sätta upp en lista med ett antal kontraproduktiva postulat om den sociala verkligheten (Tilly 1984).

Den andra fronten öppnas mot den individorienterade traditionen i både sina rationalistiska och fenomenologiska tappningar. Här är resonemangen nyanserade, invecklade och sammanvävda med en diskussion av traditionernas tillkortakommande vad gäller att förstå den permanenta ojämlikheten. Genom denna diskussion kvalificerar sig Tilly som en av de skarpaste kritikerna av den individualistiska traditionen inom samhällsvetenskapen.

Det har ibland hävdats, som ett försvar av den individualistiska traditionen, att man inte kan förkasta en teoritradition så länge man inte har något bättre alternativ. Enligt min uppfattning ligger Tillys originalitet i jämförelse med andra kritiker i att han inte enbart stannar vid en steril kritik utan istället utvecklar alternativa tolkningar av den individualistiska traditionens kärnfrågor.

Han rör sig i samhällslivets grundvävnad och i skärningspunkten mellan breda samhällsprocesser och organisationsprocesser och det var en träffande beskrivning när Theda Skocpol (1987) kallade Tillys perspektiv *organisationsrealistiskt*. Utgångspunkten är fem grundläggande sociala konfigurationer: kedjerelation, hierarki, triad, kategoriåtskilt par (categorical pair) och organisation. Det är organiseringsformer som har upptäckts och återupptäckts under mänsklighetens historia, använts i många olika sammanhang och kombinerats på olika sätt. Det som utgör samhällets grundvävnad är inte ett system utan ett collage bestående av olika kombinationer av de grundläggande sociala konfigurationerna. Det är just i dessa kombinationer som den permanenta ojämlikheten uppstår, befästs och omvandlas. En organisation vars interna hierarkistruktur sammanfaller med externa sociala distinktioner skapar och befäster till exempel kategorisk ojämlikhet. Det kan handla om så pass skilda konstellationer som ett sjukhus med manliga läkare och kvinnliga sköterskor eller en kinesisk restaurang med mexikanska diskplockare. En annan variant är när kedjerelationer kombineras med sociala distinktioner. Det kan handla om en etnisk grupp med täta inbördes relationer som kontrollerar en viktig resurs och där kedjerelationerna är det enda sättet att få tillgång till resursen.

Bakom dessa kombinationer opererar två slags sociala mekanismer: i det första fallet ovan handlar det om exploatering, i det andra om möjlighetshamstring (opportunity hoarding). En tredje mekanism skapar och befäster kategorisk ojämlikhet ytterligare. Genom lån av organisationsmodeller utvecklade annorstädes, överförs även de organisatoriska distinktioner som de bygger på till nya lokaliteter. Armémodeller som bygger på föråldrade aristokratiska distinktioner mellan officerare och soldater har till exempel genom sin spridning i världen skapat dessa sociala dis-

tinktioner även på platser där den ursprungliga sociala distinktionen inte existerade. En fjärde mekanism, anpassningen, upprätthåller sociala distinktioner när de är på plats, speciellt i situationer då ett organiserat motstånd från de underordnade grupperna saknas, eller då sociala processer inte är på väg att underminera distinktionen. Grupper av människor utvecklar vardagliga rutiner kring kategorigränser och utvecklar således intressen för att upprätthålla desamma. Arbetare kan reproducera företag genom att delta i produktionslekar, medborgare kan reproducera statsgränser genom deltagande i nationella riter etc.

Tilly skriver på ett speciellt sätt, han väver sina teoretiska argument med stundtals mycket detaljerade illustrationer, och de som uppskattar stringens i vetenskapliga presentationer kan tycka att boken är en aning omständlig och ojämn. Illustrationerna kommer också från mycket skilda sociala kontexter och samhällsvetare med snävt definierade intresseområden kan tycka att resonemangen inte är relevanta för den egna forskningen. Den som har tålmod att vänta på argumenten får emellertid sin belöning. Stundtals kan några sidor i Tillys framställning vara lika mycket värda som en hel bok.

Tilly är huvudsakligen intresserad av att använda sig av den teoretiska apparaten för att studera hur permanent ojämlikhet uppkommer, cementeras och omvandlas. Men han utvecklar också samtidigt en sociologi med verkliga människor och konkreta samhällsprocesser som grund och boken har därför långtgående teoretiska implikationer. Det är en bok man kan få mycket inspiration av, inte för att den visar vad som är kontraproduktivt (det har flera andra gjort), utan för att den visar vad som är fruktbart. Jag finner också boken lämplig för teorikurser i sociologi (på lite mer avancerad nivå) samt för kurser i social skiktning.

APOSTOLIS PAPAKOSTAS

Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor (SCORE).
Handelshögskolan i Stockholm och Stockholms universitet.

Referenser

- Skocpol, Theda (1987) *Social History and Historical Sociology: Contrasts and Complementarities*. *Social Science History*, II:1.
- Tilly, Charles (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russel Sage Foundation.

RECENSION

Lars Axel Petersen (1997): *Oplysning på trods. Videnssociologi og samtidsdiagnose hos Karl Mannheim*, Forlaget Modtryk.

”Vad som är sant på den ena sidan av Pyrenéerna är falskt på den andra.” Talesättet innehåller en rudimentär kunskapsociologi: vad som gäller som sant respektive falskt är avhängigt var (och när) det uttalas. Att tänka i kunskapsociologiska termer är å ena sidan näraliggande, å andra sidan en styggelse för ett tänkande som vill ha fatt i den eviga sanningen och ingen annan. Kunskapsociologin och vetenskapen är därför i mångt och mycket ett omaka par som ömsesidigt misstror varandra; den förras tendens är att *relativera*, den senares att *absolutera*. Kanske är detta ett skäl till att kunskapsociologin fick sitt akademiska genombrott relativt sent, närmare bestämt först under den tyska Weimar-republiken. Dess första ”stjärna” var under alla omständigheter Karl Mannheim (1893-1947), född och uppväxt i det habsburgska Ungern, immigrant först i Tyskland och sedan i England.

I centrum för Mannheims kunskapsociologi kan sägas stå just tesen om tänkandets *varaförbundenhet*. En sådan tes inbjuder naturligtvis till frågan: Hur förhåller det sig med detta tänkandes *egen* varaförbundenhet? Tesen inbjuder med andra ord till att använda Mannheim på Mannheim. Nu visar det sig emellertid att Mannheim redan själv har använt Mannheim på Mannheim. Kort sagt, i Mannheims kunskapsociologi, så som den utarbetades framför allt under Weimar-republiken, finner man ett tänkande som inte bara relaterar andras tänkande till det samhällsliga varat, utan gör så även med det egna tänkandet. De komplexa problem som denna självreflexivitet hos teorin ger upphov till är föremål för ingående analyser i Lars Axel Petersens bok *Oplysning på trods. Videnssociologi och samtidsdiagnose hos Karl Mannheim*.

I bokens första kapitel följer författaren Mannheims utveckling från kulturfilosof till kultursociolog och kunskapsociolog utifrån några texter från huvudsakligen åren kring 1920. Här möter vi Mannheim i dialog med framför allt Georg Simmel och Alfred Weber. Därpå följer ett andra kapitel som utförligt analyserar Mannheims grundläggning av den kunskapsociologiska problematiken i texten ”Das Problem einer Soziologie des Wissens” från 1925. Här heter Mannheims viktigaste diskussionspartner Max Scheler. Det tredje och avslutande kapitlet, tillika det mest omfattande, ställer utvecklingen av Mannheims kunskapsociologi i relation till samhällsutvecklingen och framför allt till den cesur som året 1933 innebar i dennes biografi. De tre kapitlen inramas av dels en inledande problemformulering, dels ett antal kortare Mannheim-texter som inte tidigare varit utgivna eller tillgängliga på

ett västeuropeiskt språk, samt en värdefull Mannheim-bibliografi.

”Oplysning på trods” lyder bokens huvudtitel därför att Mannheim trots de relativiseringar av tänkandets anspråk på absolutitet som han företar inte förtvivlar över möjligheten att vinna kunskap om den historiska processen. Hans *relationism* är inte en relativism, utan laborerar med ett totalitetsbegrepp som inbegriper en perspektivism och ett kontinuerligt vidgande av synfältet i riktning mot en omfattande och ständigt på nytt företagen syntes. Mannheim är som Petersen träffande skriver ”både kritiker af oplysningen og selv ude i dens ærinde”.

Boken, som har sin upprinnelse i en licenciatavhandling vid Institut for Idéhistorie, Aarhus Universitet, fokuserar som undertiteln anger på förhållandet mellan Mannheims kunskaps sociologi och hans samtidsdiagnos. Samtidsdiagnosen lägger i dagen kunskaps sociologins *aktualitet*, begrundar att dess tid är kommen i betydelsen att den framgår ur och svarar mot en specifik historisk situation. Härmed sammanhänger ytterligare en spännande problematik: om kunskaps sociologins aktualitet har sin grund i en bestämd historisk situation, så förlorar den rimligen sin aktualitet när denna situation inte längre föreligger. Det är därför fullt möjligt ”at Mannheim på én gang kan have opgivet sit videnssociologiske projekt og (netop derved) på et dybere plan have været tro imod det”.

Mannheims försök att utlägga sin egen kunskaps sociologi som aktualiserad av en bestämd historisk situation kan sägas kulminera i en närmast hisnande formulering som återfinns i hans centrala verk *Ideologie und Utopie* från 1929, och som motiverar ett något längre citat (i Petersens danska översättning): ”Det gælder i dette historiske øjeblik, hvor alle ting pludselig bliver transparente, og historien ligefrem afslører sine strukturer og elementerne i sin opbygning, om, i vores tænkning at være på højde med situationen, for det er ikke udelukket, at denne transparens alt for snart – som det allerede ofte har været tilfældet i historien – forsvinder, og verden stivner til et eneste billede.” Naturligtvis kan man inte säga att Mannheim förutsåg det nazistiska maktövertagandet fyra år senare och den följande ’likriktningen’ inte minst på den högre utbildningens område. Däremot kan sägas att Mannheim föregrep en situation där förutsättningarna för hans kunskaps sociologiska projekt hade radikalt förändrats, och som tvingade honom att fortsätta detta på ett modifierat sätt. ”Diktaturets mulighed’ er videnssociologiens umulighed.” Därmed också sagt att Mannheims påtvungna emigration från Tyskland till England inte innebar att han lämnade kunskaps sociologin bakom sig, att han bröt med denna, men väl att han såg sig föranledd att fortsätta arbetet på den i en annan riktning. Så skulle man kunna sammanfatta den tolkning som Petersen gör sig till talesman för, och som han med kraft företräder gentemot tesen om ”et kritisabelt brud i Mannheims tænkning”, så som denna idag företräds av några av

de mest välrenommerade Mannheim-forskarna i världen.

Det råder ingen tvekan om att Petersen är en förstklassig kännare inte bara av Mannheims texter, utan även av den intellektuella miljö som denne rörde sig i. Det han skriver har *tyngd*. Här göre sig bara Mannheim-specialister besvär. Vad man som intresserad läsare kan anmärka mot hans bok är att dess komposition inte ter sig som alltigenom lyckad. Författarens inledande presentation av sin "problemhorisont" är bitvis svärgenomtränglig i överkant; det första kapitlet faller, som författaren själv tillstår, något utanför ramarna; ibland gör den i och för sig högst lovvärda noggrannheten framställningen något otyplig och omständlig; och sist men inte minst saknar jag som läsare en avslutning som koncist summerar upp de många intressanta fynd och resultat som gjorts under vägen. Slutligen kan man hoppas att Petersen snart också med full kraft tar sig an frågan om kunskapssociologins aktualitet *idag*, en fråga som ställs redan i den föreliggande boken, men som knappast kan sägas få något tillfredsställande svar där.

CARL-GÖRAN HEIDEGREN
Sociologiska institutionen
Lunds universitet

INKOMMEN LITTERATUR 1/99

Följande litteratur har inkommit till redaktionen. Om du önskar recensera någon av dessa, hör av dig till redaktionen så sänder vi boken till dig. Vissa av böckerna kan redan vara "bokade".

Abbott, P och Wallace, C (1998) *Introduktion till Sociologin. Feministiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Carlstedt, G och Forssén, A (1999) *Mellan ansvar och makt. En diskussion om arbete, hälsa och ohälsa utifrån tjugo kvinnors livsberättelser*. Luleå: Luleå tekniska universitet.

Halkier, B (1999) *Miljø til daglig brug? Forbrugeres erfaring med miljøhensyn i hverdagen*. Fredriksberg: Forlaget Sociologi.

Karlsson, M (1998) *The Liberalisation of Telecommunications in Sweden*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science.

Nilssen, T (red) (1998) *Mot et bedre arbeidsliv*. Bergen: Fagbokforlaget.

Strøby Jensen, C (1998) *Arbejdsmarked og europæisk integration II*. København: Sociologisk institut Københavns universitet.

Redaktionen tackar följande personer som under perioden 1997–1998 ställt upp som externa granskare av artiklar insända till Sociologisk Forskning

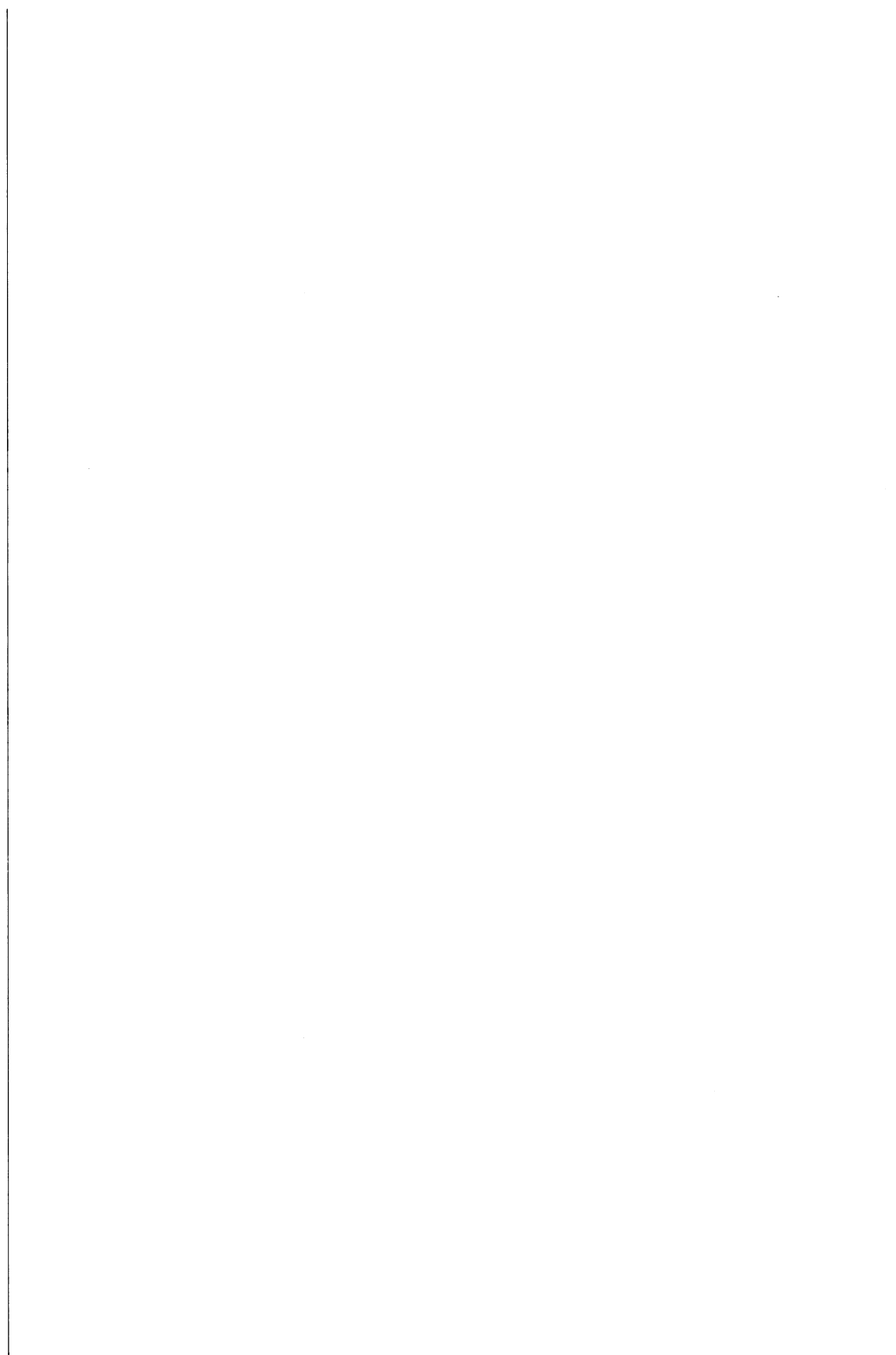
Sten Antilla
Åke Aronsson
Margareta Bertilsson
Ulla Björnberg
Thomas Brante
Klas Borell
Margareta Bäck-Wiklund
Jan Carle
Mikael Carleheden
Pauline De Los Reyes
Göran Djurfeldt
Peter Ekegren
Hedda Ekerwald
Björn Eriksson
Inga-Lill Eriksson
Erik Flygare
Mats Franzén
Bengt Furåker
Björn Halleröd
Peter Hedström
Agneta Hugemark
Liselotte Jakobsen
Tord Jacobson
Björn Johansson
Ingvar Johansson
Thomas Johansson
Jan Jonsson
Tola Jonsson
Jan Ch. Karlsson

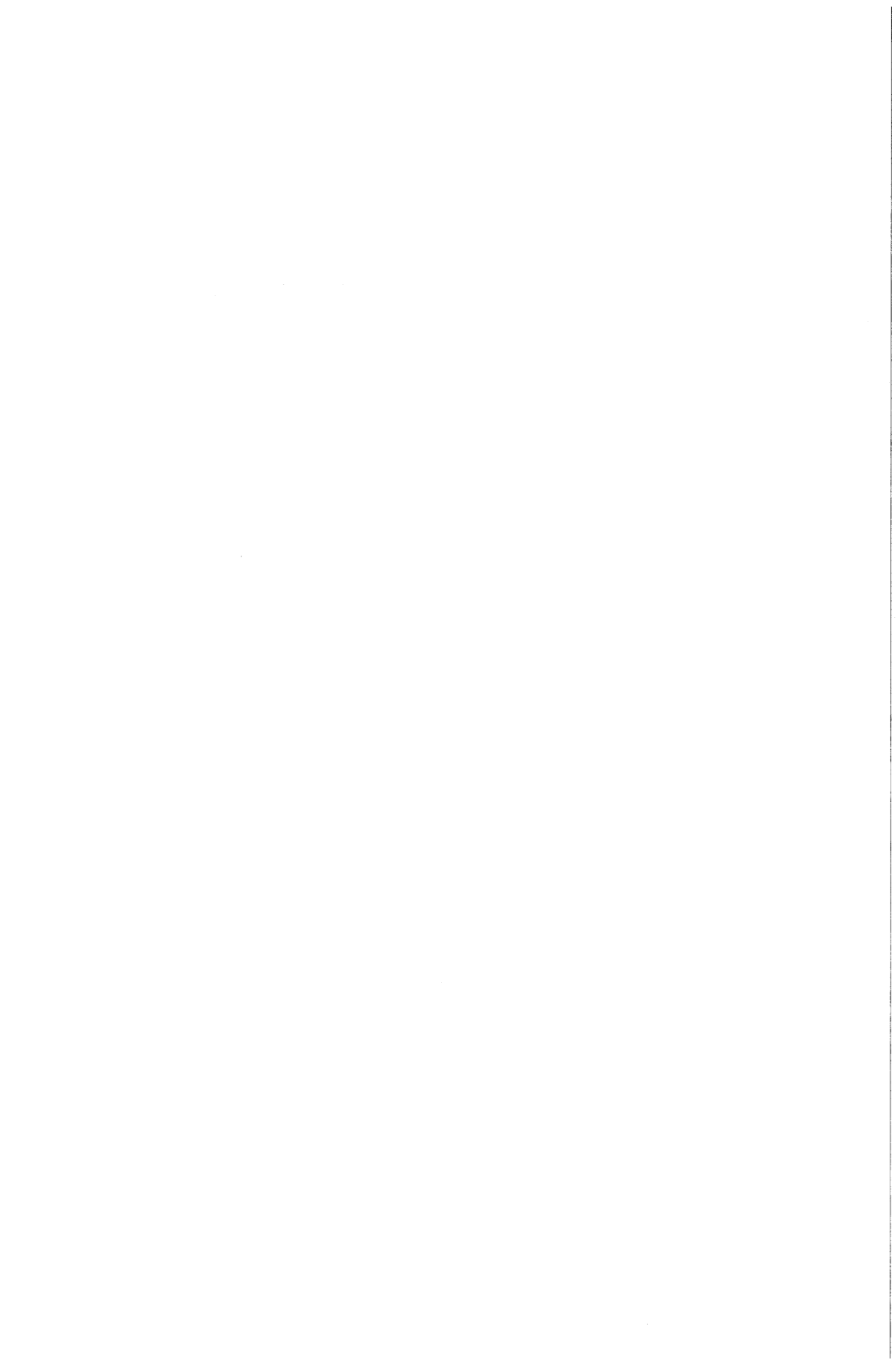
Christian Kullberg
Lars-Åke Larsson
Antti Miettinen
Fredrik Miegel
Stig-Arne Nohrstedt
Per-Olof Olsson
Marie Oskarsson
Anders Persson
Anders Pihl
Marianne Rasmusson
Sven Ross
Eva Sandstedt
Ann-Marie Sellerberg
Bengt Starrin
Rolf Ståhl
Pablo Suaréz
Göran Sundqvist
Gert Sundström
Göran Svensson
Richard Swedberg
Mieko Takahashi
Göran Therborn
Michael Thålin
Håkan Thörn
Per Trulsson
Jan-Olof Åberg
Malin Åkerström
Ann-Cathrine Åqvist

ANVISNINGAR TILL FÖRFATTARE

Sociologisk Forskning är en kvartalstidskrift som utges av Sveriges Sociologförbund. En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering, av annan tidskrift eller annat förlag.

Uppsatser

1. Sänd in tre exemplar av ditt manuskript till tidskriftens redaktör. Manusket ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler samt i sin helhet inte överstiga 10 000 ord (cirka 25 A4 sidor). Om inte annat avtalats med redaktionen ska uppsatsen vara författad på svenska.
2. Redaktionen sänder varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet ska endast titel anges på uppsatsens första sida. På separat blad anger du uppsatsens titel, författarnamn samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
3. Manuskriptet ska innehålla ett engelskt abstract om 150–200 ord. Du som författare ansvarar för dess språkgranskning.
4. Noter ska vara placerade i slutet av uppsatsen, före litteraturlistan.
5. Tabeller och figurer bifogas på separat blad och i texten ska anges var de ska placeras.
6. Litteraturhänvisningar görs enligt följande: (Giddens 1991: 201) eller Giddens (1991: 201). Litteraturlistan utformas enligt följande:

Bok

Lash, S. & Urry, J. (1994) *Economies of Signs and Space*. London: SAGE.

Artikel

Beck, U. (1992) "From industrial society to risk society: Questions of survival, social structure and ecological enlightenment", *Theory, Culture & Society* 9 (2):97–123.

Kapitel i bok

Giddens, A. (1994) "Brave New World: The New Context of Politics", s 21–38 i Miliband, D. (red.) *Reinventing the Left*. Cambridge: Polity Press.

Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Recensioner

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Recensionen bör omfatta max 2 500 ord (cirka 5 A4 sidor, dubbelt radavstånd). Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en litteraturlista.

ARTIKLAR

Szebehely: Omsorgsarbetets olika former

Roman: Inte av kärlek allena

Korpi & Palme: Robin Hood, Matteus eller strikt likhet?

Svallfors: Valfärdsregimer och välfärdsopinioner

Cigéhn: Klassidentitet vid seklets slut

FÖRELÄSNING

Hetzler: Att begå samhällsförändring

DEBATT

Gustafsson & Johanson: Sju år med ekonomer i sjukvården